

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Kukorelly Endre hetvenéves

- KUKORELLY ENDRE versei 345
GARACZI LÁSZLÓ: Bandi 70 (*ünnepi mellébeszéd*) 347
HALÁSZ RITA: (K) Manifesztum 351
SHAKESPEARE VILMOS: Prozetek (FARKAS ZSOLT *fordításai*) 356
PETŐCZ ANDRÁS verse 359
GÖRFÖL BALÁZS: Elég jó lett, Endre úr (*Kukorelly Endre: Istenem, ne romolj. Versek 2010–2020*) 361

*

- TÓTH KRISZTINA versei 366
SAJÓ LÁSZLÓ versei 368
UNGVÁRY RUDOLF: Égő jég (*elbeszélés*) 370
EGRESSY ZOLTÁN: Kanaszta (*novella*) 380
ZSEMBERY BORBÁLA: A boríték (*novella*) 390
ROSS KÁROLY: A lecsúszott zsindely (*novella*) 395
HARCOS BÁLINT versei 402
BÁNDI MÁTÉ versei 404
WIRTH IMRE versei 406
ÁDÁM PÉTER: Villon hangja (*Fordítói előszó*) 407
FRANÇOIS VILLON: Nagy Testamentum (*részletek*) 409

*

- NÁDASDY ÁDÁM: Weöres Sándor Dante-kísérlete (*tanulmány*) 413
TATÁR GYÖRGY: Álomkönyvtár (*esszé*) 425

*

- KÁLMÁN C. GYÖRGY: Mélység és befejezés (*Rakovszky Zsuzsa: Boldog vég*) 435
FEKETE RICHÁRD: Lassulás a lombok közt (*Sirokai Máttyás: Lomboldal*) 439
SÁRI B. LÁSZLÓ: Rímregény (*Ben Lerner: Az iskola Topekában*) 442
BALOGH TAMÁS: Folyó a magasban (*Martin Michael Driessen: Folyók*) 449
KŐVÁRI SAROLTA: „A gondolkodóról szóló filozófia” (*Georg Simmel: Schopenhauer és Nietzsche. Előadás-sorozat*) 453

*

- HORVÁTH ZSOLT: A cselekvés műhelye (*Gönczy László beszélgetése*) 458

2021

APRILIS

JELENKOR

LXIV. ÉVFOLYAM

4. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

CSUHAJ ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA,
PARTI NAGY LAJOS, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelte válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;

a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT FABÓ KINGA. A költő, nyelvész, esszéista március 4-én, hatvanhét évesen halt meg.

*

MEGHALT JANKOVICS JÓZSEF. Az irodalomtörténész, a Mészöly Miklós Egylet tiszteletbeli elnökét március 14-én, életének hetvenharmadik évében érte a halál.

*

MEGHALT TÓTH IMRE. A költő, szerkesztő, könyvtáros, a *Pannon Tükör* rovatvezetője március 20-án, ötvennégy évesen hunyt el.

ELHUNYT ADAM ZAGAJEWSKI. A lengyel költő, író március 21-én, hetvenöt évesen halt meg.

*

KIENGESZTELŐDÉS. A Pannon Filharmonikusok március 6-án adott online közvetített hangversenyt a pécsi Kodály Központban. A koncerten Szergej Prokofjev, John Adams és Aaron Copland művei hangzottak el, vezényelt *Howard Williams*.

*

SZIVERI JÁNOS-DÍJ. Az elismerést idén *Korpa Tamás* költőnek, illetve *Kovács Lea* műfordítónak ítelték oda.

Szerzőink

Kukorelly Endre (1951) – költő, író, Budakalászon él.

Garaczi László (1956) – író, Budapesten él.

Halász Rita (1980) – író, művészettörténész, Budapesten él.

William Shakespeare (1564–1616) – angol költő, drámaíró.

Farkas Zsolt (1964) – kritikus, esztéta, Budapesten él.

Petőcz András (1959) – költő, író, Budapesten él.

Görföl Balázs (1984) – kritikus, a *Jelenkor* szerkesztője, a PTE Esztétika és Kulturális Tanulmányok Tanszék oktatója, Pécsen él.

Tóth Krisztina (1967) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Sajó László (1956) – költő, író, Budapesten él.

Ungváry Rudolf (1936) – író, információs mérnök, Budapesten él.

Egressy Zoltán (1967) – író, drámaíró, Budapesten él.

Zsembery Borbála (1987) – kritikus, Budapesten él.

Ross Károly (1954) – nyelvtanár, író, Sopronban él.

Harcos Bálint (1976) – költő, Budapesten él.

Bánda Máté (1998) – költő, Budapesten él.

Wirth Imre (1964) – költő, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, Pomázon él.

Ádám Péter (1946) – tanár, műfordító, újságíró, Budapesten él.

François Villon – XV. századi francia költő.

Nádasdy Ádám (1947) – nyelvész, költő, műfordító, Budapesten él.

Tatár György (1947) – vallásfilozófus, az ELTE nyugalmazott címzetes egyetemi tanára, Svájcban él.

Kálmán C. György (1954) – irodalomtudós, kritikus, Budakeszin él.

Fekete Richárd (1986) – költő, kritikus, Veszprémben él.

Sári B. László (1972) – kritikus, irodalomtörténész, Pécsen él.

Balogh Tamás (1965) – irodalomtörténész, Budapesten él.

Kővári Sarolta (1980) – az MTA–PTE Kritikai Tanulmányok Kutatócsoport munkatársa, Pécsen él.

Horváth Zsolt (1971) – trombitaművész, marketingközgazdász, a Pannon Filharmonikusok igazgatója, Pécsen él.

Gönczy László (1957) – muzikológus, egyetemi oktató, Kozármislenyben él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Kimé-
ra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrassy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

Most előrángatja a sufnyiból

*A nem feltétlenül öregnek,
aki tehát még nem
feltétlen' öreg, nem mindenáron
kell, ami kell. Nem
kell neki semmi minden-*

*áron, mert még nem
feltétlenül öreg. És ez
így nem is jó,
mivel ez meg az
csak kell neki azért.
Na, így már jó.*

*Vagy jobb. Szébb. Soroljam,
mi minden? De annyit
biztos ki lehet jelteni,
hogy nem mindenképp. Vannak
feltételek. Hogy hol vannak?*

*Most előrángatja a sufnyiból,
ahol rátalált, a kerti
létrát sok ez meg
az közül, mert kezd
vésziesen túlélni a meggy.
Még szerencse, hogy észrevette.*

Strand 3

*Egy ember hátrafe-
lé fut a haja e-*

*lőre libeg egy fi-
atalasszony teli*

szájjal nevetve dob
rossz irányba egy lab-

dát egy gumi
rossz hallani

megigazítj' a mellét
jobb sokkal mint a nemlét

a fürdőruhafelsőt
ez nem rossz nem? jó nem? sőt

a melle visszaillik
mint égre ill a csillag

kutyát tilos behozni
egy gyereken van zokni

sikoltozik anya
üvölti pont az a

frekvencia mitől
minden férfi kidől

mindez mind napsütésben
nincs egy felhő a léten

fenn tatarozott várrom
délután negyed három

nincsen savanyúszag
népek le-föl úsznak

egy cigányt se látok
csupa fehér hájak

eszegetnek
jó a kedvük

van hekk van sült keszeg
én is veszek vagy harmincnolc dekát.

Bandi 70

(ünnepi mellébeszéd)

Szép sorban bemutatkoztam mindenkinek. Soha nem hallottam róluk, kik ezek? Kortárs és fiatal és magyar és irodalom. Létezik ilyen? Most törnek be a Kárpátoknál? Hüledeztem. Azt mondta a Bandi ott a nyolcvanas évek elején a bölcsészkar büfében, hogy figyu, a verseket először is le kell gépelni. Oké, válaszoltam, és visszagyűrtem a táskámba a jegyzetfüzetet. Azt, hogy figyu, nem mondta, nem voltunk olyan nexusban. Mégis mit képzeltem? Olvashatatlan macskakaparás, ez lenne a művészet. Először is le kéne gépelni. Úgy az igazi. Legépeled, és jó. Egyáltalán nem volt biztos, hogy legépelem.

Nem mindenkinek volt írógépe akkoriban. Érdekes volt a komcsiknak ez az atavisztikus rettegése az írógépektől. Ha valami le van gépelve, az már olyan, mintha ők mondták volna, ők hirdették volna ki. Hivatalos. Jogerőre emelkedik. Ha le van gépelve, hogy Kádár hülye, az automatikusan hatályba lép. Kádár hülye, és a tömegben fenyegető nyugtalanság vesz erőt. Eldugott nemzetőrpuska vagy egy német Luger. Egyébként a nyolcvanas évek elején mintha annyira már nem is félték volna. Elkényelmesedett a nomenklatúra. Nulla veszélyérzet. Elég, ha a nép fél, ők nem fognak többet félni, félték már eleget. Az illegalitás évei, tisztogatások, ötvenhat. Élvezettel gyötörni a másikat, nagy léptékben, a huszadik század bizarr találmánya. Diktatúrák. Úgynevezett puha diktatúra. Húzd meg, ereszd meg. Lengyelország ide, Afganisztán oda, immár megalapoztuk az ezeréves birodalmat. Öröklét, halhatatlanság. A jövő itt van, és sose lesz vége. Nyers Rezső és Tóth Dezső, ezek a nevek úgy ropogtak és durrogtak az Astoria szálló halljának, de nem is, egész Budapestnek, az egész országnak a légtérben, mint ma a Rogán és a Kövér. Hiábavalóság. Kit érdekel húsz év múlva? Ötszáz. Eszedbe ne jusson. Szamizdat és stencilgép, Faludy Villon-fordításai, *Beszélő*, Galamb utca. Dicsőség a hősöknek, de hát, valljuk be, nem ettől dőlt össze a rendszer.

Ha anyukám nem gépíróként kezdi pályafutását, most nem írok úgynevezett ünnepi köszöntőt. Nem gépelem le a verseket nyolcvanegyben, nem megyek el újból a *Jelenlét*-körbe, nem találkozom többé Kukorellyvel, nem leszünk barátok, és teljes irodalmi életművem pár olvashatatlan versike lesz egy elveszett jegyzetfüzetben. Az a tehenes vers például, úgy rémlik, tetszett nekik. Tetszést aratott. A még egészen fiatal K. E. elolvasta a gépelt változatot, és azt mondta, jópofa ez a tehenes vers. A többiek is mosolyogtak. Ja, a tehenes az rendben van. A többi is oké. Ígéretes. Körben ültünk. Ültek. Nem volt eldöntve, hogy én is ott ülök-e, holott ott ültem. Még nem vettek fel. Pending status. Csatlakozás zárt csoporthoz. Látszott, hogy komolyan veszik magukat. A generációs egymásra utaltság nem zárta ki egymás ilyen-olyan szintű tesztelését, szeretve utálását. Utaltság,

utálás, utalás. Volt rajtam egy Sid Vicious-kitűző. Viszont legépeltem a verseket. Javítottam rajtuk imitt-amott. Szintlépés.

Másik emlékem a még teljesen fiatal K. E.-ről: nem sokkal később eltöltöttünk néhány órát egy epreskerti majálison néhány brutálisan tivornyázó szobrászgyerekkel. Ezek a hatalmasra nőtt félisteni-félállati lények rengeteg alkoholt elfogyasztottak, majd, nem bírván a bennük fortyogó vulkanikus energiákkal, szkan-derversenyt szerveztek, hogy kiderüljön, ki a legerősebb, ki a jani. Mi ketten, nyüzüge bölcsészek, költőcskék nemigen jöttünk számításba, és meglepett, amikor a (még mindig és azóta is) fiatal K. E. jelezte, hogy ő is szívesen részt vesz a mókában, amit ezek a vad és szőrös és irgalmatlan és barbár és szeretnivaló szobrászgyerekek kaján hahotával fogadtak, hogy hát persze, miért is ne, gyere csak. Tóth Árpád, a ketrecharcos. Elkezdődtek a menetek, kieséses alapon, egyik a másik után. És ugye akkor nem kell a történetet befejezni, nem kell elmesélnem a sokkoló végkifejletet.

Nem látszik rajta, de ez a K. E. kurva erős, tudtam meg aznap. Szereti a tehenes versemet és erős. Jobb lesz nem ujjat húzni vele. Tengelyt akasztani. Erősebb, mint amilyennek látszik. Mindig érdekelték a nagyon erős emberek, úgy tekintettem rájuk, mint akikkel csúnyán kibabrált a természet, mert ahelyett, hogy boldogan és önfeledten élveznék az életet, állandóan attól kell rettegniük, hogy agyonütnek valakit. Régen menők lettek volna a dagadó izmaikkal, a megfélemlítő erőszakosságukkal, például az őskorban, de ez ma már nettó szívás. Nagy test, sok gond. Hendikep. Úgy becézik őket, hogy izomagy és trafószekrény. Őrjö-vérző balfasz. Szerencsésnek tartottam magam a görbe hátammal és ötvenöt kilómmal. Vegyük például ezeket a szobrászfiúkat, ahogy döbbsen pillantgatnak hátrafelé, vert se-regként kullognak a Kmetyn. Bandi is erős volt, de nem úgy.

Erős, de nem annyira. Például amikor verset ír: bátortalanul csetlik-botlik az élet szétdobált dolgai közt. A versekben nem duzzad az erőtlől, nem az van kidomborítva. Többnyire csak motoszka és ténfereg. Kimegy a konyhába, és elfelejti, hogy miért ment ki. Áll a küszöbön. Magában motyog, motyorászik, kicsit olyan mándysan. Keresi a szavakat. Spájz és gázrezsó, banális, megszoktuk és hihetetlen. Ahogy átbetorkálsz az egyik megrekedtségből a másikba. A felháborodott szerkesztő panasza, amikor Krúdy tárcájában mindössze annyi történik, hogy valaki megeszik egy halat. Azért ott még volt akció. Tudna az a hal mesélni. Valamint az élvettség nosztalgikus bája. De itt már csak a konyhaajtóig jutunk, bájtalanul. Vége az evés-ivás-dínomdánomnak. Minek jöttünk ide ki? Nem fejezi be, lekonyul a mondat, a felénél valahogy elbizonytalanodik.

Egyrészt, hogy mit mondjon, mit kérdezzen, milyen kérdéseket tegyen fel magának, másokról nem is beszélve, hogyan legyenek ezek az amúgy is fölöslegesnek tűnő kérdések megfogalmazva. Minek és kinek és egyáltalán. Miközben azért masszívan mondja, ebben makacs és kérlelhetetlen. Abban is, hogy a fontosat kihagyja, kitakarja, a lényegtelen ismételteti. Elharapja a mondatvégeket, javít, és hibázik, hogy javíthatson. Kibillen, de tovább köröz a triviális témák fölött, lassan, törött szárnnyal, de köröz, és ebből mintha mégiscsak összeállna egy rendszer, kialakulna egy szemléletmód, ennyi mégis maradt az erőből és az égésből. Az újbóli nekirugaskodások konok ritmusa. Egyszóval: elszánt és bizonytalan. Laza, ügyetlen, de nem téved. Nem téved el a senki földjén. Mellécéloz, hogy eltrafálja.

Erősen motoszkal egy félreeső helyen. Beszél, a nyelve félrehord: mellébeszéd. (Hallom a Bandi hangját, hogy ez már sok, vegyek vissza, elég lett volna egy *félre* és egy *mellé*, max kettő, de csak az egyikből.) Kitérők, vargabetűk. De hiszen ilyen nincs, ez nem is igazi vers, ez műkedvelés, megmondta a Peterdi Pál, lenyilatkozta. Kitért a hitéből, hogy ez lenne a poézis. A szép szépirodalom. Nem szép. Szép is. Recsegő-ropogó nyelvzúzalék. Demokratikusan lestilizált utca- és konyhanyelv. Minimalista infantilizmus.

Nem várja meg, hogy eszébe jusson a helyes kifejezés, nem keresi meg, csak azért sem. A nyugtalanító benyomás, hogy most mondja, ebben a pillanatban, ahogy jön. Jölesik és puffan. Nem javítgat, nem kenyere a javítás, miközben nyilván nagyon is kenyere. Spontán és elmélyült pepecselés. Nem alkot, vagy biztos alkot, de úgyesen elrejtja a törekvést, nem érződik. Észrevehetetlen művészi ambíciók. Lenyűgöző, hogy mennyire nem kíván lenyűgözni. Vagy mondjuk úgy beszél róla, úgy mondja el, hogy valami micsoda, hogy elhallgat. Elhallgatja. Órákig el tudnám hallgatni. Mindig jó pillanatban hallgat el, még éppen idejében. Esetleg bele se fog, csak jelzi, hogy itt lehetett volna mondani valamit. Belefog, nekiveselkedik, aztán gyorsan elveszti a fonalat. Biztos, ami biztos. A versbeli beszélő, aki lemond a pózokról, a nevetséges frázisokról, a hősies manírokról, patentekről. Mondhatjuk azt is, hogy gyermeki kedély, miért ne. De nem gügyög, nem édíbédi, nem jópofi. Vicces, de nem vicceskedik. Szenvtelen napközis a menzán. Nem akar mindenből viccet csinálni. Sóskafozélék. Elkomorul. Nincs pátosz, nincs igehirdetés, nincs semmi, mégis van stílusa. Nem kötelező, de felismered egyetlen sorából. Jellegzetesen dadog. Motyog és izmos. Jó a dumája.

Egyszer Nagy Atilla Kristóffal beszélgettem a Tilos az Á pincéjében a kortárs magyar irodalomról, ami akkor volt éppen kortárs, a kilencvenes években, és azt találta mondani, hogy K. E. jelenleg a legjobb stilisztá. Addig így erre nem gondoltam. Egyáltalán, mi az, hogy stilisztá. És mi az, hogy legjobb. Elhangzott még néhány név, Esterházy, Tandori, mások. A legjobb stiliszták közül való. Akkor már ismertem K. E. nagy lövéshez készülő arckifejezését is a focipályáról. Az ősrobbanás előtti pillanat. És hogy a lírai nyelve viszont egyáltalán nem bombasztikus, viszont markánsan valamilyen. Egyéni, sajátos, különleges. Van neki, na mije van neki, saját nyelve. Stílusos. Összetéveszthetetlen, félreismerhetetlen. Csak az övé. Szöszi haj a fején.

Más beszél tehát a versekben, ő, de más. Egy másik én (ő). Néha kicsit hasonlít, néha egyáltalán nem. Egy idő után már ismerős, nagyjából mindig felismered. Úgy üdvözlöd, mint régi barátot. Néha nem vicces, nem ironikus, inkább mintha elégikus lenne, sőt szinte érzelmes. Hányavetin imitálja a pátoszt. Megnyugtató, hogy nem mindig hasonlít teljesen. Personák játéka. Elkülönböződés. Egy nagyszerű szerkesztő egyszer töredelmesen bevallotta, hogy sokáig került velem a konkrét, fizikai találkozást, mert a szövegeim alapján kötekedő vadbaromnak képzelt, aki az első neki nem tetsző szóra ráborítja az asztalt. Holott, ugye. (Persze, kérdés.) Mindenesetre mintha nem stimmelnének a dolgok. Nem illeszkednek. Kifejlesztesz egy írói ént, egy narrátort, egy démoni beszélőt. Dolgoztatod, eltart, de nem passzol. Passzol, de nem. Ellenpontoz, kiegészít, felülír, leleplez. Kiszámíthatatlan. Könnyesre neveti magát tőle az ember. Előfordul, hogy írsz valakiről, mondjuk egy születésnap köszöntőt, és egyszer

csak észreveszed, hogy úgy beszélsz, mint ő. Lenyúltad a stílusát. Részleges és teljes hasonulás.

De tényleg, mi az, hogy jó stilisztá? Hogy más stílusoknál, beszéd- és gondolkodásmódoknál erősebb, hajlékonyabb, kifejezőbb, univerzálisabb? Hogy például ez a töredezett és rontott, minimalista versbeszéd magában foglalja azt is, ami nem ő, ami nem ilyen, a többit, a nyelv poétikai lehetőségeinek összességét? A teljes irodalomtörténetet? Azt is, ami az idők folyamán lehetetlenné, hamissá és hazuggá vált? Nem túlzás ez? Vagy az, hogy hibátlan lenne. Nagy múgonddal tökéletesre csiszolt esetlenségek. Minden rossz a helyére kerül. Helyénvaló, noha helytelen. A stílust nézegeti, babrálgatja nem múltó élvezettel.

Nem kérdés, hogy Kukorelly Endrétől sokat tanultam. Készülő kéziratok orgiasztikus szétcincálása. A könyveiből is, persze, de úgy hosszú a lista. Élőben, műhelyszerűen, analóg módon ő volt az egyik, aki a legtöbbet áldozta rám az idejéből. Módszeres szakmaizás, évtizedeken keresztül. A jóról nincs mit mondani, a jó unalmas és javíthatatlan: beszélgetéseink többnyire a rosszról szólnak. Rossz, pocsek, hitvány, romlandó, fölösleges. Gyönge és görcsös megoldások, erőlködés, póz, nyelvi ügyetlenség, silány mondat. Jó hibák és rossz hibák. Rossz döntések, jó szerkezetek, rossz koncepciók. Szeretem ezeket a vértivornyás konzultációkat. Csak jobb lesz, ami olyan reménytelenül rossz nem lehet, ha egyáltalán érdemes vele foglalkozni. Végül is K. E. ma a(z egyik) legjobb stilisztá. Mázli, hogy őt kaptam, köszönet és hála.

Azt javasolta, hogy gépeljem le a verseket. Ők sajnos ilyen salátával nem tudnak foglalkozni. Nem hiszi, hogy ki tudná silabizálni az olvashatatlan kézírásomat. Nem ezt mondta, de így értettem, és végül is az számít. Erőt vettem magamon, és egyik este legépeltem a tehenes verset. Két ujjal, lassan pötyögtem, Garaczi László: *A tehén*. Nem hagytam, hogy anyukám csinálja. Nem kértem meg, meglátta volna a borfoltos füzetet, nem beszélve a versekről. Fartalom és torma. Belejavítottam. Kihagytam egy jelzőt. Homlokráncolás, kávé, cigifüst. Fölvettem a klasszikus írópózt, ahogy Móricka elképzeli. Csukott ajtók, a falon átszűrődő írógépkattogás. Mit csinál a gyerek? Verset ír. A hétszázát. És hirtelen jó lett. Jó volt, tényleg. Ha csak egy pillanatra is, de jó.

(K) Manifestum¹

„Egyesek ácskapoccsal jönnek, az érdekes, szenvedek tőle, lévén mimóza.”
(Kukorelly Endre)²

„– Attól még nem lesz valami valami, hogy valamilyen nem.”
(Erdély Miklós: Metán)

„Azon az őszön! Azon az őszön! – Azon az ősszel.
A fogalmazás nem a legerősebb oldalam”
(Tasnádi Attila: Naumburg és környéke)

I.

Kukorelly áprilisban lesz hetvenéves.³ Örület! Ez a levél. Görfől Balázs küldi, mondom is magamban, tényleg örület. Jelenkor és köszöntő összeállítás, főleg kispróza, novella. Nem lehet nemet mondani, pedig tudom, szorongani fogok, mit írok, hogyan írok. Írok és olvassák. Félelem. Jogos félelem, mert megoldhatatlan, hogy pont az a két szó kerüljön egymás mellé, ami kell. Ledermed ettől az ember. Lehetetlen helyzetből kell kihozni a maximumot. Nem kell megijedni, csak csinálni. Ha félsz, ne írj.

II.

Előveszem a naplómát, nem napló, jegyzet, szemináriumi jegyzet, különféle füzetek, ennek például Chagall van az elején. Nem szeretem Chagallt, nagyjából mindenkit jobban szeretek Chagallnál. 2014. július 10., nagymamámtól tanultam, mindig kell írni dátumot, Szekszárd,⁴ ezt is felírtam, Kukorelly-szeminárium, ezt is. Az első jegyzet: Jegyzeteket csinálni, mindig dokumentálni. Második: kortárs irodalmat olvasni. Harmadik: „írom vers, ahogy jön”, alatta Hazaffy Vrai János. Nem értem. Amikor leírtam, azt hittem, érteni fogom, hogy egyszer leírom, és életem végéig tudni fogom, mire gondoltam. Ülnek a tanítványaim, nézem őket, nem írnak semmit. Mondom, írják le. Higgyenek nekem, el fogják felejteni, most azt hiszik, amit mondok, evidens, hogy tudják, hogy innentől benne van a fejükben. Nem tudják, nincs benne. Ha benne van, majd kimegy. Nem írnak továbbra

¹ Kukorelly-mondatok tárháza, emlékezetből, szemináriumi jegyzetektől, interjúkból, íróársak emlékeiből

² Változatok: „Anyukám mindig mondta, hogy mimóza vagyok.” „Én mimóza egy lélek vagyok.” „Érezhette, mennyire mimóza vagyok.” „Nem esett jól mimóza lelkemnek, az tény.”

³ A pontos dátum április 26., az évszám kikövetkeztethető.

⁴ Szekszárdi Magasiskola – Írói alkotótábor és Mesterkurzus, 2014-ben Kukorelly két előadást tartott.

se semmit. Rákeresek Hazaffyra, igazából Hazafi.⁵ Mitől író valaki? Vannak erre válaszok. Megjelenik egy könyve például. Megjelenik sok könyve. Megjelenik néhány könyve. Író az, aki ír. Író az, aki annak mondja magát. Író az, aki meghozza ezt a döntést, ez már a válasz, amit felírtam a füzetbe, még mindig július 10. Innentől nem az íróság, a döntés kötelez. Át kell alakítani, ezt kihúztam, helyette azt írtam, átalakul a létezéshez való viszonya. Tehát nem kell átalakítani, átalakul magától. Az írónak az írás probléma. Százból kilencvenkilenc zsákutca. Vagy 100-ból 99 zsákutca. Százból 99 zsákutca. 100-ból kilencvenkilenc zsákutca.⁶ Ha túl könnyű, hagyd abba. Ezek szerint lesz túl könnyű? Prózaírók írjanak verset, versírók írjanak prózát.⁷

III.

Az írás tükör.⁸ Királyi útja annak, hogy az ember megismerheti önmagát. Ilyenolyan, torzít, törött, repedt-szakadt. Lehet szép, lehet ronda, lehet szörnyű. Rilkei értelemben szörnyű. Nem szörnyű, iszonyú, schrecklich.⁹ Kegyetlenül őszinte a processzus. Persze csak ha rendesen írsz, úgynevezett nem szépírás, nem fogalmazol, kerülni a fogalmazást,¹⁰ kerülni a meghatódást. Az őszinte, autentikus beszéd mindenkit lenyűgöz. „Legyél őszinte. Legyek őszinte. Őszinte leszek. Kukorelly 66 éves, nem hiszem el. Most őszinte vagyok, most vajon az vagyok? Vigyáznom kell folyamatosan arra, hogy őszinte maradjak.”¹¹ Ha kiírsz magadból valamit, stílustól és szabályoktól eltekintve, akkor van esélyed rá, hogy magadra ismersz. Jobb esetben. Az irodalom az, ha ezt eléred. Ne ragaszkodjunk a már megírt dolgokhoz. Ki is töröltem egy részt az előbb. Zsákutca volt. Nem baj, minden hasznosul, ami nem, az is. Tehetség, nem tehetség, ez csak frusztrációhalmaz. Kirakni a fejünkből. Amikor írunk, picsába az irodalommal. Ki kell baszni a hóra. Zölddel bekeretezve: Mindig a kontextus dönti el, hogy jó-e egy szó. Nincsenek jó szavak, rossz szavak. A tanítványaimnak is

⁵ A Wikipédia-szócikk szerint fűzfapoéta. Lásd orulunkvincent.blog.hu oldalon: „Jobboldali költők borzalmasan gyöngé versei.” Ezen kívül Tisztelgési kalandok HVJ emlékezete előtt – Fodor Ákos versei, Irodalmi Jelen

⁶ Vö. „Százból ha, százból ha, százból ha egyszer jó. Százból ha egyszer jó, az már nagyon jó.” (Müller Péter Sziámi: 100 bolha)

⁷ „Te igazán költő vagy, ami engem sokszor bosszantani is szokott, mert mindig azt vártam tőled, hogy néha próbálkozz mással, mert ez, hogy úgy mondjam, túl jól megy neked, túlzottan is kézre áll, mármint a vers, de hát ezt eddig nem nagyon sikerült rajtad átverni, pedig annyira boldog lennék, hogyha olvasnám azokat a dolgokat, amiket feltételezek rólad, hogy tudsz” (KE mondja Marno Jánosnak, a Ferenczy Múzeumi Centrum KORTársalgó című sorozatában. Facebookon megnézhető.)

⁸ Mindenki írjon naplót. Nem volt olyan szeminárium, ahol ez ne hangzott volna el.

⁹ Ein jeder Engel ist schrecklich. Rainer Maria Rilke: Duinói Elégiaiák – az első elégia
Hogyha kiáltanék, ki hallana engem / az angyalok rendjéből? és ha netán a szivére / vonna hirtelen egyik: én belepusztulnék / az erősebb lét közelébe. Mert hisz a Szép nem más, / mint az iszonyu kezdete, mit még elviselünk, / s mennyire bámuljuk, mert megveti szenttelenül, hogy / összetiporjon. Iszonyu minden angyal. (Nemes Nagy Ágnes fordítása)

¹⁰ megrendezésre került

¹¹ Bakos Gyöngyi: Hatvanhat, az eredeti szöveg Kukorelly 65. születésnapján hangzott el, jelenleg Facebook-posztban olvasható.

szoktam mondani, színekről külön nem beszélünk. A hatást nézzék, az a piros más, amikor kék mellett van és más, amikor sárga mellett.¹²

IV.

Nulla dies sine linea. Ne teljen el nap írás nélkül.¹³ Nem telik el szeminárium anélkül, hogy ezt elmondaná. Minden nap írni, vagy valamit pepecselni. Kivenni egy hogyot, egy aztánt, egy majdot, egy ést, egy valamit, egyilyent, egy olyant, egy bármit. Kivenni, visszatenni, megint ki, idetenni, odatenni, elejére, végére. Átütni a szintet. Kutakodni, lefelé menni, koncentrálni, valami elementárisat találni. Legyünk extázisban, azaz inkább intázisban. No stílus. Nem jó. Nem kell megtalálni. Nem kell kialakítani. A kialakulás a vég. Legjobb az írásban, hogy folyamatosan csodálkozol, jé, ez meg hogy került ide. Jó, ha látod, hova akarsz kilyukadni, de nem egyenesen átvágni a dzsungelen. Véletlenszerűség nélkül nem érsz sehova. Mint a Sztalkerben:¹⁴ átkelsz a zónán, de nem toronyiránt, hanem erre-arra, szükségszerűen a legváratlanabbul kanyarogva. Nem levágni, nem átvágni. Lépegetni a dzsungelbe. Ha átvágok, unalmas lesz. Hogy lehet elmondani ugyanazokat a dolgokat százszor, ezerszer, hogy nem unja?¹⁵

V.

Kutya kötelesség. *Kutya kötelességünk* könyveket venni, hogy a kultúrát fenntartsuk. Egy politikusnak *kutya kötelessége* a kérdésekre válaszolni. A végrehajtó hatalom feladata, nyugodtan mondhatom, *kutya kötelessége*, hogy ezt a presztízst a költségvetésen keresztül mintegy megteremtteni segítse.¹⁶ És még egyszer, a könyveket meg kell venni, még ha nem is olvassuk el. Lapozzunk bele, kezdjük el, olvassunk száz oldalt, ismerjük ki a trükköket. Abba lehet hagyni.¹⁷ Írjuk össze, miket olvasunk. Megint ott vagyok, mint az elején, dokumentálni, dokumentálni, dokumentálni. Aki ír, muszáj beépíteni a múltat. Vagy legalábbis tudni kell, hogy mit hagy ki.¹⁸

¹² Például Rippl-Rónai József: Öltözködő lányok (piros bútor és sárga fal), 1912–13, Magyar Nemzeti Galéria

¹³ id. Plinius: *Naturalis Historia*, XXXV, 84.

¹⁴ Andrej Tarkovszkij: *Sztalker*, 1979. (IMDb-n 8,2-es.) Húsz éve láttam utoljára, fel is írom, *Sztalker*, újranezni.

¹⁵ Lásd Bakos Gyöngyi, i. m.: „Szerintem szereti, nem tudok mást elképzelni.” Nekem is van válasszom, de nagyon patetikus lenne, itt most csak annyit, hogy a tanítással és az energiákkal van összefüggésben.

¹⁶ A politikáról lehetne egy külön rész, de marad itt. Már az ókori görögök is. Közélet, agora, te hülye vagy, ha nem élsz közéletet, ha nem veszel részt a politikában. Politizálni kéne, a polisz ügyeinek az érdekében kellene a közéletet vezetni, és nem a részérdek szerint. LMP, Schiffert és Karácsonyt szereti.

¹⁷ Hogy abba lehet hagyni, nagy szabadságot jelent azóta is, addig úgy voltam, könyvet minden esetben végigolvasunk.

¹⁸ Sorolja, én viszont nem sorrendben írom. Né/ma. Tanulmányok a magyar neoavantgárd köréből, Marno János, Csáth Géza naplói, Thomas Mann naplói, Jeles András: Monteverdi birkózókör, Pin-

VI.

Aranyt nem tehetem csak lábjegyzetbe. Ha az irodalom foci lenne, akkor a magyarok közül csak Arany János kapna helyet a világválogatott csapatban, szokta mondani. Ebben a mondatban benne van a két kedvenc, Arany és a foci. A futball a legjobb metaforája a létezésnek, háború, de nem halnak meg benne. Meg kell becsülni, mert a háború szublimált változata. A férfitársadalomba való beavatódás terepe.¹⁹

VII.

Mindenki nyugodjon le a picsába, aki akar, az írjon. Megjegyzem, úgy teszel jól, ha magadnak írsz. Magunknak csináljuk, és ha magunkat tudjuk szórakoztatni, lefoglalni vele, van esély arra, hogy másokat is lefoglaljunk. A művészettől elvárni vagy eltiltani, a hogyan helyett a mit nézni súlyos félreértés. Minden (a) forma, ezt vedd szigorúan és egy-az-egyben, ha bármit érteni akarsz.²⁰ Szavak, sorrend, struktúra. Lemegyünk az alapokig. Ne engedd meg magadnak, hogy ne legyél jó.

VIII.

A művészet testi dolog, az érzékekre kell hasson. Az élvezet szót még leírom párszor, különféle ábrákat rajzolok köré, valószínűleg itt sokat beszélt erről, ha volt időm firkálni. A következő ezzel kapcsolatos mondat, hogy a műalkotás szintetikus drog. A drog szót már egyszer leírtam, akkor az olvasás mint kapudrog összefüggésben. Még egyszer leírom, műÉLVEZET, mondom is később a tanítványaimnak, a művészet az élvezetekről szól.²¹

tér Béla bármi, Tózsér Árpád: A kifordított ember, Mészöly, Mándy, Ottlik, Petri, Tandori, Csaplár, Dobai Péter, Oravecz, Tolnai, Végel, Domonkos, Nemes Nagy, Nemes Nagy-anekdota, „Csörög a telefonod a kies Szondy 40-ben, harmadik emelet, huszonkettő, és egy rekedtes hang beleszól, Nemes Nagy Ágnes vagyok. Mellbevágott. Hogy nekik, úgymond, fogalmuk sincs a fiatal irodalomról, intézzük mi, a Györével.” Azt is felírom, hogy tejszínhabos málna. Miért írom fel, hogy tejszínhabos málna? Lengyel Balázs alsógatyában. Nem. Lengyel Balázs lefekszik a kanapéra, mert fáj a háta. Lakatos volt rövidgatyában. Népi–urbánus vita, Szabó Magda, Borbély Szilárd: Nincstelenség „kötelező olvasmány”, Margócsy István: Petőfi-monográfia, kötelező!, Garaczi, Németh Gábor, EP, Nádas, Háy János: A gyerek, Tóth Kriszta: Akvárium, Spiró, Kertész, Parti Nagy, Tompa Andrea, Dragomán, Péterfy, Tasnádi Attila, Bálint István (ő vajon a Bálint Endre fia?), rengeteg név, régi folyóiratok, mennyi mindent nem tudok, te jó isten, Szentjóbó, Erdély Miklós, Hajas, prózafordulat, hivatalosan máskor, szerinte neoavantgárd. Arany, Arany, Arany, Arany gyárilag nem tud hibázni.

¹⁹ Lásd „Hölgyeket most elveszítjük” és „Nők részéről lesszabály tüntető meg nem értése” (ennek kapcsán vita a női élsportról, idegességemben kiabáltam és csapkodtam).

²⁰ „Szoros rend van és bölcs művészet / a dolgok viszonyában: s ez a Forma / teszi Isten képévé az Egészet. / A felsőbb lények itt lelnék a nyomra” (Dante: Isteni színjáték, fordította: Babits Mihály)

²¹ Kihagyok egy fontos tételt a sznobizmusról, de nem fér bele minden, mindenestre sznobéria nélkül nem megy, ezt alá is húzom, és mellette bekeretezem Wagnert. Nem tudom, mit mondott már erről. A kettő nyilván összefügg. Vallomás: Bandit akkor kedveltem meg, amikor azt mondta, a kedvence Matthias Grünewald Isenheimi oltára. Mindig kérdezem a tanítványaimat, kinek, mi

IX.

Kilenc évet kell várni, mondja Horatius, megírom, érlelem, pihentetem, javítom, pihentetem. Kilenc évig érlelni, hidegen olvasni. Lehet hidegen olvasni, idegenként, csak hagyni kell, hogy hűljön. Nincs kilenc év, senkinek nincs, vedd metaforának, legyen kilenc hét, kilenc súlyos perc, kilenc óra, kilenc pillanat, kilenc levegővétel, valami kilenc legyen benne.²²

a kedvence. Minden csoportban mondják Leonardót, ritkábban Michelangelót, Raffaellót soha. Mindig van, aki Munkácsyt mondja. Visszakérdezek. Munkácsy? Mit szeret ma egy tizenéves vagy huszonéves Munkácsyn, ne idegesítsen már, Dalí is van, és az impresszionisták, Van Gogh és mostanában Frida Kahlo. Grünewaldot nem mondják. Aki Grünewaldot mondja, biztosan tud valamit a létezésről.

²² Felírtam a lap tetejére: Kukorelly 70, ahogy elmentettem a dokumentumot, csoda folytán, Kukorelly 71 lett. Hát akkor ez menjen így, ilyen magától értetődően egyszerűen, még jó sokáig.

Prozettek

Shakespeare szonettjei mai magyar prózában

123

*Nem, Idő, kár kérkedned, hogy változom.
Új technológiás piramisaidban
számomra semmi új, semmi különös:
topis ruhák az ismert látványon.
Gyorsnak kell lennünk, ezért csodáljuk,
ahogy állandóan erőlteted a régít,
és, jó, elevenedjen meg vágyunknak,
csak ne az legyen, hogy te megmondtad előre.
Korlátaid, cseleid kijátszom,
nem hat meg a jelen, sem a múlt,
mert krónikáid és amit látunk, hazudnak,
folytonos kapkodásod emlékei.
Ezt fogadom és ez lesz mindig:
igaz leszek, hiába lengeted a kaszád.*

17

*És ki hinné el aztán azt a néhány
legfőbb erényeddel telezsúfolt versemet?
Az egek tudják, inkább sír lenne az,
mely félig se igazat ápol s eltakarja élted.
Ha le tudnám írni szemeid szépségét
és a többit, sorba, minden bűvöd és bájad,
az utókor azt mondaná: „A költő hazudik –
ennyire mennyei lény nincsen a föld kerekén”,
és sárgulnának műveim korosodván,
megvetnék őket, mint egy nagyzóló vénembert;
minden igaz jogodat költői erőszaknak tartanák,
egy ómódi, nyakatekert dalszövegnek.
De ha csak egy gyermeked is él ekkor,
kétszeresen élsz: benne és soraim közt.*

E „prozetekkel” köszöntöm a 70 éves Kukorelly Endrét, aki többször hangsúlyozta a más nyelvű versek prózafordításának fontosságát. Magam is úgy vélem, sőt sokan mások is, hogy ez sokkal inkább képes felmutatni az eredeti verset, mint a verses műfordítás, amely egy teljesíthetetlen eszmény jegyében átfogalmazza, átstrukturálja az eredeti szöveget. – F. Zs.

Úgy vagy zsarnoki, ahogy vagy,
 a szépség büszkén tesz kegyetlenné;
 túl jól tudod, hódoló szívemnek
 ki a legtündöklőbb, legdrágább gyöngyszem.
 Egyesek jóhiszeműen úgy vélekedtek Rád nézőst:
 arcodnak még sincs az a hatalma, amitől nyög a szerelem;
 nem mondom, hogy tévednek, nem lennék ily durva,
 csak magamnak vallom be eskü alatt.
 És a bizonyíték, hogy vallomásom nem hamis,
 az ezer nyögés, arcodra csak gondolva is,
 egymás hegyén-hátán tanúskodik mind,
 a Te sötétséged a legtündöklőbb bírói székemből.
 Tény, hogy semmi sem sötét, kivéve tetteid,
 úgyhogy a szóbeszéd Rólad érvényben marad.

Szerelem, újítsd meg erőd; ne hagyd, hogy azt mondják,
 éled tompább, mint az étvágyé,
 amit kicsorbított a mai evés és
 holnap élesebb lesz, mint valaha.
 Ilyen legyél, szerelem; ma csak teljenek
 éhes szemeid, míg lehunyod teljesen,
 viszlát holnap, és ne öld meg
 e lelkesültséget valami örökös unalommal.
 Legyen e szomorú közbjáték az óceán,
 mely szétválasztja a partokat, melyekre a két friss jegyes
 kijár naponta, leszén szerelme visszatértét, hiába,
 minden nappal boldogabb lesz majd a látvány.
 Vagy nevezzük télnek, melynek minden gondja
 csak sokszorozza a nyári találkozás különlegességét.

A lélek finanszírozza a szégyen pazarlását
 – ez a kéjvágy akcióban; és amíg akcióban,
 addig hamis, vérengző, mocskos, gyalázatos,
 vad, extrém, durva, kegyetlen, megbízhatatlan;
 élvezését csak megvetése előzi meg;
 üldözi az elmúlt okot, és amint elkapja,
 utálja az elmúlt okot, mint bekapott csalit,
 amit csak a hal megőrzítésére vetettek ki;

*örült bíróságban éppúgy, mint birtokban,
bíróán bírva és birtokolván, extrém mindenben;
áldás mint bizonyítás, átok mint bizonyíték;
az öröm ígérgetése előtte, álmódosása utána.
Ezt jól tudja mindenki; de senki sem tudja jól,
hogyan lehet elkerülni e pokolba vezető mennyet.*

12

*Mikor az órát figyelem, amint az időt ketyegi,
és nézek, hogy a bátor nap rémisztő éjbe merült;
mikor észreveszem, a bíbor hogy elszürkült,
és a fekete tincsek még ezüstösebbek lettek;
mikor a magas fákon nézem, hogy nincs lomb,
ami egykor a forróságtól óvta a csordát,
és a nyár zöldjét kévékbe kötve viszik,
halotti szekéren, boglyas, őszes szakállal;
akkor a szépséged kérdése is felmerül,
hogy Te is méysz, a tékozló idő hulladéka közt,
hisz a kedves és a szép is elhagyatnak
és meghalnak oly gyorsan, ahogy az ifjak nőnek,
és semmi sem véd az Idő kaszájától,
csak sarjadó magjaid: legyőzted, vihet.*

És egy modern prozett a fordítótól:

1007

*Ó, Úrnőm! Tudom. Ezt a szöveget dalolták már
Különlegességed provanszál és briton lovagjai,
akik tudták, milyen érzékeny, pihe-puha, szőrös,
dimbes-dombos, kacsaringós fülecskék milyen
bársonyos sötét útjain és síkos fényes ösvényein
kúszik és úszik és száll és rezdül meg és milyen
húroktól az öröktől ismerős és sohasem hallott
dallam az értő dobhártyákon és lüktet és hatol
az agyába és minden sejtjébe és markol a szívébe
annak a Hölgynek a holdvilágos nyári éjszakában
a kertben magányosan a lombok alatt merengve
a tó millió játszói csillagával locsogó csónak árnyán,
nem lévén otthon a férj, aki nem tudta, milyen, Ó, Úrnőm!
De ma már más a világ, hisz megszületett, Ó, Úrnőm!*

FARKAS ZSOLT fordításai

Valahogy minden

Kukorellynek, a 70. születésnapra

Valahogy minden megváltozott.

*Nem, nem az idő, és nem is valamiféle
öregség, nincsen semmi ilyesmi, te
soha, meg én sem, meg a többiek sem,
nem az öregség, mert nem tudok arról,
hogy bárki is közülünk, szóval,
nem, nem, nem.*

Megváltozott – minden megváltozott.

*Ezernyi seb, sértettség, harag, ezernyi
nemtudoménmi, ami ott van bennünk,
körülöttünk, ami ott van a szóban,
a mozdulatban, ahogy egymásra nézünk,
nem mi, hanem mi mindannyian, ahogy
egymásra, bármikor is.*

Valahogy – és talán végleg.

*Azt az időt jó lenne visszahozni, amikor,
amikor először ültünk, kettesben, szemben,
egyetem, könyvtárszoba, „kari olvasó”,
kézirat, versek, talán kissé bizonytalan,
tétova rácsodálkozás, visszahozni azt,
az akkori időt, ha lehetne.*

Minden valahogy másképp.

*Az idő romlása bennünk, ez kétségtelen,
és ez a romlás szétárad mindenütt, miként
valamiféle gáz, vagy iszap, befedi
mindazt, ami akkor, negyvenegy éve
még élő, étellel teli, meg öröm és lendület,
ami mi voltunk, akkoriban.*

Megváltozott minden, valahogyan.

*Úgy hiszem, olykor, tűzharc és lövészárók,
sorozatvetők mindenfelől, háború, szomorúság,
rohannék vissza a régi időkbe, nem is tudom,
nem tudom ma már, hogyan volt, akkor,
amikor még a jelenlétünk annyira fontos,
mert közösen, együtt.*

Másképpen – valahogy – manapság.

*Jelenlét, mondtuk, és aztán lezárult valami,
azt mondtad, ahogy a Szondi utcán végig,
hogy nem gondoltad, hogy valaha is, és
én meg örültem akkor, jó volt, hogy siker,
akkoriban volt még valamiféle, nem is tudom,
valamiféle friss levegő.*

Valahogy minden megváltozott.

*Negyvenegy éve már, hogy sietsz valahova,
és én is rohanok egyfolytában, néha nem
bírom szuflával ezt a nagy-nagy futásunkat,
jó lenne megállni kicsit, talán csak azért,
hogy legyen mire, és legyen miért is
egymásra nézni újra.*

ELÉG JÓ LETT, ENDRE ÚR

Kukorelly Endre: Istenem, ne romolj. Versek 2010–2020.

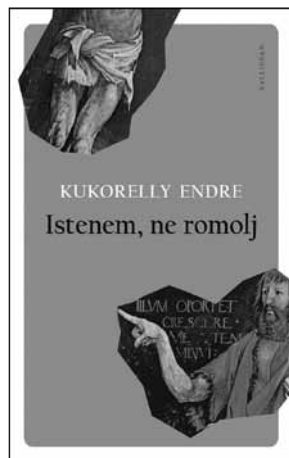
A 2014-ben kiadott *Mind, átjavított, újabb, régiek* című gyűjteményes verseskötet megjelenése után Kukorelly Endre interjút adott Keresztury Tibornak a *Literán*, és arra a felvetésre, hogy a költői életmű folyamatos átdolgozása, a versek állandó újra-, de akár visszaírása nehéz helyzet elé állítja a „szövegváltozatok között eligazodni kívánó filozofokat”, annyit mondott, egyetlen filozofnak sem ajánlja az ilyesféle foglalatoskodást. Érdemes megfogadni Kukorelly tanácsát, mert bár a papíron 2010 és 2020 közé datált verseket közreadó vadonatúj kötet számos darabja, jó harmada így vagy úgy, egészében, részleteiben, más címmel már megjelent a korábbi verseskönyvekben, nem ez az érdekes. Kukorelly soros kötete mindig ajánlat arra, hogy mit érdemes most a szerző éppen aktuális költészetének tekinteni. Az *Istenem, ne romolj* is elsősorban olvasásra, nem pedig filológiai bűvárokodásra való. Olvasni pedig nagyon is érdemes, merthogy nagyon jó olvasni a könyvet. Visz magával, lendületes, laza, sokszor roppant szórakoztató, nemritkán andalító, néha zavarba ejtő, időnként megrázó, van, hogy bosszantó. De szinte sohasem unalmas, és elvértve túlkomplikált. Miközben persze csak látszólag egyszerű, mivel valójában rafinált eszközökkel éri el az egyszerűség látszatát.

A jól olvashatóságot a költészettörténeti távlatban is számottevő, az 1984-es első kötetben már határozottan megnyilvánuló, mára nagyon bejáratott markáns nyelv, stílus, hangütés biztosítja. Ennek az összetéveszthetetlen stílusnak az elemeit sokan és gazdagon leírták már. Legfőbb vonásának egyfajta „irodalmon inneni” antipoétikusság tűnik, azzal a megjegyzéssel, hogy időközben ez a nyelv a kortárs magyar líra igazi anyanyelvévé vált.¹ Hétköznapi, alulstilizált, nem megemelt, antimetaforikus, profán, a beszélt-társalgási nyelv elemeit gond nélkül használó, pongyola, kopár, dísztelen, töredékes, a mondanódját folyton pontosítgató, helyesbítő, improvizatív, ironikus tónusú, vázaltszerű, hányaveti-hanyag, antiretorikus és agrammatikus nyelvről van szó. E poétika történetileg legfontosabb vetülete, hogy, Farkas Zsolt találó jellemzésével, „a jellegzetes Kukorelly-féle maniere elgondolható úgy is, mint a nagy-képű irodalom – inkább lezser, mint avantgarde hevületű – provokációja”. Valóban, Kukorellytól mi sem áll távolabb, mint a látomásos, képekben bővelkedő versnyelv, pláne bármiféle vátesziség, de még a jól formált-ságtól, a választékoságtól is distanciát vesz fel, miközben az avantgárd szubverzivitás nem jellemző rá.²

¹ Lásd erről: Jánosa Eszter: Egy kert, meg minden (Kukorelly Endre: *Mind, átjavított, újabb, régiek*. Összegyűjtött versek). *Jelenkor*, 2015. szeptember.

² Vö. Farkas Zsolt: *Kukorelly Endre*. Kalligram, Budapest, 1996.

Kalligram Kiadó
Budapest, 2021
176 oldal, 3500 Ft

Mindez, elsősorban és leglátványosabban a metafora és minden költői trópus kerülése az új kötetben is alapvető (elvétve, ha becsúszik egy-egy metafora vagy hasonlat). Laza, fesztelen beszéd, magyartalanságok („elhelyezte magát”, „ki van fizetve”), szóismétlések, kifejtetlenségek vagy a pontos megnevezés hiánya („ezt-azt”, „nagy, feketetestű madár”, „bogár”, „ilyen meg olyan fák”), ikes igék rossz ragozása, hányaveti jellemzések („elég soká”), „tud” helyett „bír”, „legalább” helyett „minimum”, „pontosan” helyett „pont”, bármilyen argó, „satöbbi” stb. Természetesen ez gondosan megkomponált dekomponáltság, fegyelmезetten végigvitt pongyolaság: például ha van központozás, akkor az szigorúan helyes. Persze ma már alighanem kevesen hökkennek meg az ilyesmin, és ezért többek között éppen Kukorelly tett nagyon sokat. Nem meghökkentő ez a stílus, hanem rendkívül mulatságos és könnyed. Nagyon sokat lehet rajta nevetni. Ott van például az ennek a lap-számnak a 345. oldalán is olvasható *Strand 3* című vers. Nem egyszerűen csak a szöveg alaphangulata és a strand kisszerű, kusza, zajos miliője vicces, hanem, ettől elválaszthatatlanul, a nyelvi megoldások, a pattogó kétsorosok, a kifacsart szó- és sorrelválasztások, illetve az így keletkező rímek, a gyermekteleg megállapítások, a saját szóelemény fölött érzett öröm, a hirtelen perspektívaváltás („fenn tatarozott várrom”, aztán persze az obligát rím), az úgynevezett nyelvhelyességi sutaságok („népek”, „hajak”), a szöveg végére pedig az addigi forma elengedése. A címben szereplő számot az magyarázza, hogy Kukorellynek volt már két hasonló szövege, és idevehetjük a korai *Mire jó a tenger* című verset is. Van ezekben a szövegekben valami ellenállhatatlanul mulatságos (legalábbis számomra), miközben valóban megidézik a hely hangulatát: egyszerűen ilyen egy strand. És bár az antimetaforikusság ebben a szövegben is uralkodó, a vers részleteit és egészét illetően egyaránt, akár visszaemlékezhetünk a legelső *Strand* című vers végére: „a strand ilyenkor feltűnően / arra is hasonlít ami a nem-strand”, és így az új versből szintén kiolvashatunk valamiféle általános életerzést, amelyben egyesül a könnyedség és a gúny.

Előfordulhat, hogy valaki tárgyiasító-lefokozó, a másikat (test)részekkel azonosító szexizmust kiált a verset olvasván, és ez a reakció más szövegek esetében is fölmerülhet. Nem gondolom, hogy erről lenne szó. Persze van némi provokatívnak is tetsző, ugyanakkor remek arányérzékkel adagolt lazaság a versben, de ami ennél fontosabb, Kukorelly a kezdetek óta olyan énlíráti művel, amelyben a beszélő állandóan jelen van, ám saját magáról sem ad többet részeknél és benyomásoknál. „El lett sorolva ez-az ebből-abból”, ahogy a *Bevásárlás után közvetlenül* című vers mondja (27.). A sok élettörténeti utalás, a visszatérő utcák és helyszínek, családtagok és figurák ellenére ebben a költészetben nem rajzolódik ki a költői én (bármilyen fellengzősen hangzik is ez a kifejezés Kukorellyre alkalmazva) összefüggő élettörténete, ahogy differenciált érzelmi vagy lelkivilága sem tárulkozik föl: egy habitus, hang, stílus az, ami megjelenik, és ami egyfajta identitást biztosít. Sokkal hangsúlyosabb a külső, mint a belső, a test, mint a lélek, a cselekvés, mint a rejtőzködő szubjektivitás mind a beszélő, mind mások ábrázolásában. Ez is hozzátartozik az antimetaforikussághoz: a belsőt hozzáférhetővé tevő képek helyett a leírás és a megnevezés dominál.

Ugyanakkor nem szabad megfeledkezni ennek a költészetnek arról a lényeges tulajdonságáról, amelyet már korai értelmezői, így Szilágyi Márton és Farkas Zolt is kiemeltek. Nevezetesen arról, hogy ez az antipoétikus líra épp arra tesz kísérletet, hogy a maga eszközeivel újra rátaláljon arra a beszédmódra, amelyen érvényesen megszólaltathatók az érzelmek vagy a költészet olyan nagy témái, mint az élet, a szerelem, a halál. A mostani kötetet is áthatja a szóban forgó törekvés. A versek jellemző „helyszíne” továbbra is a kert, amely a szöszmötölésnek, a rendezgetésnek, a nézelődésnek ad teret. A csip-csup ügyek leírását a megszokott laza, élőbeszédszerű, pattogó, folyton pontosító-helyesbítő nyelv végzi el: „Ha kimegyek a ház elé, ropog / a februári hó / alatt a jég, / most ez van, pont ez a kevés lesz / kicsit nekem épp / mindenből elég, // kimegyek, aztán vissza, / vágys hát inkább

nem / megyek ki, / nincs nagy jövés-menés, a jövessel is / úgy van, hogy ide se / nagyon jön senki” (*Ha kimegyek*, 73.); „A kertem vad. / Vad gyümölcsfáim vannak. / Teremnek mégis, / ennek is, meg annak, / aki csak leszedi, / mindenkinek ad. / Van elég szőlő, / sok, édes, fele vad, / félvad, ugyan / most pont egészen vadul, / nincs megmetszve, összevissza kanyarul” (*A kertem vad*, 110.). Ez a banalitásokból építkező, imponálóan könnyed versnyelv szép lassan, szinte észrevétlen mégiscsak fölépít egy gondtalan privát világot, ráadásul Kukorelly gyakran megemeli a szövegek végét. Például a *Madarakat nem zárata* így szól: „nem hinném, hogy csupa / kegyetlenség volna, inkább / isteni kegyesség, / hogy főnről az egész ilyen / bágyadtan világít. Világít / minket az ég” (69.). Úgy tűnik, a vers megküzd azért, hogy érvényesen tudjon beszélni olyasvalamiről, amit áhítatnak vagy akár kegyelmi állapotnak nevezhetnénk. És amit egyfelől megszokott nyelvi pongyolaságnak láthatnánk, nevezetesen a „világít” ige tárgyas ragozását, azt másfelől felfoghatjuk pontos költői leleményként is (a „megvilágít” vagy a „bevilágít” kevesebbet mondana, és elcsépett is lenne). Ugyanakkor itt is fennáll a nagy-képűséggel szembeni ellenállás, ahogy a kötetcímadó versben is, amelyet érdemes teljes egészében idézni:

Szózatnál föláll a székről.

*Könnyű esésű, virágmintás vászonruha,
kihozza a fenekét. Hátralát
jó mélyen kivágván, látszik*

*a melltartó keresztpántja. Jó
lába van. Nem nagyon
jó. Eléggé. Kellőképp. Annyira,
hogy az jut eszembe,*

*ne romolj, Istenem! Himnusznál
is nyilván kiállt a
padból, de akkor másfelé*

*néztem. Farkas utcai templom.
Szép. Nézz másfelé. Minden
az, beleértve a romlást.*

Az ironikus tónusú versbeszédet erősítik a soráthajlás játékoságai és a helyesbítések, de a hagyományosan emelkedettnek tekintett szonettforma is. Az igazán rafinált költői esz-köz az első tercina első sorában jelenik meg: a „ne romolj” tárgya persze elsődlegesen a láb, de ahogy már a cím is megelőlegezi és a grammatika megengedi, lehet maga Isten is. Vagyis a kétértelműséget az hordozza, hogy itt egyszerre lehet szó pusztán joviális szófordulatról és Isten tényleges megszólításáról, vagyis akár a teremtés igenléséről, a romlás elleni már-már elragadtatott felszólamlásról. Az utolsó két sorban a „Nézz másfelé.” mondat közbeékelése a hatásos. Kibillent, megakaszt, és visszavesz abból a közvetlen pátosz-ból, amely nélküle adódna (lásd: ‘minden szép, a romlás is’). De a vers így is mintha azt mondaná a maga töredékes, kissé nyakatekert nyelvén, hogy minden rendben van, és az elmúlásra is igent lehet mondani. Vagyis szinte észrevétlenül eljutunk egy enyhén frivol zsánerképtől egy derűsen elégikus létállapot megjelenítéséig. Finom és erős vers, amely megint csak újfajta érvényt szerez a világról való általános költői beszédnek. Viccesen komoly, komolyan vicces.

Kukorelly nem mindig emeli meg a versek végét, van, hogy éppen még inkább leviszi a hangot, vagy pedig kitéríti a szöveg addigi menetét. Sokféle dologgal kísérletezik az új

kötetben is. Még mindig nagyon hangsúlyos az irodalmiságra vonatkozó reflexió: a versek gyakran felhívják a figyelmet a megalkotottságukra. Például már címükben jelzik a maguk elé kitűzött formaszabályt, mint a 666, amely hat hatsoros versszakból áll, és a sorok is hat szótagosak, vagy pedig az alcím foglalja magába a verset strukturáló számokat. Arra is van példa, hogy az egyik versben előforduló szakasz („Kinyitom és tovább nyomom azonnal / a tévét valamelyik sportadóra. / Óra, / mármint idő, időjárás, reklám, / itt oroszlánok basznak” – *Bevásárlás után közvetlenül*, 26.) kis módosítással visszatér egy másik versben (*Fontos dolog*, 42.). A formára vonatkozó önreflexió vagy a látszólag egy egyszeri helyzetet megragadó szövegrész ismétlése arra hívja fel a figyelmet, hogy az irodalom nem egyszerűen a tapasztalatok megragadásának közege, hanem maga is alakítja, szűri a tapasztalatot, illetve nincs rá garancia, hogy tényleges élményeket adna vissza. Míg tehát a versek egyfelől azt ígérik, hogy felmutatnak ezt-azt egy konkrét életből, másfelől lépten-nyomon jelzik, hogy az élet irodalmi ábrázolása igazodik az előzetesen adott, esetleg újonnan kiöltött irodalmi formákhoz, vagy pedig lehet, hogy csupán kitaláció az, amit olvasunk. („Ilyet én kitalálnék?”, teszi fel Kukorelly nem először a kérdést az új kötetben is.) Akit foglalkoztatnak élet, valóság, irodalom és látszat ilyesféle problémái, nagyon sokat bibelélhetnek a versek efféle elemeivel.

A kötet újdonsült kísérletezései közül vannak remekbe szabottak, ilyen az *Ó, szerelem*, amely Dante *Új élet* című művének frappáns összefoglalása és szoros kommentárja. Az ötoldalas vers beszélője meglepődik, értetlenkedik, helyeslően bólogat Dante szövegét olvasván, ily módon megint csak megmutatja, hogyan lehet érvényesen beszélni a szerelemről: többek között a nagy hagyomány hol idegen, hol ismerős beszédének könnyed, mégis éleslátó kommentálása révén. Az alkalminak tűnő versek, így az Arany János-variációk vagy a Tandori Dezsőt köszöntő szöveg kevésbé invenciózus. Nem igazán értem a külön ciklust kitöltő, csaknem húsz részből álló *Előbb volt a sístergés aztán a recsegés kávézás közben mondtam a* című versfolyam jelentőségét: mintha egy nő által írt e-mailek kötetlen élménybeszámolóit olvasnánk, de nem világos számomra, miért is érdekes ez a csapongó szövegfolyam. Talán a női beszélő szóhoz juttatásának gesztusát érdemes szem előtt tartani, de maguk a szövegek kevésbé izgalmasak.

Annál fontosabb a halál motívuma, amely az új kötet leginkább figyelemreméltó mozzanata. Nem mintha korábban ne lett volna része a halálmotívum Kukorelly költészetének, de az új versekben látványosan felerősödik a jelenléte. Megint csak sokféleképpen. Nagyszerűek azok a versek, amelyekben feltűnik a kertben segédmunkákat végző férfi („a Balázs”), akinek sajátos módon állítanak emléket a szövegek. Persze az már értelmezés, ha azt mondom, emléket állítanak a versek, mégis, mintha erről lenne szó. Ilyen például a már a címével is elidegenítő-ironikus, látszólag nem a halálról számot adó 2, 1, 6, 4, 5, 3, 7, *avagy adja meg hétjegyű azonosítóját*: a vers elszórakozik azzal, hogy elhelyezi a szövegben a címben jelölt számokat, eközben beszámol egy meglehetősen banális, nem élet-halál problémáról (egy madár lyukat fúrt a házfalba), végül jelzi, hogy a helyzet továbbra is megoldásra vár: „Ez tavaly meg lett mutatva / a Balázsnak. Hogy ott valami állat / a falat az eresz fölött kifúrta. / Mutattam ősszel a Balázsnak. / Most mutassam meg másnak? / Magyarázzam el újra?” (143.). Itt még csak gyanakodni lehet arra, hová tűnt „a Balázs”, de egy másik vers tisztázza a helyzetet: „Balázs most fűszagot / fűből állít elő, / és napi tízezert, / és homlokizzadást, / na jó, / azért // nekem megéri ez. / Megéri neki is, / jó lesz mindenkinek, / ennyi biztos. Csak ő / nem é- / ri meg. // Jó lesz így, Endre úr, / mondja. Nem kérdezi. / Ezt megcsinálta. Meg- / hal. Megcsinálta hát, / mondom / neki” (*Majd öreg lesz a fű*, 162.). A jellegzetes Kukorelly-stílusban viccelődő-cifrázó szövegrész ha nem is gyászolja el a férfit, a maga módján nagyon is megrendül, ami tetten érhető abban, hogy eltöri a halálra vonatkozó szavakat. Nincs pátosz, nincsenek nagy érzelmek, mégis élesen megjelenik egy már nem élő ember emléke.

Valami hasonló figyelhető meg az *Ó, alt, öreg, ős, régies* című versben is: ott sincs közvetlenül megnevezve a halál, nincs gyász, hanem a halált körülvevő jelenségek vannak lajstromozva. Már a felütés is kétségbe vonja a halálról való közvetlen beszéd lehetőségét: „Nem emlékszem az apám temetésére”, és később is jelentéktelennek tűnő részletek bukkannak föl a temetésről („Ennyi gizgazt, mondta az anyám, ahogy jöttünk el a sírtól. / Alig ismerek valakit, az ott például, az ki. / Gizgaz, ez az anyám szava. / Egész jó nők vannak itt, ezek rokonok? / Mind vett valami virágot vagy koszorút, az szaglik ennyire. / Egy kislány turkálja az orrát. / Egy idétlenül nőtt nyírfa”, 160.) Mintha a halálról nem lehetne hitelesen közvetlenül beszélni, hanem úgy lehetne elmondani róla bármit is, hogy a vers körüljárja, és a halált övező dolgokat mutatja be. Miközben az utolsó vers a halál egyetemességével zárul: „jó, rossz, gonosz, pocsék, eltűnik sorban, / mint te meg / te meg én, ideje amikor van” (*Eltűnnek sorban*, 169.).

Kukorelly Endre új kötetében az a legemlékezetesebb, ahogy ez a dísztelen, antimetaforikus, felszabadítóan mulatságos, laza, roppant játékos, elmélyülten önreflexív, az antipoétikussággal termékenyen bánó, frissnek ható, öntörvényű költészet egyre inkább szembe találja magát a halállal: nem némul el, nem esik kétségbe, de érzékelhetően meghökken. Kukorelly aligha írná le, de a kritikus nyugodtan megteheti: van ebben valami nagyon megrázó.

Bálnadal

*A bálna vándorol
sötét vizekbe tart
magában énekel
ha távol már a part*

*Grönlandon énekel
és kétszáz évig él
bőrén szigonnyomok
nem tudják mit beszél*

*miről is énekel
egyáltalán kinek
viszik a bálnadalt
a mélyhideg vizek*

*bonyolult dallamok
úsznak a jég alatt
ámbrás hullámokat
fodroz a bálnaagy*

*a bálna álmodik
síkos teste forog
horzsolják álmait
nagy sziklás zátonyok*

*a bálna szomorú
tömör mint önmaga
testével egy anyag
a bálna bánata*

*hajóról nézik őt
halbőrén mennyi heg
a bálna énekét
senki se fejtí meg*

Telihold

*A két mellem között sír,
érezem a bőrömön könnyeit.
Hallgatok, ölelem a hátát.
A beszéd ilyenkor nem segít.*

*Elvesztette az anyját.
Zokog, szorongatja a mellem.
Elfárad lassan, félrefordul,
pisilni kéne mennem.*

*Senki se fog már téged
újra megszülni, mondom.
Fent van: csodálkozunk a
vízfejű teliholdon.*

*Éjjel lett közben és a fodros
felhőkön átfurakodott.
Derengő, vértelen gömb,
világos, hogy halott.*

Idős, krónikus ballada

*A karanténban, köszönöm, elvagyok.
Mint mások, kik az életüket élik.
Tiszta időben követem a napot,
Reggeltől estig, a naplementéig.
Onnan nehezebb, az ég elsötétít,
Tévéfény, nézem a halálhíreket,
Emberek, kik életüket nem élik,
Többségében idős, krónikus beteg.*

*Nem jön senki, vigyáznak rám, csomagot
Hoznának, ételt, mit szeretnél?, kérdik,
Még tudok mozogni!, és a megadott
Idősávomban az első közértig
Húzom kiskocsim, nem kérnek személyit,
A maszkban is látszik, 65 felett,
Bent az áruk szavatosságát nézik,
Többségében idős, krónikus beteg.*

*Eszem, iszom, alszom, hugyozok, szarok,
Rohadék tavasztól a rohadt télig,
Odakint, idebent, mindenütt a sok
Alien láthatatlanul tenyészik,
Rövid út a lélegeztetőgépig,
Kómában, élet-halál között lebeg
A test, a lélek, még nem ott és még itt,
Többségében idős, krónikus beteg.*

AJÁNLÁS

*A húsvét elmaradt, Krisztus nem halott,
És nem támadt fel, mert meg se született.
Isten neve: Aki nincsen, az vagyok.
Kihunytt fénybe dermedt örökmécsesek
Örök adventben várják a kisdedet.*

*Gondoljatok rájuk, kik helyettetek...
Többségében idős, krónikus beteg.*

Napballada

Mielőtt számhoz emelem a korsót,
Feléd tartom, fényed aranysárgája
Mint a söré, legalábbis hasonló,
Korsó sör által homályosan látja
Vaksi szemem, míg lassan a habjába
Merülsz, addig a hab is semmivé lesz.
Dicsérjen Téged folyékony maláta,
Ha majd vége lesz ennek az egésznek.

Rád emelem, erre a Napra, most jó!
E Napot zengje sörizű hozsánna,
Arany Nap, Te, megcsapolt söröshordó,
Fényed folyjon maszktól kiapadt szánkba,
Üljük körül az asztalt! és egymásra
Találnak barátok, szeretők, végre;
Nekem ahhoz csokolózni kell, drága,
Ha majd vége lesz ennek az egésznek.

Dicsérjen Téged a lassan eloszló
Sörhab, nem törölöm le soha, itt szárad
E Nap pecsétje számon, szomjam oltó
Nap! Dicsérjen sok börtönébe zárt nap,
Lehet-e korsó sört meginni Véled?
Löttyintek egy kortyot a halálnak,
Ha majd vége lesz ennek az egésznek.

AJÁNLÁS

Egészségünkre! A kerthelyiségben
Üres korsókkal telt asztalok, részeg
Mindenki. Elmúlt ez a Nap is. Téged
Dicsérjen a hajnal, szembe dicsérlek,
Él, élni akar e szent, megunt élet,
Legyen már vége ennek az egésznek.

A szövegben Kassák-idézet, Assisi Szent Ferenc-,
Kosztolányi-, Ady-, Krúdy-, Babits-áthallás.

Égő jég

Gerő a nyolcadik gyerek volt. Akik előtte születtek, azok közül már csak hárman voltak életben. Az erős természetű idősebb Ungváry Gerő továbbra sem bírt magával, hiába is kérlelte a sorozat vége felé a felesége („*De Gerő, most már ne...*”). Még négy teherbeesés következett, az eredményből csak ketten éltek meg a felnőtt kort; köztük az utolsón a természet már megbosszulta magát. 18–20 évesen kitört rajta a skizofrénia.

Ungváry Gerő életének első éveit a horvátországi, akkor még részben magyarok lakta Csepény faluban töltötte. A család néhány év múlva, amikor már valamivel jobban ment a dolguk, a közeli Eszékre költözött, ahol az atya egy gépgyárban művezető lett. A gyerekek kezdetben a magyar elemi iskolába jártak. A horvát többségű városban kevés magyar tanuló volt, ezért egy év múlva a fiúkat és lányokat évfolyamonként egy osztályba járatták. Noha ennyire fiatalon gyerekek még nem eshetnek teherbe, Tyll Irma Mária már ezt is az erkölcsstenség melegágyának tekintette, és átíratta a gyerekeit a horvát iskolába, ahol továbbra is szigorúan elválasztották a nemeket. Az átíratás szenzáció volt nemzetiségi területen, még ha nem is úgy és nem is azért és nem is aszerint. Gesztusáról a családi emlékezet szerint a helyi horvát lapokban is hírt adtak. És mit tesz Isten, valóban: „*Nagy feltűnést keltő dolog történt az eszéki horvát elemi iskolában. Irina Maria Tyll asszony, Gregor Ungvary gépész felesége a rétfalui magyar elemi népiskolából átíratta négy gyermekét, Jelenát, Mariját, Jozot és Gregát a horvát iskolába. Lám, vannak, akik már megértették, hogy aki horvát kenyeret eszik, az tanuljon meg horvátul.*” – tájékoztatót 1904. szeptember 4-én veretes horvát nyelven a *Hrvatska Obrana* (Horvát önvédelem) című eszéki napilap S. Zwingl és K. Firinger szerkesztésében. Így lesz az erény mindenáron való megőrzéséből felülemelkedés a magyar nemzeti eszmén – a szezonból pedig a fazon. A négy gyermek élete végéig megőrzött néhány horvát szót, köztük, hogy „zatraceni” („a fenébe is”).

Az idillt egy eszéki ház tornácán 1907-ben készült, rossz minőségű felvétel őrzi, melyen középen kilencévesen apám ül, kezét térdén pihentetve. Tőle balra Ilonka az alig két hete született Gabriellát dajkálja büszke mosolygással (soha nem született gyereke). Apám arcát még valami magától értetődő, természetes és szelíd derű ragyogja be (mely-

nek felnőttként már nyoma se maradt), a babát tartó Márián viszont ott látni a későbbi, a gátlásaiból pánccélfalat épített világi apácát. Mögöttük karba font kézzel áll Gerő. Tartásából valami teljesen más sugárzik, mint a többiekéből, a húsos ajkak pedig mintha az élvezet közvetlenebb kiélési szükségéről árulkodnának. A kilencéves Gerő ekkor még nem volt szobatiszta, de ez egyelőre nem látszik belülről fakadó határozottságát zavarni.

Mindezt talán csak én látom bele a képbe, mert az ítélőképességemet túlságosan megzavarja a tudás. De lehet, hogy az általam tulajdonított jelentés mégiscsak valamilyen sugárzó rejtett fényen alapul, mely nem a puszta képből, hanem annak látványából keletkezett. És ez a látvány már nem magában a képben van, hanem abban, aki nézi.

Figyelemre méltó kor. És ennek is lehet érezni a látványát – noha a kor nem kép. Nekem az előérzetek áldott, mákonyos elfojtásának boldog, örökkének látszó ideje. Már majdnem Ausztria. A Magyar Királyi Államvasutak E. sor. 076919 számú összvonali, félrú jegyváltásra jogosító vasúti bérlete, mellyel akkoriban dr. örsödi Meixner Emil pénzügyi fogalmazó úr neje rendelkezett, Boszna-Bród, Bruck-Királyhida, Dobrljin, Gyanafalva, Gyimesbükk, Havasalja, Kisszolyva, Marschegg, Orsova, Tömös, Szakolcza, Uzsok, Vidrány, Vlára-hágó és Zimony határállomások között jogosított föl jegyváltásra. Nem vitás, *szép vagy, gyönyörű vagy Magyarország*. A jogot végzett p. ü. fogalmazó úr (később a Magyar Élet Pártja elnehezült testü országgyűlési képviselője, még később balatonlellel kitelepített) és id. Ungváry Gergely géplakatos családjai között akkoriban még nagyon nagy volt a társadalmi távolság. Több nemzedékre volt szükség az áthidalódására, míg Ungváry Rudolf (id. Ungváry Gerő unokája), meg Monspart Éva (Meixner Emil nővérének unokája, okolicsnoi Okolicsányi Mária lánya) megtalálhatták egymást.

És minden ment fölfelé. Már volt svájci Nestlé-liszt is – ki hitte volna.¹ Sőt, a századvég idején megalakult a mai értelemben vett pártfogói és gyermekvédelmi szervezet, a Patronage Egyesület, melynek katolikus rabsegélyező és gyermekgyámolító intézete Budapest belvárosában volt található, a Papnövelde u. 7. szám alatt (ma az ELTE ÁJK épülete).² A Külső Váczi úttól mai szemmel elég messze volt, de akkoriban ez meg se kottyant; *gyalogolni jó*, és az emberek nagyon sokat tudtak gyalogolni, mert még tartott az örökölt megszokás és edzettség, s ez egyébként is olcsóbb volt, mint a villamosjegy.

¹ Csecsemők mesterséges táplálása céljából ajánlott gyári készítmények közül a N. a legrégebb s Magyarországon még ma is kiterjedten használtatik. Előállításuk akként történik, hogy nagy nyomás mellett, 100 fokon túl hevített vízgőz segítségével a búzakeményítőt részben dextrinné és szőlőcukorrá változtatják át; az eképen dextrinizált lisztet azután sókat s alpesi tejet kevernek. A N. mint sárgás, finom liszt, jól záró pléhdobozokban, melyeken a használati utasítás is rajta van, kerül forgalomba. Használható leves- és tejhez keverve, de pép alakjában is. A nitrogéntartalmú s nitrogénmentes tápanyagok oly arányban foglaltatnak benne, mint 1:9; ez a viszonyszám más, újabb időkben előállított gyermektápszerekben már jobb, t. i. 1:5, vagy 1:6. (Pallas Nagy Lexikona, 12. köt., 1896.)

² Büntető novella (Bn. 1908: XXXVI. t.-c.) a fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezései. 2. fejezet. A fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezések. 15. §. Az ellen, aki a büntető vagy vétség elkövetésekor életének tizenkettedik évét meg nem haladta (gyermek), sem vád nem emelhető, sem bűnöádi eljárás nem indítható. Ha a gyermek büntetett vagy vétséget követett el, a hatóság, amely elé kerül, őt megfenyítés végett a házi fegyelem gyakorlására jogosított egyénnek vagy az iskolai hatóságnak adhatja át.

Id. U. Gerő és Tyll Mária 1907 késő nyarán, minden jel szerint teljesen hirtelen, mondhatni pánikszerűen utaztak el Budapestre. A későbbi Árpád híd pesti hídfője közelében akkor már állt a hírhedt hét- és tizenhárom-ház. Ez a két szürke, sivár, hosszú, 7 és 13 lépcsőházzal és udvarral rendelkező bérkaszárnaytomb volt a földrajzi belépő a város északi részének, az *anyag gyermekeinek* mélyproletár világába. A család a leghírhedtebb részének, Tripolisznak a belső szélén tudott csak földet érni, hetedmagával egy szoba-konyhás lakásban. A környéken akkoriban csak az út mentén és a rá merőleges mellékutcákban voltak függőfolyosós (gangos), átriumos bérházak. Messzebb, a Lehel út irányába még Angyalföld mezői területek el, beljebb pedig ott állt még üresen a Lehel út, Ferdinánd tér, Váci út és Aréna (ma Dózsa György) út között a már felszámolt Régi Váci Temető grundja, nyomtalanul eltüntetve *sírhalmodat, Édes Etelkém*.

A Duna felé pedig, alig néhány száz méterrel a Váci úttól, sűrű, tisztásokkal tarkított, hatalmas fák alkotta ártéri erdő húzódott a mai Árpád híd pesti hídfőjétől Dunakeszi irányába. Esményi

sötétzöld sátoros világ csavarogóknak, csatangoló gyerekeknek, és hétvégi, gyári munkában megfáradt családok kirándulásához. A Dagály helyén sárgás színű, forró víztől párolgó hatalmas agyaggödör, ahol a környékbeli gyárak fekete klottgatyára vetkőzött férfijai és úgy-ahogy nyakig fedett nők áztatták reumás tagjaikat és visszereiket a hétvégeken. A gödrot 1945-ben még én is megéltém, az ártéri erdőt ad-

digra már kiirtották. Bennem ez utóbbi emlék látványa alig valamivel erősebb, mint a kép, mely a közelében 17 évvel később beleégett az emlékezetembe.

Hogy id. Ungváry Gerő és családja mi elől menekült és miért ekkora nyomorba, annak alig van megragadható nyoma. Id. Gerő már fiatal korában is meglehetősen váratlanul volt teljesen megbízhatatlan. Egy 1891-ből fennmaradt, anyai nagybátyja által a felvidéki Rákóczi-ról írt rokonlevél tanúsága szerint annyit nem volt képes megtenni, hogy hivatalos helyen aláírjon egy hagyatéki eljárási meghatalmazást, amiből neki ugyan semmi haszna és kára nem származott, de enélkül anyai rokonai nem voltak képesek az örökségükhöz jutni.

Ráadásul van abban a levélben, az elején egy mondat: „Csak szegény Eszter sokat szenved érted Palitúl hogy így szerencsétlenné tette a sok gyerekkel! De már kedves Öcsém akár hogy történt is a te sorsotok szegény Eszterrel ő és én téged halálunkig szeretünk és még ezen levélbe is ara kérünk írj többször alul íratoknak mert könyvből tudjuk hogy léteketek kedves Öcsém Gerő.” Bizonyos Eszter az anyai nagynénje, Pali meg a férje volt a Szarvashoz közeli Békésszentandrás; nem arról lehet szó, hogy felcsinálta Esztert, hanem arról, hogy anyagilag tette tönkre a sokgyerekes családot 1889 körül.

Öcsém Gerőt, a nagyapámat ugyanis Szarvason, Békésszentandrásról nem messze, az Alföld közepén, három évvel korábban, 1886-ban, 27 évesen a gyárak iparhatósági felügyeletével bízták meg; nyilván nevelőapja, a földmérő mérnök Ungtváry Albert kapcsolati tőkéjét kamatoztatva. Ez 1889 körül ugyanolyan váratlan hirtelenséggel ért véget, mint később, 1907-ben az eszéki életük. 1889-ben hanyatt-homlok költözött feleségével a horvátországi Dáljára, majd Csepénybe. Az 1889-i nagy futás olyannyira tőkéletes volt, hogy teljesen megszakadt minden kapcsolata addigi családjával, mind anyai, mind apai ágon. Később harapófóggal se tudtam nagyanyámból bármit is kihúzni. Ungtváry Albertről se volt fogalmam, csak közel fél évszázad múlva kerül elő a teljes kihalást követően egy teletömött kartondoboz legaljáról a neve. Nagyanyámtól csak annyira futotta, hogy „*kimentek Amerikába*”. Másnap Mária nagynéném megkért, ne beszéljek a férje rokonságáról, mert „*Mamuka nem szereti*”. Anyyra „*kimentek*”, hogy később utódaikra ráakadtam a Belvárosban, de abban sem volt sok köszönet.

Már Csepényben éltek, amikor egy másik, a felesége nevelőapjától kapott, 1892-ben írt levélben van egy mondat. Ebben a lelkére kötik, nehogy rossz szerződést kössön eszéki munkaadójával, bizonyos Mihaliccsal. Amiből következik, hogy valami gyártásvezetői beosztása lehetett, és be lett volna vonva bizonyos tulajdonosi felelősségekbe is. Annyi kizsedhető volt a nagynénéimből, mintha váltót írt volna alá a tulajdonosnak, és utána futnia kellett. De az emlékezet egymásba csúsásai miatt ez lehetett akár a korábbi, Szarvasról Eszékre futás oka, vagy akár mindkettőé. Tény viszont, hogy az eszéki Urban & Schnier gépgyár, ahol id. Gerő dolgozott, 1907-ben csődbe került.

A budapesti nyomorban földet érve idősebb Ungtváry Gerő a mai Árpád hídi pesti hídfőjénél álló, akkor osztrák érdekeltségű Rössemann és Kühnemann gépgyárban lett művezető. A gyár a pártállamban Rézhengerművek néven folytatódott, ma helyén panellakótelep. Id. Gerő az ipari hűtő- és jéggyártó gépek specialistája lett, mint később apám és öccse, az alábbi levél hőse, ifj. Gerő is. Apjuk, id. U. Gerő állította fel és helyezte üzembe országszerte a legyártott nagy berendezéseket a megrendelőknek. Ezért a Felvidéktől Horvátorszáig az egész akkori Magyarországot bejárta. Az első világháború alatt is annyira fontos lehetett a szerelői tevékenysége, hogy a Magyar Királyi Államrendőrség Főkapitányi Hivatalától fényképes, pecsétes igazoló jegyet, Legitimations-Kartét kapott mint főszerelő, azaz Obermonteur, amely „*Érvényes a külső hadműveleti terület határvo-nalainak átlépésére*”.

Hogy miért őrzött meg nagyanyám szinte minden levelet, a zsidótörvények idején beszerzett, több nemzedékre visszamenő anyakönyvi kivonatot és egyéb igazolást, de még cetlikre írt feljegyzéseket is? Miközben amit a férjéről, annak családjáról, meg saját törvénytelen születésének háttéréről tudott, abból az *azelőttből* szinte semmit nem volt hajlandó élıszóban továbbadni. Szégyellte, amik történhettek. Ugyanakkor nagyon szerette volna szerencsétlenségét világ-gá kiáltani, hogy mindenki lássa az igaztalan szenvedését – hiszen ő erkölcsös. Lakásának hálószobája, konyhája és mellékhelyiségei között létvesztett sorsának néhány morzsájából legfeljebb két legidősebb lánya részesült. A maguk módján megértették a tómondatok mögött lapuló elhallgatásokból az üzenetet. Úgy fordították le, mintegy családi törvényként, hogy szegény, szegény mamuka sokat

szenvedett. Miközben egy másik *azelőttből*, anyjának a felmenőiről felsőfokokban tudott fontosságokat közölni. Hogy például Schönecker Aloisia, Tyll József hajdúszoboszlói csendőrparancsnok felesége, Gustav Schönecker cs. ezredes húga a fényképen kesztyűt visel, ami az akkori időben csak az előkelőség ismérve volt.

A fennmaradt írásos fossziliák mint afféle hajmeresztő testimoniumok, sírvi-lági üzenetek egy rég megdermedt nyelven nagyságrendileg több információt tartalmaznak ennél. És még több marad bennük titokban az elsüllyedt, ugyanakkor az értelemmel meg nem ragadható, végzetes tartalomból. Rosszul vagyok ennyi tudástól. Köztük az alábbi levéltől, melyet már évtizedek óta – szintén – ismerek. *Szegény, szegény* ifjabb Gerőnek is jól megágyaztak.

Hogy mennyire, arról anyjának kézzel írt beszámolója tanúskodik, melyet az olvashatóság végett a lánya, Mária tisztázott gyöngybetűivel, aki akkor már 17 éves volt. Mivel Mária egész életében tökéletesen uralta a helyesírást, a szövegben tobzódó, szinte már szépséges hibák tömkelege arra vall, hogy pontosan követte az eredeti fogalmazványban leírtakat. Kétségtelen, őt viszont a határtalan anyatisztelet uralta, még a hibás fogalmazása iránt is. Nem hiába lett belőle az utókalkulátor mellett világi apáca is.

Fiam, Gerő rendesen született gyermek volt. Én szállítás után rettenetes görcsöket kaptam a lábamban, úgy hogy házi orvosunknak inekciót kellett adni. Tejem nem lévén elegendő és jó, üvegből tápláltuk de ezt nem bírta a gyomra, bélhurutot kapott és rémitően lefogyott, olyan volt mint egy múmia. Házi orvosunk szoptatós dajkát ajánlott, hogy talán így megmenthetjük, de falun lakva, aratás idejében ez is nagyon nehezen ment. Akit fogadtam nem vált be. Végre egy szép fiatal cigány asszonyt küldött a doktor úr, de ennek sem volt elég teje, pedig, csak minden 3 órában szoptatott, de meg később unalmasak találta nálunk az életet és tovább kóborolt. Három hónap alatt szegény fiam szopott magyar, szerb, cigány és német asszony tejét. Végre 3½ hónapos korában fiatal tehén tejeire foghattuk és Nesteli-lisztet kaptott. Nagyon szépen fejlődött, két éves korában beszélt és járt. Négy éves korában igen nagy erős, eleven gyermek lett 6 éves korában ment először az iskolába. Az első és második osztályt kitűnően végezte. Egyszer játék közben nagyon megütötte a fejét és az orra igen sokáig vérzett. Más betegségei a himlő, köhögés, torokgyulladás és mandula daganat, mely utóbbi többször kifakatt és rettenetes lázzal járt. 12–13 éves korában gyakran folyt az orra vére nagyon, úgy hogy vattát kellett az orrába dugni, hogy el álljon. Az ágyba vizelt 12½ éves koráig. Szégyelte végzetlen, de nem tehetett róla. Ettől az időtől kezdve sohasem történt meg nála. 8 éves korában jöttünk fel Pestre, a legnagyobb szegénységben, egy szobás lakásba. Eddig ők nagyon jó nevelésben részesültek, nekik áldoztam minden percemet és többnyire a szabadban voltak. Itt cselédet nem tarthattam, nekem kellett másoknak varni. Mivel ők a szabad levegőhöz voltak szokva így nem zárhattam be abba az egy szobába ezért fiaim többször voltak felügyelet nélkül a szabadban. Én nem tudtam és fogalmam nem volt róla, hogy itt olyan roszak a gyerekek. Nem tudom, hogy ez ártott Gerőnek, vagy már így fejlődött. A második osztályt itt ismételte, mivel később jöttünk fel Pestre, és az Igazgató úr is azt ajánlotta, de egyszer sem bukott meg. A harmadik osztályban már hármasa is volt. Kezdett nagyon dadogos lenni, és hazudott, nem csak muszájból, hanem csupa könnyelműségből. Negyedik osztályban

kezdte kerülni az iskolát, ha hozzá jutott pénz is elvett. Az 5. osztályban már gyakoribbá vált az iskola kerülés, mi szigorúan megbüntettük, sőt a veréstől sem kiméltük, de nem használt semmi. Ha itthon rendesen megtanulta a leckéjét, utközben mást gondolt, és nem ment el az iskolába, de rendesen jött haza. Ilyenkor még jobban tanult, mint máskor, de másnap már szégyelt elmenni. Velem többször megtette, hogy eljött az iskola ajtajáig, s onnan, mint egy örült nyargalt a mezőre és csak késő este jött haza, pedig tudta jól, hogy nagyon ki fog kapni az édes Atyjától. Azt is megtette, hogy feljött velem az osztály ajtajáig, ott aztán oly izgatott lett, a szemei oly különösek voltak, pupilái nagyok lettek, reszketett, és a körmeit rágta. Be szégyelt menni, de el kezdett szaladni, keresztül az iskola folyosóin, nem gondolva, hogy meglátják, ismét ki a mezőre, ezt meg nem szégyelte 12 éves korában. Pedig jól tudhatta, hogy a félelemre semmi oka nem volt, mert Tanítója egy kedves fiatal ember volt, ki őt agyon szerette, mindvég dicsérte, egyáltalában meg volt vele elégedve, magaviseletével, és ha nem hiányzott volna annyit, igen jó bizonyítványt adott volna neki a tantárgyakból is. Aztán másnap vagy harmadik nap az Atyja vagy én vittem fel az iskolába, ott nagyon szépen megkérte a Tanítóját is ismét a régi kedves fiú lett. Párnap múlva ismét ott voltunk vele, s később már este sem jött haza, hanem a padlás ajtónál találtunk rá, össze huzadva, vagy a mangorló mellé bujva. Máskor félt egyedül este bárhova is kimenni, de ilyenkor meg nem fél éjjel bujkál, pedig akkor halt meg egy asszony a házban, mely kissé hatással vannak a gyerekekre. Ezek a tettei mindég hold változásra estek. Hatodik osztályban már gyakoribbá váltak a szökései, ilyenkor lopott hazulról tudva szegénységünket, mégis oly könnyelműen vásárolgatott hitelünkre, de később ezt nem tehette meg, és mégis megszökött, bár tudta, hogy éhezni is fog, de azokban a pillanatokban nem gondolt egyébre, csak a szökésre. 6. osztályban is nagyon szereték, de itt is csak az iskola kerülés volt a panasz. Egyszer ismét, iskola kerülés miatt nem jött haza, ha keresték testvérei és ő meglátta szaladt, mint egy örült, aztán messziről nevetett vissza. Máskor oly sokat adott magára a tisztaságra, de ilyenkor nem szégyelt piszkosan, rongyosan járkálni. Egyszer mikor Atyja indult keresésére, ő egy kertész kocsiján ült, de midőn Atyját meglátta a robogó kocsiról leugrott és szaladt észnélkül árkon, bokrok míg nagy nehezen elfogták Télen nem riadt vissza az ilyen szökésektől, már nem mert itthon sem bujkálni, ezért egész éjjel, abban a nagy hidegben, a mezőn járkált. Nappal mozgó cédulákat lopva osztogatott, hogy este a mozgóban, kissé, felmelegedhessen. Itt fogta el az édes Atyja, a lábai meg voltak fagyva. Ez után járkáltam, hogy megvizsgáltassam az ideg gyógyászaton, de nem birtam, hozzá jutni. Ezek után feladtuk a polgáriba. Itt is a Tanárjai nagyon szereték jó magaviselete és jó modora miatt. Azonban itt is kerülte az iskolát, de én ezt nem tudtam, mert rendesen jött haza tanul mindég. Azzal a szándékkal ment el mindég, hogy iskolába megy, de nem volt elég lelki ereje, hogy leküzdje gyávaságát és azt, hogy szégyelte magát nem birt bemenni. Mikor reá jöttünk, el szökött hazulról, egyik bolondság után, követte el a másikat, a nevemben kért egy koronát szomszédunktól, ezt oly ügyesen tudta, hogy nem jöttek rá, mert bizony mi nem dicsekedtünk fiúnk tetteivel. Ismét éhezett, nélkülözött, amíg ismét el fogtuk a mozgóban. Tanárjaira soha sem panaszkodott, és viszont tanárjai sem, sőt szerették és sajnálták. Ők is azt mondták, hogy fiam tettei előttük érthetetlenek, és mondták, hogy ez nem lehet rendes állapot. Mindég vissza fogadták, három heti csavargása után is,

amit aztán én is resteltem és kiirattam az iskolából, mert szökései gyakoribbá váltak. Ekkor el mentem a gyermekbiróságra, gondolva, hogy ez majd egy kissé megfélemlíti. Itt aztán tanácsot kértem és reméltem, hogy majd megvizsgálják. A doktor úr csak megnézte és azt mondta, hogy testben egy kifejlett ember, ki azonnal mehetne katonának, pedig akkor még 13 éves volt, kisség hisztérikus, javítóba vele, vagy adjuk tanoncnak, de nagyon szigoruan bánjunk vele. Fiam ekkor azt, hogy ő géplakatos szeretne lenni. Atyja maga mellé vette tanoncnak, és belet írta a tanonciskolába. Itt is nagyon jól viselte magát, úgy hogy tanulmányi utra, az iskola ajánlatára a gyár előlegzett neki tanonc fizetéséből, úti költséget. A gyárban nagyon ügyes volt, mindenki dicsérte és jó kedven dolgozott. De amint atyját elküldték jéggépet szerelni, pár napra már otthagya a gyárat. Én nem birtam vissza vinni, míg férjem haza nem jött. Itthon rettenetesen ideges volt, testvéreivel gorbomba, az ételben válogatos. Legkedvesebb étele a kenyér volt. Amit el vihett hazulról, azt mind elvitte, de nem mindig, máskor rábizhattam Atyjának a fizetését is, hiány nélkül meghozta. Egy nyakkendő megkötése is annyira felizgatta, hogy sírt és letépte. Egyszer a jószívűség volt, máskor rettenetes rossz volt. Mikor Atyja hazajött, ismét vitte a gyárba, de időn neki újra el kellett menni jéggépet szerelni, fiam megint csak ott hagyta a gyárat, pedig jól bántak vele és dicsérték. Én nem [tudtam] itthon tartani, ő mindig is csak a szabad levegőn érezte magát jól. Itthon ingerlékeny volt, mindennap azzal ment el, hogy állást keres magának, és csak enni jött haza. Végre kapott egy tanonc állást, mivel azt mondtam, hogy már keres magának egy olyan állást, amilyen jól esik, csak aztán ott maradj. Egy hétig rendszeren járt be a gyárba. A második héten már nagyon feltűnően viselkedett, ismét gyanakodtam, mind amellet, hogy rendes időben jött haza. Én elmentem, és ott azt mondták, hogy már egy hete, hogy kimaradt a gyárból, pedig ők nagyon meg voltak vele elégedve és olyan munkákat is bizhattak reá, amit már segédek végeznek nekik. Hamis címet mondott be nekik, azért nem tudtak engem [értesíteni]. Mikor megtudta, hogy ott voltam, ismét nem jött haza három napig. Én újra elmentem a gyermekbiróságra, hol talán egy hétre rá, küldtek ki egy polgári rendőrt érte. Ettől még itt a kapuban megszökött, és ismét bujkált 2 napig, ehezett, fázott aztán haza jött nyugodtan és azt mondta, hogy ő most, hogy mit tett, és majd magától el megy a gyermek biróságra. De ép akkor küldtek ki érte és el vitték, és onnan a Patronageba küldték. Itt szintén jól viselte magát. Az Igazgató Úrral megbeszéltük, hogy tanuljon tovább, fiamnak pedig kedve is jött hozzá, mivel ő kicsi korától kezdve a tengerre vágyott. Ismét haza jött magántanulónak. Az Igazgató Úr úgy gondolta, hogy majd 1 év alatt 2 osztályt letesz és azután beadja egy szigorú internátusba. A tanulás ment egy darabig valahogyan, de közben többször jött reá az idegesség. Egyszer elengedtem nagybátyámhoz Besnyőre, gondolván, hogy ott nem félhetem, jó körben lesz. Ő ott csendőr alezredes.³ Nagyon jól mulatott. 2 napig volt nővérevel együtt. Ott a nagy fiuk leányok társaságában nagyon jól érezte magát, mi nagyon elcsavarta a fejét, úgy hogy nem tudott tovább tanulni. Reá biztam 10 koronát, ezzel oda maradt, revolvert és töltényt vásárolt magának, barátjának pedig azt,

3 Tyll László a II. számú m. kir. csendőrkerület egyik főtisztje volt, akkor épp Óbesnyőn lakott, Szegedtől 10 kilométerre délre az egykori Torontál vármegyében. U. Geróné Tyll Irma 1895-ben nála – akkor épp Temesváron – töltötte élete talán egyetlen, néhány napos boldog időszakát, melyben ruhát cseréltek unokahúgával.

hogy még egyszer kimegy Besnyőre aztán agyonlővi magát. Ki is ment, de nagyon izgatott volt és azonnal vissza is jött. A revolvert zálogba tette, és ismét a régi rossz fiu lett. Bujkált, jégvermekben aludt, meg egy kertész kocsisa adott neki búvó helyet. Egy párszor haza jött, hogy ő egyedül vissza megy a Patronageba, de bizon csak nem ment, míg végre ismét a mozgóban el fogta szegény Atyja és el vitte a Patronage[ba], de mikor már közel voltak, nem szégyelte és nem sajnálta szenvedő Atyját, meg szökött mellőle, de fióere gyorsan el is fogta. Most eléggé jól viselte magát. Most piünkösd előtt meg a patronásból szökött meg, melyet soha sem tett meg, bár szabad kijárása volt. Haza jött és azt mondta nekem, hogy ha nem engedjük el menni bányásznak, mert két fiu rábeszélte, akkor megszökik, meg is tette. Én el mentem és meg mondtam az Igazgató Úrnak, hogy vigyázzanak reá. Az Igazgatóúr behívatta és elmondta, hogy az nem neki való, és mi következménye lesz, ha meg szökik, én is kértem. Még is a mondott időre megszökött a szerencsétlen, mert végzetlenül sajnálatot érzünk iránta. Elöttünk ő olyan, mint akiben két lélek küzd egymással, de többször a rossz győzedelmeskedik. Itthon nagyon ideges volt, bármely munkába belekezdett jó kedvvel, az idegeséktől nem tudta bevégezni.

A család ebben az időben még évenként szegénységi bizonyítványért folyamodott, amit rendre meg is kapott. Néhány év múlva azonban a nagyobb gyerekek már munkára voltak foghatók. Mi sem természetesebb, mint hogy a Rössemann és Kühnemann gyárban. A szorgalomnak meglett a jutalma, már a világháború kitörése előtt sokkal jobb lakásba költözhetek, sőt, megint cselédet is tarthattak. Még a legnagyobb nyomorban se gondolták, hogy prolik – új nép, másfajta raj – lennének. A munkát azonban becsülték. Egyetlen igazi tőkékük volt. Nem is tudtak mást, csak dolgozni, de azt nagyon.

Gerőnek korához képest fejlett teste volt. Ami meg a lelkéből maradt, genetikai kódjai szerint működött tovább. Vágyait továbbra is merete merészebb formákba önteni. 1915-ben, 16 évesen kérvényt adott be József főhercegnek, melyet annak rendje-módja szerint megint csak Mária nővére rögzített gyönyörű keze írásával és (ezúttal) hibátlan helyesírással.

Fiatal kora miatt akkor visszautasították, de egy év múlva sikerült besuszterolnia magát a hadseregbe. Immár törvényesen szentesítve talált magának valamit, amit maga válaszott. Meg is lett a társadalmi elismerés. Egész rakat kitüntetéssel abszolválta Doberdót és visszament hűtőgépszerelőnek. Egy évvel idősebb bátyja és ő ugyanazt a mesterséget űzték: ifj. Gerő mindvégig egy-két segéddel, kismesterként, apám meg hol állásban, hol vállalkozóként gépeket tervezett és szerelt. Amikor a második világháború kitört, megint átnyergelt kedvelt szakmájára, a katonaságra.

A 14 éves korában készült anyai beszámolóból kirajzolódó kép és a megmaradt felnőttkori katonaképek közötti távolságon lemérhető, hogyan rejti el a múltat az idő. Utoljára, őrmesterként Budapesten harcolt. Kezdetben a város déli szélén, az

Árpád-vonalon tartotta fel egy ideig az oroszokat gépfegyveres lövész századával, a végkifejlet közeledtekor pedig a pesti Belvárosban, az égő házak között. A Váci utcában 1945. január 17-én majdnem elvitte a lábát egy páncélos lövése. A következő éjszaka az utolsók között jutott át a Lánchídon, és esküszik, hogy úgy robbantották föl a hidat, hogy még sokan voltak rajta. Budán január végén már nem kaptak húst, legjelentősebb haditette az volt, hogy a Várkert Bazár fölött, ahol az a három szétágazó törzsű, akkor százötven éves, hatalmas japán akác nő a várfal tövében (később a pártállam rendőrsége által szétvert Nagyfa galeri találkozóhelye), a németek ottani disznóóljaiba

kúszva elkötöttek egy sertést. Ahogy erről mesélt, gyerekként is éreztem, ez mennyire jó mulatság, férfi munka volt. Február elején a dzsipjével vágatott végig éppen a romos, leszakadt vezetékekkel, téglá- és üvegtörmelékkel teleszórt Margit körúton (nyilván, mit neki Hekuba). A front akkor már alig 50–60 méterrel volt csak kijebb a Margit körúton, egy-két utcával felebb a Rózsa-domb oldalában. A Margit híd felé vezető kanyar előtt egy akna a kocsira orra elé vágódott, minden szétrepült.

Ő, csodával határos módon, egyik szemében és a térdében egy-egy szilánkkal eljutott az irgalmasok Lukács gyógyfürdőnél álló kórházába, ahol alámerült a sok beteg, menekült, bujkáló zsidó, katonaszökevény és haldokló között. Néhány hét múlva, amikor már járn tudott, hazaballagott a gyermekkora óta jól ismert városra át az újpesti Szent László utcában levő lakásukba, anyja, testvérei, felesége és egyéb ismerősei nagy örömeire. Attól kezdve megint hűtőgépeket szerelt. Nem élhettem meg, hogy tanúja legyek, amikor teljesen véletlenül, utcán vagy valamilyen tevékenység közben századának valamelyik egykori tagjával összefuthatott. Mert biztos, hogy volt ilyen. Katonatársainak egy része budapesti volt. A kitörés lázálmas napján jelentős részüknek esze ágában sem volt bármiféle parancsokat teljesítve részt venni az eszeveszett vállalkozásban, és valamilyen módon ugyancsak láthatatlanította magát, civilt öltött és elvegyült a hozzájuk hasonló pincelakók között, hogy aztán feltűnés nélkül folytassa az egyetlen nap leforgása alatt megváltozott világban az életét. Szürkék voltak, felismerhetetlenek. Csak az emlékezetük különböztette meg őket másoktól. Az emlékezetet meg senki se láthatja. Ők legfeljebb az utódaik előtt ejtettek el néhány szót sorsuk legérdekfeszítőbb részletéről, és ez is többnyire el lett felejtve, mert az utódok már nem adták tovább ezt a keveset se. Legfeljebb elképzelhetem – szinte fáj, ha sikerül –, ahogy egykori társainak valamelyikével véletlenül találkozott az utcán, ahogy egymást a lelkük melegségében megőrzött keresztneven kisebb-nagyobb meglepetéssel megszólítják; hogy aztán már csak a puszta köznapi dolgokra szorítkozó, semminek a szükségesnél nagyobb jelentést nem szánó, szinte töredékszavakat váltsanak az elválásig, ezúttal talán örökre. A muslicák találkozása ideoda röpködésük közben lehet ilyen.

Gerő műhelyét nem államosították. Ő már alaposan kitanulta a túlélést, ezt kisiparosként is megoldotta a legkellemetlenebb kommunista időkben. Miközben az maradt, aki. Tudott nagyon elegánsan, majdnem jampecesen öltözni. Mindig, ha tehetett. Emlékszem egy meleg barna, „spriccelt” tweed öltönyére, melyhez még a csokornyakkendő is ugyanabból az anyagból dukált – s mindez az ötvenes években.

Kisiparosként rakásra (de nem dagadtra) kereste magát, miközben megmaradt ösztövé, inas férfinak. Sorra vette meg befektetésként a Margit híd pesti hídfőjénél fenntartott állami bizományi boltban a romantikus tájakat ábrázoló olasz festményeket, melyeket az elszegényedő úri osztály vitt oda eladásra. Akkoriban nem volt mibe befektetni a szabad tőkét. Bőségesen díszítették lakásának falait az angyalföldi Szent László utcában, a műhelyek, raktárak között emelt egy-két emeletes, szegényes kinézetű, szürke vakolatukat hullajtó bérházak egyikében, a *város peremén*. Fogalma se volt róluk, de nagyon kedvesen tudta értékelni, hogy sikeresen megsaccoltam, nagyjából melyik mennyit érhet. Tudott másokat becsülni – nem volt rátarti. Ha kedvesek voltak hozzá, nagyon megértő volt. Volt olyan a festmények között, amelyik majdnem egy rózsadombi családi ház akkori értékének felelt meg. Ő maga is építkezni akart majd arrafelé. Idővel a telket is megvette. Külön raktárban gyűjtötte hozzá a legjobb fából készített nyílászárókat, padlózatot, bútort, hogy mire az építkezésre és költözésre sor kerül, tökéletesen kiszáradjanak. A vendéglőkben úgy tudott fizetni, olyan természetes egyszerűséggel borraavalózó módon, ahogy azt egyetlen snájdig katonatiszt és egyetlen fölkapaszkodott proli se tudta volna. Mindezt az '56-os forradalmat követő megtorlás időszakától kezdve legalább másfél évtizedig, amikor valamit már enyhültek a viszonyok. De azért még a pártállam sűrűjében, mellyel körülbelül annyira törődött, mint egykor a rá kényszerített iskolával és nevelőintézetrel. Engem szeretett. Ebben is volt valami hihetetlenül egyszerű, öntudatlan, természetes és primitív. Terveiből semmi se lett. Az Alzheimer-kórtól másfél év alatt viharos sebességgel teljesen elborult az agya, és hatvanhét évesen sikerült meghalnia. A halála előtti hetekben már csak feküdt az ágyában. Amikor odaléptem hozzá, észrevett. Pontosan emlékszem az egyetlen bal szemének tekintetére. Üres, rettegő mély kétségbeeséssel nézett rám, mint akit *Isten kiejtett a tenyeréből, és most zuhan feléje*, és már végleg semmit sem ért.⁴

⁴ Az írásban vendégszövegek szerepelnek a *Hamburgi menyasszony* című operettből, Móricz Zsigmondtól, József Attilától, Petőfi Sándortól, Báthori Csabától, Nádas Pétertől és Friedrich Dürrenmatt-tól.

Kanaszta

Hétfő délutánonként kanasztáztak. Négyen ülték körül a kihúzható asztalt: a nagybátyám, a felesége, akit nagynénémnek neveztem ugyan, bár egyszerűen a nagybátyám felesége volt, rajtuk kívül Charlotte néni és Lali bácsi. Kiszámítható, stabil dolog volt, mint a kívánságműsor a rádióban. Lali bácsiék az első emeletről liften jöttek fel a másodikra, nem fáradtak lépcsőzéssel. Parti előtt szertartásosan megitták a mindenki által feketének nevezett kávé, cukor és tejtermék nélkül, nem volt divatos még a tejszín vagy a tej, a tejszínhab végképp nem. Súlyos székek álltak az asztal körül, odébb tenni is csak két kézzel lehetett őket. Nem úgy ment, hogy arrébb csusszantál, ha helyet akartál változtatni, a legkisebb helyváltáshoz is meg kellett emelni.

A nagybátyámék a szomszédban laktak. Úgy mondtuk, „odát”. Lehettem már húszéves, amikor először belegondoltam: ez az odát tulajdonképpen odaát, csak lespóroltunk egy betűt. Volt kulcsom, azzal mentem át. Ha hétfő délután öt után, akkor biztos lehettem benne, hogy mindenki a szokásos helyén ül. Megvolt a koreográfiája a partiknak, a kávézásnak, még a köszönésünknek is.

– Sziasztok, csókolom, Charlotte néni, csókolom, Lali bácsi.

Mintha mindig Lali bácsi osztott volna. Biztos nem, de így rögzítette az agyam, ha magam elé képelem a kártyázásokat, feltétlenül az ő kezében van a pakli. Bemegyek, köszönök, a kávéspoharak már üresen állnak a tálcán, Lali bácsi osztana, de amikor meghallja a hangomat, leteszi a paklit, és visszaköszön. Nem egyből. Először maga mellé nyúl, és két kézzel felemeli a székét, hogy felém fordítsa. Mert nem mozog a nyaka.

– Szerbusz.

Ennyit mondhatott volna elfordulva is, de udvariasságból mindig odafordult. Aztán vissza. Ennyi volt a kommunikációnk, sem ő, sem Charlotte néni soha nem kérdezte meg, mi van velem, a lépcsőházban sem jutottunk tovább a köszönésnél. Nem használtam a liftet, gyalog közlekedtem, tehát ott sem akadtunk össze.

Nem tudtam, mi a baj Lali bácsi nyakával, talán egyszer hoztam szóba a család előtt, de csak legyintettek, ugyan már, hülyeségeket beszélek, miért ne forogna, rosszul látom. Pedig nem forgott.

Egy júniusi napon kibicsaklott a bokám. Betonon fociztam a haverjaimmal a Tabánban, ott történt a baj. Elbicegtem lassan az 5-ös busz megállójáig, nehezen vergődtem haza. Az utca sarkáról láttam, hogy Charlotte néni és Lali bácsi épp mennek be a kapun, megálltam, nehogy utolérjem őket, és együtt kelljen utaznunk. Nyilvánvaló volt, hogy ezúttal kénytelen leszek használni a liftet. Lali bácsi vastag nyakmervítőt viselt. Egy ilyen szivacsos izét. Nem foglalkoztam vele különösebben, megvolt a magam gondja, megijedtem, mint minden sérülés esetén, féltem, hogy súlyos következményei lesznek a bicsaklásnak, már láttam ma-

gam a műtőben, mindenféle rettenetet képzeltem be magamnak, komplikációkat, egész életre szóló sántaságot – aztán nem lett komoly baj, lassan elmúlt a fájdalom, de azért volt pár nap, amíg lifttel jártam.

Az egyik ilyen délutánon, miközben vártam a felvonót, hallottam, hogy jön valaki. Nincs menekvés, együtt utazunk majd. De vajon kivel? Nem voltam kommunikatív kamasz, nem örültem. Egyenletes, határozott kopogás hangja közeledett. Lali bácsi volt. Kész, most akkor beszédbe kell elegyednünk. Először életünkben.

– Csókolom, Lali bácsi.

– Szerbusz.

Vártuk, hogy leérjen a lift. Számoltam a másodperceket, Lali bácsi a földet nézte, aztán a kapu felé figyelt, szűkülte a szeme, mintha történe ott valami, mintha erősen koncentrálna. Legalább akkora zavarban volt, mint én. Végre be szállhattunk. Előre engedett, nekem később kellett kiszállnom.

– Én végzek előbb – kacsintott, én meg mosolyogtam. Beszálltunk, megnyomta a gombot. Az ajtón keresztül néztem a mérhetetlen lassúsággal haladó falat. Megzötttyent a lift. Korán. Megállt két szint között. Talán három másodpercnyi út hiányzott az ő emeletéig.

– Na tessék – mondta. – Ez megállt, Gábor.

Meglepett, hogy tudja a nevemet, persze miért ne tudta volna, én is tudtam, hogy ő Lali bácsi.

– Akkor most megnyomjuk a segélyhívót – tette hozzá kedélyesen.

A tükör melletti gombra illesztette a tömpe mutatóját, megnyomta. Néma csend.

– Néma csend – állapította meg. – Akkor dörömbölni fogunk.

– Ezért nem utazom soha lifttel – mondtam váratlanul. Jobban meglepődtem a hangomtól, mint ő. Igyekeztem egy harmadik személynek képzelni magam, aki figyel a két lakó társalgását.

Lali bácsi egyelőre nem dörömbölt, megint a gombbal próbálkozott.

– Lehet, hogy csak itt nem szól, a központban meg igen.

Kinyitotta az ajtót, dörömbölni kezdett a falon. A mocsoktól sötétszürke be-
tont ütötte, nem nagyon volt hangja.

– Akkor kiabálni fogunk – mondta vidáman.

Néztem a nyakmerevítőjét. Észrevette, hogy bámulom. Félrenéztem, de már le-
buktam.

– Leestem a szilvafáról – mondta. – Van két szép szilvafánk a telkünkön. Elena típusú. Német nemesítés. Hamvas, finom, édes. Szereted a szilvát?

– Nem. Igen.

– Na, és megrántottam a nyakamat, mikor nyúltam egy Elenáért – kacsintott megint. – Leestem.

– És... Fáj? – kérdeztem, és a szájalmas intimitásomtól előntött a kellemet-
lenség tűzforró lehelete.

– Azóta nem mozog a nyakam, de ki lehet bírni – felelte, és felém fordult. Nem teljes testből, hanem nyakból. Majdnem felkiáltottam a meglepetéstől. Forgott a nyaka. Működött.

Nem értettem, hogy ha helyre jött, minek a merevítő, miért mondja, hogy

nem mozog, amikor mozog, meggyógyult, ez világos, de a figyelmem gyorsan elterelődött, mert a lift zökkent egyet, majd megindult. Pillanatokon belül megérkezett az emeletére.

– Csókolom, Lali bácsi – búcsúztam tőle.

– Szerbusz – mondta egy újabb laza nyakfordítás után.

Három héttel később, egy hétfő délutánon a kávéspoharak már üresen álltak a tálcán, mikor beléptem a szomszédba. A nagybátyám viccet mesélt, a felesége előre kuncogott a poénon, Charlotte néni kifejezéstelen tekintettel bámult maga elé. Lali bácsi szokás szerint háttal ült nekem, a testtartásán láttam, hogy feszülten figyel. Már nem hordta a merevítőt. Megvártam a vicc végét, a nevetést. Úgy éreztem, más viszonyban vagyunk, mint korábban, elmúltak a gyerekségemből fakadó görcseim, talán Lali bácsi is felengedett a közös kalandunk után. Úgy döntöttem, érdeklődöm az állapota felől.

– Sziasztok, csókolom, Charlotte néni, csókolom, Lali bácsi. Rendbe tetszett jönni?

Charlotte néni továbbra is zavaros arccal bámulta az asztalt, a nagybátyám és a felesége csodálkozva nézett, ilyen még nem történt, kérdeztem valamit. Lali bácsi letette a kártyapaklit, két kézzel megemelte a széket, és teljes testtel felém fordult.

– Szerbusz – mosolygott. – Semmi baj, minden a régi. Valami megglazult, de szerencsére helyreállt minden – mondta, majd visszaemelte a széket eredeti pozíciójába.

*

Charlotte néni néhány hónappal később aggasztó állapotba került. Egy darabig csak memóriaproblémái voltak, aztán durva üldözési mániája lett. Nem lettem beavatva a részletekbe, annyit tudtam csak, hogy gyors ütemben romlik a helyzet. Úgy képzelte, hogy villanypóznákról figyelik, a tévén és a rádión keresztül hallgatják le, ha pedig üres a lakás, bejáráknak hozzájuk. Valakik. Lali bácsi cipelte őt orvostól orvosig, fel is írtak neki gyógyszereket, amik a tüneteket átmenetileg enyhítették, de gyógyulást nem eredményeztek.

A lányuk külföldön élt. Nem nagyon emlegették. Faggattam később a nagybátyámat, miről beszélgettek a hétfői kártyázások során. Azt mondta, semmiségekről. A gyerekről annyit tudtak, hogy van. Valahol Kanadában.

Emlékszem, mennyire megdöbbsentem, amikor Lali bácsi egy parti kellős közepén, másfél méterre a feleségétől róla, a feleségéről kezdett mesélni. Elmondta, hogy kis javulásokat visszaesések követnek, érdemben nem változik a helyzet, vagy ha igen, akkor inkább romlik. Ránéztem Charlotte néni, hallhatta a férjét, meg utána a nagy csendet, de a kártyára koncentrált. Mintha süket lett volna. A kanasztá szabályait nem felejtette el – aztán egy idő után mégis elmaradtak a látogatások.

Az igazi bajok akkor kezdődtek, amikor Lali bácsi megbetegedett. Elég gyorsan intenzív osztályra került. A lánya visszaköltözött, hozta akkori férjét is, itt-hon vállaltak munkát. Én évekkal később, egy bankfiókban ismertem meg, véletlenül derült ki, hogy tudom, kik a szülei. Ő mesélte el, mit történt néhány héttel Lali bácsi halála előtt.

Az apja már haldoklott, amit Charlotte néni nemigen fogott fel. A lány napon-ta járt be a kórházba, összevásárolt mindent, amit kellett. Nem volt nagy rutinja a betegellátásban, kanadai tapasztalataival nem értette, miért kell a legalapvetőbb dolgokat is bevinni. Egy júniusi napon kétségbeejtő állapotban találta az apját. Lali bácsi kapkodta a levegőt, ide-oda vetette magát az ágyon, az oxigén-adagolóra mutogatott.

Bori kirohant, szólt egy nővérnek.

– El van zárva – mondta halálra váltan a nővér, és kinyitotta a csapot. – Maga nyúlt hozzá?

– Itt volt anya? – kérdezte Bori az apját. Már sejtette, mi történt.

Lali bácsi bólintott.

– Mondja meg anyukának, hogy ne piszkálja, ha nem akarja megölni a férjét

– mondta villanó szemmel a nővér, aztán megenyhült. – Még jó, hogy szólt nekem.

– Baszogatta – mutatott Lali bácsi a feje fölé. – Állítgatta összevissza.

– Nem állítgatta, hanem lekapcsolta az oxigént, apa.

– Mondtam, hogy hagyja békén, de nem akarta, hogy elfogyjon.

– Ha bejön, amint ideér, hívd a nővért. Mindig legyen mellettetek.

Bori másnap meglátogatta az anyját. Próbálta számon kérni, de nem járt sikerrel.

– Leszálltam a buszról, és te, hát harapni lehetett a levegőt – magyarázta neki Charlotte néni. – Olyan friss volt, meg olyan sok, gondoltam, minek apádnak külön oxigén?

– Soha többé ne nyúlj hozzá, anya.

– Te, apáddal mi van, nem tudsz róla semmit?

Bori agyán átsuhant a gondolat, hogy előbb-utóbb magukhoz kell venni Charlotte nénit, de erre végül nem került sor. Nem sokkal később már összevissza mászkált. Néha rábukkanni sem volt könnyű. Furcsa módon a kórházig mindig eltalált.

Miután Lali bácsi meghalt, Bori hol otthon találta az anyját, hol nem. Charlotte néni igazi degeneráltként bolyongott két-három pont között. Egyfajta kerületi látványosság lett belőle. Egy szimpatikusnak tűnő, kedves színesbőrű asszony, aki látszólag határozottan halad valahová. Jön-megy furcsa, tarka ruhákban, amiket ki tudja, hol túr magának.

A bő család tagjai évente egyszer találkoztak egymással. Régi szokás volt, ezért ragaszkodtak hozzá, bár sok pozitívummal nem kecsegtettek az alkoholba fulladó esték. Egy távoli rokon, egy tekintélyes fizikaprofesszor menetrendszerűen „jó reggelt, Vietnám” köszöntéssel üdvözölte Charlotte nénit. Valamiért azt gondolta, vietnámi, hiába mondták neki, hogy egyfelől nem az, másrészt ez a formula nem annyira vicces, nem hagyta abba. Ismert egy magyar házaspár által örökbe fogadott vietnámi árvát, aki napalmtámadás után maradt egyedül kiskorában, rá emlékeztette a rokon. Lelki beteg lett, amikor a nő először nem jelent meg az összejövetelel.

Boritól tudom azt is, Charlotte néni hányszor hozta kínos helyzetbe az apját. Vásárolt például egy magas sarkú csizmát, már a boltban felvette, majd táncolni kezdett a plázában, miközben a „spektrumcipő” szót ismételtegette. Akkor már

kattant volt. Úgy gondolta, ha az ezüstsínű cipőn megcsillan a fény, az távol tartja az ellenséges azbesztet, amivel mérgezik őt. Utcán, buszon, a plázában, otthon, mindenhol.

Charlotte néni a betegségéig állítólag anyanyelvi szinten beszélt németül és franciául, de elmeroggyantként is szívesen szólított meg embereket valamelyik világnyelven a buszmegállóknban. Egy időben gyorsétkezdék között cikázott. Nemigen fogyasztott, csak leült egy asztalhoz, lehetőleg ablak mellé. Ült tarkabarka színes ruhákban, télen narancssárga szandálban, nyáron holdezüst spektrumban, időnként hazament, olyankor általában összeütközésbe került valamelyik boltossal. Egyszer beszórt egy hamutartónyi cikket valamelyikhez. A boltos akkor felkereste Borit, rejtély, hogyan akadt a nyomára, mindenestre higgadtan, de határozottan figyelmeztette, hogy a legközelebbi ámokfutáskor szétveri az anyja pofáját.

Erre nem került sor, Lali bácsi viszont korábban felpozozta őt egy bankfiókban. Sokáig mélyen szégyellte magát emiatt, nőt nem ütünk meg, sőt senkit nem ütünk meg, ezt hirdette mindig, de a lánya megnyugtatta, mentse fel magát, akkor és ott nem tehetett mást.

– Szegény apa már beteg volt – mesélte Bori. – Át akarta íratni a bankszámláját anya nevére. Nem volt nagy ötlet, mert anya nem volt már teljesen észnél, de apa azt akarta, hogy legalább a pénzügyekkel ne legyen gondja a szerencsétlen félnótásnak, ha ő meghal. Tudta, hogy nélküle képtelen lesz intézkedni, nem fogja tudni magára íratni a dolgokat. Nekem megírta levélben a tervét, csak hogy képben legyek. Akkor még nem voltam itthon. Mindegy, a lényeg, hogy a bankban húztak egy sorszámot, és persze várni kellett. Anya egy perc után elkezdte csinálni a fesztivált. Hangoskodott, hogy itt van a pénzük, jöttek intézkedni, mi az, hogy várniuk kell, miért nem szolgálják ki őket azonnal. Apa próbálta csitítani. Más is azért jött. Nem sietnek sehova. Nyugodjon meg. Csak ülni kell egy kicsit. Nem sikerült, anya tovább hangoskodott. Egy idő után odament hozzájuk egy biztonsági őr, először ő is szépen szólt, de anya őrjöngve nekitámadt. Az őr megkérte apát, hogy vigye ki a hölgyet, mert ha nem, baj lesz, így nem lehet viselkedni. Apa kirángatta anyát, és hát az utcán adott neki egy kurva nagy pofont. Ezt aztán nemigen tudta magában lerendezni, élete végéig lelkiismeret-furdalása volt.

Bori és a férje nem mentek vissza Kanadába. Itt született gyerekük, egy évvel azután, hogy eltemették Charlotte nénit. Gyönyörű, félvér kisfiú hatalmas, okos szemmel, jó keresztnévvel. Miután Bori volt férje magyar, Samu a félvérséget anyai ágon örökölhette.

*

Ült a pultja mögött, édesen mosolygott, és kissé gépiesen ugyan, de korrekt módon tájékoztatott a hitelfelvétel feltételeiről. Rá volt írva a neve a ruhájára. Vagy az asztalra, már nem emlékszem. Nem tucatnév, rákérdeztem, nem rokona-e véletlenül Lali bácsiéknak. Felvidult, amikor kiderült, hogy ismertem őket. Elmeséltem neki a nyakmeregítős történetet a bokafájdalmammal, a liftes sztorival, a kanasztapartikkal együtt, figyelmesen hallgatott, de aztán nem szólt semmit, mint aki nem nagyon érti, miről beszélek. Telefonszámot cseréltünk, felhívtam, egyre többször beszélgettünk. Helyes csaj volt.

Amikor megszületett a gyereke, nem nagyon találta fel magát, igaz, magára volt hagyva, a férje egész nap dolgozott. Nem beszélünk gyakran, ha igen, akkor panaszkodott. Nem készült fel rendesen az anyaságra, ez nyilvánvaló volt.

Egyszer kora este csörgött a telefonom.

– Gábor, segíts, légy szíves – kezdte –, most jövök a gyerekorvostól, és nem tudom, mit csináljak.

– Baj van? – kérdeztem, de éreztem a hangján, hogy nem a babával adódott gond, inkább neki lehet problémája valamivel.

– K-vitamint írt fel Samunak – magyarázta –, megmutatták, hogy kell beadni, de nem értem. Laci nincs itthon, de mindegy is, ő nem segítség.

Megkérdeztem, adott-e már be a gyerekeknek gyógyszert.

– Szerintem igen – bizonytalankodott.

– Akkor mi a baj? – kérdeztem, és próbáltam értelmezni a „szerintem” szót.

– Hát hogy hogy csináljam. Hogy hogy kell beadni.

Eltelhetett öt-hat másodperc, mire megszólaltam. Borinak nem ez volt az első különös telefonhívása, de magasan a legabszurdabb. Végigvettük, mit mondott a védőnő. Ellenőriztük a doboz feliratát. Ezután sem adta be a vitamint.

– Kezdjük előlről – mondtam végtelen türelemmel. Úgy éreztem, ha bízik a hangomban, akkor szépen meg tudja oldani a feladatot. – Tíz darab van egy dobozban, igaz?

– Igen.

– És előre ki van mérve az adag, ugye?

– Igen.

– Nagyon jó. Akkor most törd le az egyikről az ampullát, egy kis kanálba öntsd bele az anyatej mellé, és add a gyerek szájába. Ennyi az egész.

– Várj, az anyatejet elfelejtettem.

Azt gondoltam, összezavarodott, de nem lesz baj. Naiv gondolat volt, tovább problémáztam.

– Miért nem jössz ide megmutatni? Neked van gyereked, Elizának biztos csináltad egy csomósor.

Kezdtém elveszíteni a türelmemet.

– Bori, oldd meg.

Csend.

– Mi a baj? – kérdeztem. – Bonyolult?

Csend.

– Tejed van, ugye?

– Van. Csak ez a vitamin. Mi van, ha nem pontosan van adagolva? A védőnő, meg a gyerekorvos is azt mondta, amit te, de honnan lehet biztosnak lenni abban, hogy jól van adagolva?

Az jutott eszembe, hogy kikeresem interneten a vitamin betegtájékoztatóját, és felolvasom neki. Megtettem.

– Akkor ez is ugyanazt írja – mondta halkan.

– Mindenki ugyanazt mondja, meg írja.

Csend.

– De azért... – kezdte megint. – Még egyszer felhívnam a védőnőt, hogy biztosan így kell-e. Egyszer már hívtam, nem volt valami kedves.

– Ne hívd fel.

– De nem vagyok biztos benne.

Végigvettük még egyszer az egészet. Minden lépésnél igenekkel igazolta vissza, hogy felfogta, amit mondtam. A végén ismét csak hallgatott.

– Bori.

– Kicsit elbizonytalanodtam – suttogta.

– Pontosán ezt mondta az orvos is, ugye? – kérdeztem. – Amit most én.

– Igen.

– És a védőnő is.

– Igen.

– Meg most én is.

– Igen.

– Meg ezt írja a betegájékoztató is.

Csend.

– Bori, itt vagy?

– Nem jönnél fel megmutatni? Ezt is emberek gyártják. Idegenek, nem ismerem őket. Mi van, ha nem ugyanannyi adag kerül minden ampullába? Nem biztos, hogy rosszat akarnak, hanem mert elrontják. De akkor rosszat adok Samunak. Ha idejönnél, együtt meg tudnánk csinálni.

– Mindjárt hazaér Laci, nem?

Erre nem válaszolt.

– Bori, legalább tíz kilométerre lakunk egymástól.

– Felhívom még egyszer a védőnőt.

Könyörögtem, hogy ne tegye, odamegyek inkább. De addigra elveszthettem a bizalmát, ragaszkodott a védőnőhöz. Harminc perc múlva feldúltan hívott. Kapkodta a levegőt.

– Mekkora paraszt! Elmondta ugyanazt, amit korábban. Kérdeztem valamit, erre elkezdett kiabálni. Miért kell így beszélni egy anyával? Csak azt kérdeztem, biztos-e, hogy annyi van benne, amennyit írnak.

Lefolytatott egy huszonöt perces beszélgetést a védőnővel, aki a végén nyilván elküldte a piczába. Megkérdeztem, hazaért-e már a férje, erre megint nem válaszolt. Felmerült bennem, hogy odamegyek, tett is egy óvatos utalást arra, hogy nem bánna, de felülkerekedett a józan eszem. Elbúcsúztam.

Sokáig nem beszéltünk. Két évvel az eset után találkoztunk legközelebb. Véletlenül, az utcán. Panaszkodott, hogy kicsi a lakás. Az állását elvesztette, nem vették vissza, valamit talált, de nem az igazi. Nehéz a munka, nem is magyarázták el neki pontosan, mi a dolga. Szeretnének nagyobb lakásba költözni, viszont nincs elég pénzük rá.

Kérdeztem, miért nem vesznek fel hitelt. Mindketten dolgoznak, biztos kapnának valamit. Nézett rám döbrent szemmel.

– Olyan van? Hogy csak úgy?

– Nyilván nem csak úgy, önrész az kell, de meg lehet próbálni.

– De olyan van?

– Mi, hitel?

– Igen.

Most én hallgattam.

– Bori, te egy bankfiókban dolgoztál, és hitelezéssel foglalkoztál.

– Ja, ezeket én simán kitörlöm az agyamból. De elmagyarázhatnád, hogy működnek ezek a dolgok.

Megnéztem néhány fényképet a gyerekről, aztán azt mondtam, sürgős dolog van.

*

Eliza hároméves korában mindenképpen óvodába akart menni. Nem lett volna még muszáj, de a bátyja járt, márpedig ő volt a példaképe, követni akarta mindenben. A fiam egyfajta vezér volt ott, a Cica csoport legfőbb hangadója. Mondtuk a lányomnak, hogy mire ő is mehetne, ősz lesz, a bátyja iskolába jár majd, semmiképpen nem lehetnek együtt ovisok. Nem érdekelte, menni akart. Néhányszor bejött velem, amikor a fiamért mentünk, tetszett neki a hely, meg Máté érzékelhetően jó pozíciója is. Mindazonáltal bújós, félénk kislány volt, a család korainak tartotta a közösségbe járást, a volt feleségem kifejezetten harcolt egy darabig, hogy maradjon otthon, de Eliza hajthatatlannak bizonyult, ezért végül az a döntés született, hogy menjen, ha akar. Visszatartani nem akartuk.

A fiamnak volt két-három csoporttársa, akik még nem mentek iskolába, évvesztesek lehettek, vagy nem voltak elég érettek, a lényeg, hogy maradtak még egy évet. Ők pontosan tudták, ki érkezik: a Cica csoport vezérének a húga. Ennek megfelelően úgy tekintettek rá, mint az egykori, de ma is befolyásos maffiafőnök legközelebbi hozzátartozójára. Etették-itatták, előre engedték, kézműsáskor szappant nyomtak a tenyerébe, egymással versengve törölték a kezét, többen fújták a levesét, ha túl meleg volt. Imádta.

Két hete járt oda, amikor kínai óvó nénik érkeztek tanulmányútra. Egy pekingi testvéróvodából jöttek, úgy emlékszem, egy hétre. Délelőttönként beültek megnézni a foglalkozásokat. Állványokat állítottak fel, kamerákat szereltek fel. Aranyosak voltak, folyamatosan dicsérték a gyerekeket, ámultak, hány dalt és verset tudnak, milyen ügyesen játszanak, mennyire nyitottak, elégedettek voltak a magyar kollégákkal is. Én azonban mindjárt az első napon telefonhívást kaptam, úgy fél 11 tájékán. Menjek, ha egy mód van rá, Eliza sokkot kapott, nem egyértelmű, hogy a kameráktól-e, arra gyanakszanak, de más is lehet a baj, mindenesetre üvölt, balhézik, nem lehet bírni vele. A volt feleségem valamiért nem tudott érte menni, nekem kellett odaautóznom.

Kijött elém az egyik óvónő, gondterhelt arccal kísért be. A lányom egy sarokban zokogott. Többen próbálták vigasztalni, de csak óvatosan, láthatóan tartottak tőle. Kétségtelenül ijesztő állapotban volt. Amikor meglátott, hozzám rohant. Kérdezgettem, mi történt, bántotta-e valaki. Nem válaszolt, azt ismételte, hogy vigyem haza. Az autóig vezető úton szorította a nyakamat, alig tudtam lefejtetni a kezét, amikor beszálltunk. Végigsírta az utat. Otthon nagy nehezen aztán elkezdett válaszolgatni. Először a kamerákról beszélt, de áttért a vendégekre. Az arcukra.

– A kínai óvó nénikkel volt baj?

Bólogatott.

– Mít csináltak?

– Semmit.

– Hát akkor?

Nem felelt. Aztán lefekvéskor mégis megnyílt egy kicsit. Kedvesek voltak a kínai óvó nénik, őt külön meg is dicsérték.

– Hát akkor?

Már másodszor tettem fel ezt az értetlenkedő kérdést. Halkan mondott valamit a vendégek külsejéről. Mindjárt riasztottam a volt feleségemet, bár nem sokkal korábban mentünk szét, ennek megfelelően még nem voltunk olyan jóban, mint később. Egyikünk sem értette a dolgot.

– Eliza ilyen töménységben nem látott még ferdeszemű embereket – mondta a telefonban.

– Egyáltalán nem látott még ferdeszemű embereket – igazítottam ki. – De a többi gyerek se nagyon, akiknek semmi bajuk nem volt velük.

Másnap délután bementem az óvodába, a kínaiak már nem voltak ott, de két óvónővel sikerült beszélnem. Borzalmasan szégyelltem magam, nem győztem magyarázni, mennyire elítéljük a rasszizmus minden formáját és fajtáját. Megnyugtattak, hogy a vendégek semmit nem vettek észre, illetőleg nem sejtik, hogy a külsejük zavarta meg a lányomat. Abban maradtunk, hogy a héten már nem viszem be Elizát.

Aztán kiderült, hogy később sem fogom, kijelentette ugyanis, hogy többé nem megy óvodába. Abban az évben már nem vittük be. A gyerekfelügyeletet szoros egyeztetésekkel meg tudtuk oldani, így nem bántam különösebben. Viszont akcióba lendültem. Mindenféle antirasszista fabulákat kerestem, lázasan kutattam a könyvesboltokban olyan kiadványokat, amiket fekete emberekkel vagy egyéb kisebbségekkel illusztráltak, beszéltem neki arról, hogy egyenlő minden ember, senkit nem a külső vagy a származás alapján kell megítélni. Kiváló rajzfilmeket találtam, lettek kedvenc figurái, úgy tűnt, minden rendben.

Hetek teltek el, talán hónapok, el is felejtettük a kínos affért. Egy pénteki napon valamelyik budai téren vettem át Elizát és a bátyját a volt feleségemtől hétvégére. Egy darabig ugyanarra mentünk. Egyszer csak szembejött Bori a gyerekével. Nem gondoltam semmi rosszra, de amikor Eliza konstataálta, hogy megállunk beszélgetni, úgy ugrott az ölembe, mint egy szöcske. Ordítva követelte, hogy menjünk haza, és azt kérdezgette, Kínában vagyunk-e. Azt suttoztam a fülébe, hogy nem harap a néni, meg a gyerek se, nem bántja őt senki. A volt feleségem pánikba esett, el akarta vinni magával Elizát, iszonyú kellemetlen volt, illetve elsősorban kínos. Nagy nehezen sikerült elcsitítanom mindkettőjüket. Boriék gyorsan elbúcsúztak, a volt feleségem végül a gyerek nélkül távozott. Eliza hazáig remegve kapaszkodott a nyakamba.

Megint elbeszélgettünk. Eliza ismét megértette, hogy az emberek külseje ugyan különbözik egymástól, de ez inkább jó, érdekes. Nagy a világ, mindenki elfér benne.

A hangok nekem úgy tudnak felidéződni, és hozni magukkal a múltat teljes élességükben, mint az illatok. „Tiszta kanaszta”, „piszkos kanaszta”, „joker kanaszta” – ezekre a bemondásokra emlékszem gyerekkoromból. Szorosan tapad hozzájuk négy hang, Lali bácsi fojtott, Charlotte néni tétova, a nagybátyám harsány, a feleségének hebegő hangja. Soha nem gondoltam, hogy valaha én is

kimondom ezeket a szavakat, mégis így alakult, hétfőnként, amikor eljön hozzánk Eliza és Samu, leülünk négyesben, és játszunk.

Borival több mint tíz évvel később jöttem össze. A kapcsolatot titokban tartottuk egy darabig. Fogalmunk sem volt róla, hogy a lányom és a fia is együtt járnak. Mire kiderült, komollyá vált mindkét viszony. Ugyanabban a hónapban volt az esküvőnk. Felvetődött a közös ceremónia ötlete, de okosabbnak tűnt külön esküvőzni. Két nagy nap eggyel több, mint egy.

Elizának nagy már a hasa, nemrég derült ki, hogy fiút szül majd. Várják nagyon, szeretik egymást a férjével, állandóan ölelkeznek. A „pocaklakó” és a „kis jövevény” kifejezéseket megtiltottam nekik, egyébként úgy becézgetik, ahogy akarják. Mostanában azon megy a vita, mi legyen a neve. Csináltak egy bő keretet, amely folyamatosan szűkül. Hétfőnként nagy viták folynak, érvek és ellenérvek hangzanak el. Én jelenleg Jakab-párti vagyok, Bori szerint Tádénak kéne nevezni, a szülők a Vilmost és a Zsigmondot favorizálják. Közös nevező egyelőre nincs. Játszik még a Donát és a Vince is. Van idejük, körülbelül három hónap.

Végre eljutottam az IKEA-ba, muszáj kicserélnem a súlyos, nagy székeket, bár tudom, hogy ezzel kitépek a gyerekkoromból valamit. Illetve nem abból, inkább az életemből. Mégis fontos, hogy a terhes lányomnak ne kelljen emelgetnie, ha helyet akar változtatni. Nem szól, és mire a férje vagy én észrevenném, már emeli. Makacs, mint a volt feleségem. Ő három éve Ghánában él a fiunkkal, valami turistaközpontban masszörködik, van egy Kwame nevű férje. Többször hívott már, hogy látogassuk meg. Ha megszületik Jakab, és végre kifizetjük a lakáshitelt, mindannyian odamegyünk pár hétre. Borival a kis budai utcán látták egymást utoljára, kíváncsi rá, nem beszélve a lányáról, a vejről, meg a születendő unokájáról. Talán rám is, ennyi év után.

A boríték

Eljött a nagy nap. Minden évben ezt a napot várja a legjobban. Már hetekkel korábban érzi, ahogy lassan úrrá lesz rajta az izgalom, észreveszi, hogy keze többször megremeg, a legváratlanabb pillanatokban is. Régóta így van ez: ha valami komolyabb hatással van rá, a keze folyton remegni kezd.

Akkor kezdődött, amikor a férje kórházba került, és ő annyira ideges volt, hogy mindent leejtett. Kezei nem engedelmeskedtek, a kórházi pizsamát összekente az otthonról hozott krumplifőzelékkal, hiába próbálta erélyes mozdulatokkal etetni a szinte öntudatlan férfit. A borítékkal történt eset azonban még ennél is rosszabb volt. Ez a mai napig nyomasztja, néha álmából is felriasztja, és olyankor órákig hánykolódik nyugtalanul, ökölnyire szorult gyomorral, torkában a szégyen mardosó savával.

A főorvos rideg, szenttelen ember volt, nehezen megközelíthető, az ő férje pedig csak egy a sok beteg közül. Pontosabban egy a kevesebbek közül, akik végül nem éltek túl a beavatkozás következményeit. Azokban a napokban, amikor még úgy tűnt, sikerült a műtét, ő összeszedte minden erejét, és felkereste az orvost a vastagon tömött borítékkal. Tudta, hogy így szokás, sőt szerencsésnek érezte magát, hiszen a doktor nem is igen igyekezett titkolni, hogy pénzt vár a betegektől. Így legalább nem kellett találgatni, kínos kérdéseket feltenni.

Határozottan lépett be a rendelőbe, a szúrós neonfény ellenére sikerült az orvos szemébe néznie. Váltottak néhány szót a férje állapotáról, majd mikor érezte, hogy eljött a pillanat, elő akarta venni a borítékot, hogy átnyújtsa. Köszönetet akart mondani röviden, őszintén. Ám a keze épp ebben a pillanatban kezdett rá az átkozott remegésre. Már a beszélgetés alatt érezte, hogy a mutatóujja kezd elgémberedni (azóta tudja, a dolog sokszor ezzel kezdődik), egyre merevebb lett, lassan lecsatlakozott a vérkeringésről. Óvatosan lepillantott az ölében nyugvó kézfejeére, és látta, hogy az ujjja valóban viaszos sárgán, érzéketlenül görbül a tenyere felé. A mozdulatot ettől függetlenül elindította: benyúlt a táskájába, és elővette a szép, fehér borítékot, amit már korábban erre a célra tett félre. A férje évekkorábban vett neki egy egész köteggel, mert sose talált egyet se, amikor kellett, így aztán a boríték-mizéria hol viccelődés, hol veszekedés állandó tárgya volt háztartásukban. Ezen kívül egy volt még meg a régi kötegből, azt féltve őrzi azóta is, nem képes elhasználni, inkább félbehajt egy A/4-es lapot, ha mégis borítékra van szüksége.

– Doktor úr, engedje meg... – idáig jutott, amikor a keze rándult egyet, majd még egyet, aztán megállíthatatlan remegésbe kezdett. Ujjai közül kifordult a boríték, és fejfelé a földre esett. Nem volt lezárva, azt valahogy kétértelműnek érezte volna, így azonban a bankjegyek egy jó része kihullott: szanaszét hevertek a padlón, legnagyobb részük az íróasztal alatt, az orvos lábánál. Zavarában fel se nézett, azonnal lehajolt, és kapkodva összeszedte a bankókat, majd visszagyűrte

őket a helyükre. Bal kezével önkéntelenül megfogta jobb csuklóját, egy pillanatra erősen rászorított, hátha eláll a remegés, aztán az egész csomagot az asztalra ejtette, az orvos elé. Az rezzenéstelen arccal nézte végig a jelenetet, egy szemvillanással mintha felmérte volna a boríték vastagságát, aztán felállt a székből, egyértelműen jelezve, hogy a beszélgetés véget ért. Ő kezét a zsebébe rejtve kilépett a szobából, és halkán annyit mondott, hogy mehet a következő.

A kézremegés azóta időről időre visszatér, de nem csak kellemetlen élmények hatására, bármilyen izgalom előidézhetheti. Az évnek ebben a szakában, karácsony táján például elég rendszeres, hiszen hét éve – a férje halála óta – ekkor van az egyetlen nap, amit házon kívül tölt. Minden évben a két ünnep között, általában december 27-én régi barátnőivel találkozik, hogy megbeszéljék az elmúlt háromszázhatvan-egynéhány nap eseményeit és megnézegezzék az év során készült fényképeket.

Eredetileg ezeket az alkalmakat kifejezetten elegáns helyekre szervezték, illetve nem is szervezték, hiszen mindig Márta intézte a dolgot egyedül. Márta soha nem adja ki a kezéből az irányítást, már gimnáziumban is ilyen volt. Ha egész őszinte akar lenni magához, Márta elég idegesítő volt már tizenöt évesen is. Állandóan okoskodott, mindig a felnőttek kedvében akart járni, természetesen ő szedte az osztálypénzt, és láthatóan úgy gondolta, hogy ez valamiféle hatalommal ruházza fel. Időnként persze felröppentek különös pletykák. Sokan úgy vélték, hogy van összefüggés Mártáék új autója vagy felújított konyhája és a beszedett pénz között, de ezek inkább csak rosszindulatú feltételezések voltak, amik segítettek levezetni a felgyűlt ellenszenvet és frusztrációt. Márta mindenestre jómódban élt világléletében, jól is házasodott, a nyugdíja is elég magas, így nem csoda, hogy ismerte Pest elegánsabb vendéglőit, és az sem volt kérdés, hogy az éves találkozót ezek valamelyikébe szervezte.

Sose derült ki igazából, hogy ez az árfekvés másnak is gondot okoz-e, neki mindenesetre elég kellemetlen volt. Most is emlékszik, hogy egyszer vissza kellett hívnia a pincért és módosítania a rendelésén, mert rájött, hogy elnézte az árakat, és sikerült kikérnie egy olyan ételt, amit nem tudott volna kifizetni az este végén. Talán ez után az eset után történt – nem biztos már benne –, hogy az összejövetelek helyszíne jelentősen megváltozott: a következő évben egy sokkal olcsóbb helyre szólt a meghívás. Két éve pedig már az IKEA-ba szervezik ezeket a találkozókat, ott az előcsarnokban igazán jókat lehet enni. Nem is kell átverekedniük magukat az egész áruházon, elég csak besétálni az óriási sárga forgóajtón, és szinte máris az étkező részben vannak. Tudatosan nem gondolt arra, hogy Márta talán miatta találta ki ezt a helyszínt, nincs jelentősége, és úgyse fogja megtudni soha, hogy mi az igazság. Mindig is megvetette azokat az embereket, akik azt gondolták, körülöttük forog a világ.

Az első alkalommal mindenki kicsit bizonytalannak tűnt, kérdéses volt, hogyan illik felöltözni egy ilyen helyre. Szerencsére kiderült, hogy egyikük sem adta alább csak azért, mert nem igazi étterembe mentek. Idén már nem is volt kérdés, hogy mindenki csinosan, kalapban, klipsszel, sőt Emőke igazi arany fülönggővel érkezett.

Ebben az évben is Edit vezetésével indultak el a sorok felé, hiszen ő volt a legtapasztaltabb. Annak idején innen rendezte be a lakást, amit a fiának vettek, ezért

egy időben rengeteget jártak ide a férjével – amint azt minden alkalommal legalább háromszor megjegyezte. Utána Márta lépkedett kalapján hatalmas, spenót-színű tollal, őt követte Emőke, aki kora ellenére is tipegve járt, és a fejét néha finoman oldalra billentette, hogy a fülbevalók halkan csilingeljenek fülében. A sor végén ő haladt, táskáját a hóna alatt szorítva. Amíg váraoztak, volt idejük felmérni a kínálatot, ami idén sem volt túl változatos: hot dog, csirkasaláta öntettel, fagylalt, üdítő, kávé. A hot dogból volt vegetáriánus verzió is, az ilyesmit sose volt képes megérteni: ha valaki nem eszik húst, miért akarna hot dogot enni?

Némi keresgélés után helyet foglaltak egy hosszú asztalnál. Akárhogyan is néztek, egy bútoráruház hangárszerű előterében voltak, egy gyorsétteremben, mégis ahogy leültek, kigombolták zakóikat, kalapjaikat maguk mellé tették és egymásra néztek, jó érzés töltötte el őket. Újabb év telt el, és ők megint együtt vannak. A nap rézsút besütött, fénybe borítva az egész társaságot, a kalapokat, a zörgő papírba csomagolt hot dogokat, a gyöngyöző, túlságosan szénsavas italokat. Örömmel láttak neki az evésnek, óvatos, apró mozdulatokkal, hogy ne csöpögjön mindenhová a ketchup, mustár. Emőke különösen odafigyelt a kezelőjére, úgy tűnt, mindannyiuknál jobban tart attól, hogy leeszi magát, vagy ruhája belelóg az ételbe. Épp egymással szemben ültek, így idővel nem tudta nem észrevenni, hogy Emőke talán nem is az ételtől félti a blúz kilógó kezelőjét, hanem a kéretlen pillantásoktól. Az eredetileg fehér selyem megszürkülve, kirojtozódva kandikált elő a kockás zakó alól. Ha jobban belegondol, Emőke ugyanebben a ruhában volt tavaly is, meg talán azelőtt is, ki tudja, hány éve. „Senkinek sem egyszerű”, gondolja magában, ahogy öreg barátnőjére néz, akinek szépen kifestett arcáról semmit nem lehet leolvasni, sem a pontos korát, sem felfedésre váró titkokat.

Közben lassan beindul a beszélgetés is, mindenki a másik felől érdeklődik, előkerülnek a fényképek is. Ezek még igazi, előhívott papírképek, nem mobiltelefonok apró képernyőit, amin semmit nem lehet kivenni. Minden évben ez a legizgalmasabb része az összejövetelnek, hiszen így a történetek szereplői – főleg rokonok, barátok, esetleg távolabbi ismerősök, szomszédok – mintha maguk is megjelenének, tanúbizonyságát adva az idő múlásának.

Márta mindig nagy köteg képpel felszerelve érkezett. Kisebb-nagyobb utazások, családi összejövetelek, ünnepségek dokumentumai voltak ezek, mind egyiken rengeteg ember, színes sokaság. Van, aki egy percig sem bír egyedül lenni – Márta ilyen ember volt. Mindig voltak körülötte, a legjobban azt szerette, ha olyanok, akik valamilyen módon az ő segítségére szorulnak. A fia már meglett férfi, nem is akárki, orvosdoktor, sok éve egyszer az avatáson készült képek voltak a legnagyobb attrakció a karácsonyi összejövetelen. Mégis, a mai napig nőlen, társaságban félszeg, bizonytalan. Az anyja szerint be fog nőni a feje lágya, már gyerekek is érzékeny volt. „Meg hát – teszi hozzá Márta a szemét jelentőségteljesen forgatva – ezek a mai lányok se olyanok ám már, mint régen. Csak a pénz meg az utazás, más se számít nekik.” Egyedül Edit tiltakozik, hiszen neki a fia mellett egy lánya is van, ő már felnőtt nő, de mégis. A fiának meg már van egy kislánya, az a kislány már most más, mint a többiek, az óvónők is megmondták, hogy van benne valami különleges.

Edit unokája kövérkés, kedves arcú gyerek, a karácsonyi fotózáson piros túllszoknyában és hóemberes pulóverben feszített a műanyag csillagok és flitteres

drapériák között. Mindannyian megdicsérték, sőt Emőke azt is állította, hogy a kislány kiköpött mása Editnek. Ez talán egy kicsit túlzás volt, de Emőke mindig ezt csinálta: ha valakit kedvelt, annak mindenáron örömet akart szerezni, ezért időnként egészen képtelen dolgokat mondott. Annak idején például, amikor már lehetett tudni, hogy a férje nem jön haza a kórházból, Emőke meglátogatta, és azzal hozakodott elő, hogy fogadjon örökbe egy kutyát, az majd átsegíti a legnehezebb időszakon. Akkor egy pillanatra tényleg dühös lett, és arra gondolt, hogy a barátnője mennyire ostoba, maradna inkább csöndben. Aztán persze eszébe jutott, hogy Emőke már évekkal korábban megözvegyült, az ő férje váratlanul, gyorsan távozott. A temetésen mindannyian ott voltak, és ő se nagyon tudott mit mondani zokogó barátnőjének.

Emőke most is rengeteget beszélt, leginkább a fiáról, Györgyről, aki állítólag tehetséges festő, habár az igazi áttörés ez idáig nem adatott meg neki. Ettől függetlenül számtalan kiállításra volt már, főként vidéki városokban, művelődési házakban. Ezekre az eseményekre Emőke mindig maga sütötte a pogácsát, általában a bort is ő szerezte be, egy kedves férfiismerősétől vette kedvező áron. Mindig szép számmal volt közönség is – amint azt a fényképek is tanúsítják –, bár tény, hogy nagy részük ismerősökből, rokonokból állt, akik nem restelltek akár hosszabb utazást is vállalni György (a családon belül csak Gyurka) kedvéért. Külön képeken csodálhatták meg a nagy kosár pogácsát és aprósüteményt is, amire Emőke különösen büszke volt. Mindannyian bólogtak, és kézről kézre adták a képet. Alaposan szemügyre vették a tészták textúráját, majd elkerülhetetlenül a receptekre és a karácsonyi menüre terelődött a szó. Közben lassan fogytak a hot dogok, a poharak is kiürültek. A nap se sütött már az asztalukra, az összekarcolt műanyag lapon így sokkal inkább meglátszott a többéves használat.

Úgy tűnt, lassan kifognak a témából, beszélgetés közben Edit, Márta és Emőke is lassú mozdulatokkal levette, majd összehajtotta olvasószemüvegét. Márta akkurátusan áttörölte, úgy rakta el a tokjába, Edit egyszerűen a zsebébe süllyesztette, Emőkének pedig a nyakában lógott egy kissé színehagyott gyöngysoron, így nem sok dolga volt vele.

Senkiben sem merült fel, hogy ő is hozott képet, hiszen a férje halála óta nem készült róla új felvétel. Kivel fényképezkedett volna? Gyerekei nem születtek, rokonai se igen voltak már életben. A házból is alig mozdult ki, boltba, piacra, postára járt el rendszeresen, máshova szinte alig. Idén azonban volt nála valami: egy félbehajtott A4-es lapban két fénykép lapult a táskája első zsebében. Az egyik a szomszéd Ilona unokája van, akivel az utóbbi egy évben egészen szoros viszonyba került, főleg amióta egyszer vigyázott rá, amíg Ilonának a körzeti rendelőbe kellett mennie receptért. A kislány nyolcéves, gyönyörű, eleven gyerek. Többször azon kapta magát, hogy akkor is gondol rá, amikor elvileg semmi nem indokolná: legtöbbször főzés közben, vagy amikor az utcán más gyerekeket lát.

A másik kép, amit a leginkább készült megmutatni, egy utazáson készült nem is olyan régen. Egy hímzett ruhás szalmabábu mellett áll csinosan felöltözve, kicsit félszegen néz a kamerába. A képet ősszel készítette róla János, egy szimpatikus, idősebb férfi.

A postaládájában találta a szórólapot, amin egynapos buszos kirándulást hirdettek, főleg időseknek. Az út nem került sokba, Kalocsára mentek, ahol meg-

nézték a Porcelán Manufaktúrát, majd meghallgattak egy előadást valami állítólagos csodalámpáról, ami minden egészségügyi problémára jó. Az előadás végén lehetett rendelni is a termékből. Egy pillanatra el is gondolkodott a dolgon, de aztán arra jutott, hogy nem meri megkockáztatni a vásárlást. A mai napig sokszor eszébe jut, hogy talán a férjén segíthetett volna az a lámpa. Vajon miért csak most dobták be a postaládájába azt a szórólapot? Az utazás végén kaptak egy apró, kalocsai mintás korsót is, ami nagyon tetszett neki, örömmel nézegette hazafelé az úton. Sokat nem beszélgetett ugyan, mégis jó érzés volt emberek között lenni. Behunyt szemmel hátradólt, és kívülről látta magát, amint a buszon ül. Az érzés, hogy hasonlít a többiekre, megkönnyebbüléssel töltötte el.

Erről az élményről meg Liliről, a szomszédasszony unokájáról szeretett volna mesélni idén, de ahogy meglátta az összecsukódó szemüvegszárakat, valahogy elment a kedve. Szerencsére még nem vette elő a félbehajtott lapot, így senkinek nem tűnt fel a félbemaradt megszólalás sem.

Szedelőzködni kezdtek, a szomszéd asztalnál egy hajléktalan nő keresett magának ennilót a maradékok között. Rápillantottak, aztán inkább zavartan félrenéztek mindannyian, egyedül Emőke sóhajtott halkán, kicsit színpadiasan: „Édes istenem!”

Ahogy kiléptek a forgóajtón, rögtön el is köszöntek egymástól, hiszen mindenki metróval ment, kivéve őt, neki elég volt három megállót mennie busszal, és szinte otthon is volt.

A buszon zötykölődve nem igazán gondolt semmire, nézett ki az ablakon a szürkülő tájra, erősen szorította ölében a táskát. A zár nyitásánál már érezte, hogy a jobb mutatóujja nem igazán akar engedelmeskedni. Ahogy belépett a lakásba, sietősen levette kabátját, és kalapjával együtt a tükör mellett álló szék támlájára ejtette. A szobába érve az íróasztalához lépett, hogy visszategye a fiókba a fényképeket, de nem ért oda időben: a két kép egyszerre csúszott ki a félbehajtott papírból, és vitorlázó eséssel a kopott parkettán kötött ki. Nem szólt egy szót se, lassan leült a kanapéra, és várt, hogy elmúljon a remegés.

A lecsúszott zsidely

Ahogy befordult a sarkon, megrökönyödve tapasztalta, hogy át kell mennie a túloldalra, mert egy építési állványzat elzárja az útját. Reggel, mikor munkába ment, az állványzatnak még nyoma sem volt, és semmi jel nem utalt arra, hogy itt valami készülődne. Eloldalazhatott volna a járda és az úttest közötti keskeny sávban, de veszélyesnek találta: az utca meglehetősen nagy forgalmat bonyolított, a belváros lakóinak jelentős része ezen az útvonalon hajtott ki az elkerülőre. Így az átkelés sem tűnt biztonságosnak, mert zebrát nem festettek fel, száz métereket visszagyalogolni meg nem akart. Mérgelődött magában, még akkor is, mikor átérve láthatta, hogy második szomszédja, Lőw fogott valamiféle felújítási munkálatokba. Ezen nem is csodálkozott, mert a Lőw mindig fogott valamibe, anélkül, hogy neki erről egy szót is szólt volna. Általában mindenről tudott, ami az utcában történt, de Lőw nem szokta megosztani vele a terveit. Kíváncsi lett volna, van-e területfoglalási engedélye, mert csak így önkényesen lezárni az utca egyik felét a gyalogosforgalom elől – na, ez éppen a Lőwre vall. Úgy tenni, mintha lenne engedélye, miközben nincs.

Megállt, mint aki a forgalom gyérülésére vár, hogy visszajusson a megszokott oldalra, de inkább csak azért, hogy alaposan szemügyre vegye az állványzatot. Irdatlanul magasra nyúlt, felért egészen az eresz aljáig, a legfelülre fektetett palólóról pedig akár a tetőre is fel lehetett jutni. Komplet homlokzati felújításról lenne szó, töprengett magában, esetleg a tető újracserpezéséről? De hisz sehol sem látott omladozó vakolatot vagy megsérült zsidelyt, minden a legnagyobb rendben tűnt Lőw házán, mégis felújításba kezd ez a zsidó. Nem tudta róla, hogy zsidó, csak önmagában nevezte annak, mert mindig mindenre volt pénze, és mindig az elsők között járt, ha házfelújításáról volt szó.

Tekintete átvándorolt a saját házára, a valamikor fehérre festett, ma már szürkének is aligha nevezhető homlokzatra, majd a kifakult palatetőre, amit már évek óta tervezett átrakatni, de sosem bírta rávenni magát. Nem kellett tüzetes szemlét tartania ahhoz, hogy észrevegye, valamivel a kémény alatt az egyik pala meglazult, lecsúszott, annyira, hogy jó faliórányi lyuk keletkezett a helyén, amelyen eső, hó simán befolyhat. És bizonyára be is folyt, csak nem figyelt fel rá. Eddig valahogy eszébe sem jutott, hogy alkalmanként ellenőriznie kellene a tető állapotát, úgy gondolta, ha egyszer megcsinálták, az úgy is marad, időtlen idő-kig. És mivel az utca túloldalán is csak elvétve közlekedett, sohasem jutott eszébe, hogy direkt azért menjen át, hogy felnézzen, rendben van-e minden. Lám, ennek a Lőwnek van gondja rá, pedig két kamaszgyerek lóg a nyakán, plusz egy beteges feleség, akit akkor látni csak, mikor háziköntösben kiles a középső ablakon, hogy megnézze, merre jár a postás.

Szerencsére tiszta égbolt és vakítóan tűző nap nézett vissza rá, ahogy fejét még

hátrébb döntötte, még így délután ötkor is, úgyhogy ijedtsége enyhült valamicskét, de ettől fogva az a lecsúszott pala maradt gondolatainak középpontjában. És nemcsak ezen a napon, de a rákövetkezőkön is. Létrája nem volt, hogy felmászson, és megnézze, mekkora a baj – valószínűleg fel sem mert volna mászni olyan magasra, ha lett volna is –, cserepes meg ezért a munkáért nem fog kijönni neki. Arra gondolt, ha a Lőwnél elkezdenek dolgozni, megkér egy munkást, másszon át a tetőkön az övére, és tolja a helyére azt az átkozott palát. De belátta, hogy teljesíthetetlen az elképzelés, mert mire odáig vergődne, összetörne egy csomó másikat, és őt szidná valamennyi szomszédja. Végső kétségbeesésében arra is gondolt, hogy a kerekeken álló állványt áttolná az ő háza elé, s arról javítanák ki a hibát – elvégre miért is ne. Ha van kereke, akkor bizonyára tolható is, a járdá állapota is lehetővé tenné. De belátta, hogy túl nagy macera ez egyetlen vacak zsindegyért, és Lőwtől sem szeretne akkora szívességet kérni, amit később megbánná.

Egyre nagyobb irigységgel nézte, ahogy Lőw házán a munkások elkezdtek a felújítást, és nem lazálva egyetlen percet sem folyamatosan dolgoznak. Honnan szerezte ez a zsidó ezeket az embereket, amikor a város kézműveseinek a színéjava már rég Ausztriában dolgozik? Ha ő most elkezdené tetőfedőt keresni, a talpát is lejárhatná, akkor sem találna egyet sem. Honnan vannak másoknak kapcsolataik, mikor neki nincs? Egy öreg üvegesen kívül, aki hűségesen gitteli az ablakait, de csak azért, mert egyszer elintéztet neki valamit az önkormányzatnál. Márpedig kellene valaki, aki azt a nyomorult palát a helyére tolja. Nem maradhat így a tető, egy nagyobb szél belekap, és viszi az egészet.

Tehetlenségében a felfedezést követő napon felment a padlásra, fogott egy lécet, és óvatosan megpróbálta alulról a helyére igazítani a lecsúszott elemet. Az sem lenne baj, gondolta, ha nincs rögzítve, ha a másik alá be tudja tolni, talán ott marad egy ideig. De a palának épp csak annyi kellett, hogy megemelje, máris leszánkázott a tetőn, bukfencezett egyet az esőcsatornában, és ezer darabra tört a járdán. Még jó, hogy nem esett senkinek sem a fejére, mert a járdát elfelejtette lezárni. Lesietett, összesöpörte a törmeléket, s Lőwnak, aki az állvány alól kiáltott oda neki, hogy mi történt, nem válaszolt. Fogott egy műanyag lavórt, felvitte a padlásra, nagyjából becélozta a lyukat, és alája rakta.

Ez a látszólag jelentéktelen eset újból felvetette azt a régi dilemmát, hogy nem kellene-e mégis lakás után néznie. Egyedül élt már vagy hat éve, gondja sokkal kevesebb, ideje sokkal több lenne, és folytathatná kedvenc hobbiját, az amatőr rádiózást. Észre sem veszi, és nyugdíjas lesz, amikor már végképp nem bír ekkora házzal, a költözéshez pedig semmi kedvet nem érez majd.

Az volt a baj, hogy most sem érzett. Túlságosan bonyolultnak tartotta, a lakáskereséstől egészen a beköltözésig, s az volt a véleménye, hogy meghaladná a türelmét. Mellesleg ennek a háznak sem volt magas a rezsije, vizet csak tisztálkodásra használt, télen a konyhát meg a hálószobát fűtötte, elektromos áram pedig jószerivel csak a televízióhoz kellett. És nemegyszer érezte úgy, miért is ne érdemelné meg, hogy kertés házban lakjon, amikor az egész életét átdolgozta, és megbecsült polgára lett egy tisztességesen működő városnak. Igenis, megérdemli, így a költözés egyre csak halasztódott. S akkor mindig történnek olyasmik, mint most ez az eset is a palával, amik újból és újból a felszínre hozzák a kérdést, és hetekig nem hagyják nyugodni.

Életkörülményei és zárkózott habitusa ellenére meglehetősen kiterjedt ismerettséggel rendelkezett a városban, mégpedig munkájának köszönhetően. Több mint huszonnégy éve irányította a köztereken, parkokban, sétányokon felállított szobrok, ivó- és szökőkutak, kisebb emlékművek rendben tartását, téliesítését, állagóvását, így sok helyütt és sokat látták az emberek, megjegyezték az arcát. Ezt az amúgy markánsnak nehezen mondható arcot, amit az alázat és a gyűlölet, a kíváncsiság és a bambaság furcsa keveréke ötvözött. De leginkább a kíváncsisággal keveredő alázat, mire fel a kollégái el is nevezték Vizslának. A gúnynev azonban nem tudott igazán szárnyra kapni – személye mégsem érdekelte annyira az embereket.

Miközben a tévéhíradót, majd az aktuális sorozatát nézte, elfeledkezett a lezúgott paláról, de azért egy-egy pillanatra felrémlt előtte a lyukas tető képe. Még föl is nézett a mennyezetre, mintha közvetlenül a feje fölött lenne a lyuk, amelyen be fog majd esni az eső, a hó, ha nem csinál sürgősen valamit. Időnként a munkájához igénybe veszi a város kosaras emelőjét, s az talán fel is érne odáig, de egy szem paláért csináljon ekkora hűhót? Két beosztottja közül az egyik, Gyula bácsi már a hatvanötön is túl volt, másikuk, Béci pedig félnótás – nem kérheti meg egyiküket sem, hogy szaladjon fel egy létrán, s rakjon rá valamit, amíg végleges megoldás nem ígérkezik. Mert a pala az nem olyan, mint a cserép, nem lehet csak úgy becsúztatni a helyére, azt szögelni kell. Ekkor jutott eszébe, hogy palája sincs. Két töröttet látott hátul, a sufni mögött, de ide egész kell. Talán a Városrendezés tart ilyesmit a raktárában.

Borús képpel, kedvetlenül mászkált az alig egy éve emelt szökőkút és az azt körülölelő medence körül, legelsősorban azért, mert emberei nem voltak sehol, pedig már kilenc óra is elmúlt, másrészt meg a szürkés térkőről is, amerre a fejét lógatta, az az átkozott pala jutott az eszébe. Itt téblábol, ahelyett, hogy a megoldáson gondolkodna. Hétféjére nagy esőt mond a meteorológia, addig feltétlenül csinálnia kell valamit. Ha befolyna az eső, festőt kell hívnia, de előtte ki kell pakolnia mindent. És ő abba belehal.

– Maga meg mit keres itt, Arnold? – szólította meg ekkor valaki. Dombai volt, a Városrendezési Osztály vezetője, tulajdonképpen a főnöke.

– Hogy mit? Ezt a szökőkutat bontjuk ki, meg a medencét.

– Nem a Margit parkban lenne ma dolguk? Hol vannak az emberei?

Elgondolkodott. Tényleg a Margit parkban kellett volna ma kezdeniük, még ő hívta fel rá az emberek figyelmét.

– Az ördögbe. Tényleg a Margit parkban kezdünk ma.

– Mivel van? Gyalog? Jöjjön, elviszem.

Beszállt a nagy, fekete Hondába, s bár tisztára mosott overallban volt, igyekezett úgy ülni, hogy ruhája ne is érintse az üléskárpitot. Nem ment könnyen, de úgy érezte, megoldotta.

– Mondja csak, Arnold. Maga nem a Rákfogó utcában lakik?

– De ott. Rákfogó utca 20. Jobb oldalt.

– Akkor jól emlékeztem. A múltkor arrafelé volt dolgom, és mintha magát láttam volna járdát söpörni.

– Én voltam, biztosan. Naponta lesöpöröm, mert a második szomszédom felújít, és minden trutyit arra hord a szél.

- A Lőw, ugye?
- Igen, ő.
- Jóban vannak?
- Nem mondhatnám. Ööö... nem túl rendes ember.
- Ezt hogy érti?
- Olyan kíváncsi fajta. Meg magának való. Neki mindent, másnak semmit.

Szóval, ilyen.

- Hallotta, hogy pályázik a Városszépítő Egyesület elnöki székére?
- Hallottam valamit – mondta, pedig nem hallott.
- És, mit szól hozzá?
- Azt, hogy ha pályázik rá, meg is szerzi.
- Ezt miből gondolja?
- Mert olyan fajta. Mert... – Nem fejezte be a mondatot.

Hallgattak egy darabig. Észrevette magán, hogy mindenféle, amerre csak elhaladtak, a háztetőket nézi.

- Főnök úr, lehetne egy kérésem?
- Bármi, csak ne fizetésemelés.
- Nem, egészen másról van szó. – És elmondta a leesett pala történetét.
- Szóval a kosaras emelő kellene.
- Igen. Semmi mással nem tudom visszarakni azt a nyomorult palát.
- Megkaphatja, természetesen. Mint a város régi, hűségese alkalmazottja, miért is ne kaphatná meg.
- Köszönöm – hatódott meg.

– Igen. Szóval ez a Lőw. Csak annyiban érdekelt, tudja, hogy éppenséggel az én lányom is pályázik arra a bizonyos székre. És úgy hírlík, a legnagyobb ellenfele éppen ez a Lőw.

Csak lassan, napok múlva fogalmazódott meg benne, mire is célzott burkoltan a főnöke. Hogy mit kér tőle, cserében a kosaras emelőért. Igen, de buta volt, hogy nem ajánlotta fel mindjárt! Amúgy is az a véleménye, hogy ez a Lőw egy szimpla figura, egy Rákfogó utcai lakos, hogy jön ő ahhoz, hogy a Városszépítő Egyesület elnöke legyen! Ilyen erővel akár ő is lehetne, vagy Czupi bácsi, a jobb oldali szomszéd. Nem tett le ez a Lőw az asztalra semmit, a neve teljesen ismeretlen a lakosság előtt, ráadásul az utcába is csak pár éve költözött – ki tudja, honnan. Ráadásul egy kiskereskedő, lószerszámokat árul a boltjában, meg ilyesmiket, ezt beszélük, mert ő maga még a bolt környékén sem járt. Hogy lehetne egy lószerszámokkal kereskedő ember a Városszépítő Egyesület elnöke? Maga a gondolat is abszurd. Egy ilyen egyesületnek az elnöke csakis egy tisztességes, munkában megőszült, köztisztületnek örvendő idősebb úr lehet, senki más. Ja, és persze egy csinos, határozott kiállású ifjú hölgy, amilyen a Dombai lánya, például. Egyszer látta, bőven el tudná képzelni abban a bársonyszékben, jobban, mint a Lőwöt.

Még aznap kint volt a kosaras emelő, palát is szereztek, amit egy szakértő kolléga seperc alatt a helyére varázsolt. Figyelte, amint Lőw kiáll az utcaajtóba, majd átmegy a túloldalra, hogy megnézze, mi zajlik itt. Remélte, azon töri a fejét, ki lehet ő, akihez egyetlen paláért ekkora készültséggel száll ki a Városrendezés.

Ezután, ha a munkából hazaért, nem reteszelte be mindjárt maga után az ajtót, fogta a partvist, és letolta a járdát, noha makulátlanul tiszta volt. Aztán az

ablakpárkányokat is, a pinceablakokat, meg a járda és az úttest közötti földsávot is. Addig-addig téblábolt odakint, míg Lőw fel nem tűnt a színen, amire azért nem kellett sokáig várnia, mert Lőw sokszor mintha az utcán élte volna az életét.

– Nagytakarítás? – állt meg mellette, egyik kezében laptoppal, a másikban aktatáskával.

– Olyasféle. Volt egy kis munka a tetőn, annak a nyomait takarítom el.

– Ja, a lecsúszott pala?

– Az. Lehozott magával egy csomó trutyit.

– A fő, hogy megvan. Az enyémen is pala volt, de kicseréltem cserepesre. Ez masszívabbnak tűnik.

– Az is, biztosan. Én is gondolkodom rajta. Csakhogy ahhoz újra kellene lécezni.

– Hát igen, de egy hét alatt ripsz-ropsz összedobták. Nem nagy vaszizdasz, higgye el. Nem akarja megnézni?

– Dehogynem.

Így esett, hogy bejáratos lett Lőw házába, noha ő egyetlenegyszer sem hívta át magához. Kicsit bántotta, hogy Lőw nem is erőltette, de meg is nyugodott, hogy legalább nem szimatol nála. Mert ezek egyből kilesnek mindent, s ami megtetszik nekik, azt így vagy úgy, de megszerzik maguknak.

Ami elsőre feltűnt neki, hogy a felesége mennyire slampos. Sejtette eddig is, de az a nemtörődöm rendetlenség, ami a ház belsejét uralta, egészen elképesztette. Semmi, még egy szék vagy asztalterítő sem volt a helyén, minden félretolva, odébb csúsztatva, leesve. És úgy, hogy tudták, hogy jön, mert mindig előre bejelentette. Az meg sem fordult a fejében, hogy azért nem csináltak rendet, mert nem tartották rá érdemesnek. Egyszerűen ilyen volt Lőw, s amint most láthatta, a felesége még inkább. Aztán ott volt az a sajátos bűz is, amit a házukban érzett. Mint mikor penészes kenyér kerül elő a kenyértartó mélyéről, vagy odaégetik a sajtos pogácsát – valami ezekhez hasonló. Mit esznek ezek? A gyerekek meg? Jobb nem beszélni róluk. A két kislány még úgy-ahogy egészségesnek látszott – elsőre meglepődött kicsit, mert mindig úgy tudta, hogy csak egy lányuk van –, de a fiú halottfehér arca, amint bámult rá hosszú, fekete haja alól laptopjába temetkezve, maga volt a lidércnyomás. Neki nem volt gyereke, amiért most hálát adott a sorsnak – kinek volna kedve ilyen békákkal vesződni? Igaz, gondolta, talán mondhatna nekik valamit ő is, de egy „Szasztok”-on kívül semmi nem jött a szájára. Amúgy sem miattuk jött ide.

Mikor először kínálták étellel, visszautasította. Másodszorra is. Vacsoráztam már, mondta, pedig nem volt igaz. Mióta a felesége meghalt, nem vacsorázott. Ez volt az egyetlen közös étkezésük, úgy érezte, ennyivel tartozik az asszony emlékének. Állva majszolt el valamit, amit a hűtő elejében talált, de ezt semmiképpen nem nevezte volna vacsorának. Igaz, a tévé előtt ülve befalt még ezt-azt, de az se főtt étel volt, inkább valami chipsféle. Ám mikor egyik este Lőwné farsírtgolyókkal gazdagon megrakott krumplifőzeléket rakott az asztalra, s ő, már eljövőben, éppen a konyhán téblábolt, nem tudta azt mondani, hogy köszöni, nem kér. Az étel látványa, de főleg az illata azokat az emlékeket idézte fel benne, amikor még emberi módon táplálkozott, emberi körülmények között. Szégyenkezve bár, de leült egy alája tolt székre, és rendesen fogyasztott a főze-

lékből. És az sem zavarta, hogy a maradékot, amit Lőwné felajánlott neki, egy szempillantás alatt magába lapátolta.

Persze eltökélte magában, nem hagyja, hogy az ilyen primitív gesztusokkal – ő is megvendégelte volna Lőwöt, ha egyszer is átment volna hozzá – eltereljék figyelmét látogatásainak céljáról. Könnyen jótékonykodik az, gondolta, akinek van, bár igazság szerint sohasem látta, hogy Lőwnek annyija lenne. Tehetősebbnek, zsírosabbnak gondolta, és most már azt is nehezére esne megmondania, miért. Mert örökké a házán bütykölt, mert egy szürkülésnek indult foltot, egy gombostűnyi lyukat nem bírt elnézni rajta? Istenem, hát vannak ilyenek. De jól tudta, nem ez most a csapás fő iránya, neki másra kell koncentrálnia. Arra, amire Dombai számít, s amiről mindeddig fikarcnyi információt sem szerzett. Össze kell hát szednie magát, annál is inkább, mert idővel be kellett látnia, hogy Lőw, de még Lompos Ágnes is, ahogy a feleségét hívta, valahogy mintha többet tudnának a világról, mint ő. A franc se tudja, honnét, de többet tudtak. Pedig ő is nézte a híradót minden este, és a helyi lapot is járatta.

Mint a város kiváló és értő ismerője, próbált arrafelé elindulni, amerre felé úgy gondolta, Lőw a saját vermébe esik. A Városszépítő Egyesület elnöke akar lenni, de eddig úgy vette észre, keveset tud a városról, legalábbis annak köztéri szobrairól, templomairól. A múltkor például összekeverte a Kölcsy-szobrot a Batsányival, de ez még hagyján. A Szent György templomot is a Szent Jánossal! Hohó! Ez az ember nem ismeri a várost! A Vörösmarty-szoborról meg egyáltalán nem is tudott! Hát persze, hogy is tudna, hiszen jövevény! Betelepült! Öt éve sincs, hogy az utcájukba költözött, és máris elnök akar lenni! Ezt neki mint lokálpatriótának meg kell akadályoznia!

S aztán ott voltak a politikai nézetei. Mindketten óvakodtak tőle, hogy ebbéli álláspontjukat a másik előtt kifejtsék, de neki néha azért sikerült kiugrasztani a nyulat a bokorból.

– Mit szól az M85-höz? Szépen épül, nem?

– Nem járok arra – morrantotta Lőw.

– Már majdnem a határig ér. – Ő sem járt arra, mondták neki.

– Épp ideje, négy évvel ezelőttre ígérték. Még az előző választások előtt.

– Hát... közbejöhhetnek dolgok.

Csak órákkal később, már otthon jutott eszébe, mi is lett volna a jobb válasz az elnyökögött ostobaság helyett, de akkor már késő volt. Lőwvel soha nem lehetett újrakezdeni ugyanazt a vitát, ha akkor visszaszaladt volna, akkor sem. Mint aki örökké valami vágatós izén ül, amiről nincs leszállás.

Hetek múltán, mikor először találkozott úgy Dombaival, hogy tudott pár szót váltani vele, rögtön belevágott.

– Ez az ember annyit sem tud a városról, mint egy ötödik osztályos gyerek. Képzeld...

– Kicsoda? – kérdezett vissza a főnöke.

– Hát a Lőw. Leteszteltem! Vizsgának vettem alá! Afféle városi kvízt állítottam össze, amibe szépen belesétált. Mármint hogy belebukott. Tíz kérdésből egyre ha tudta a választ.

– Kvízt? Hogyan...?

– Na, nem úgy... óvatos voltam, neki fogalma sem volt róla, hogy...

Csak lassan esett le neki, hogy Dombai nem tudja, miről beszél. Nem emlékszik talán, hogy mit kért tőle? Hogy mivel bízta meg? Hülyén állt a főnöke előtt, de magában azt gondolta, nem neki kellene hülyén állnia.

– Szóval, ez a Lőw nem lehet ellenfele a... – mondta még, de Dombai már nem figyelt rá.

Gyula bácsitól, a beosztottjától tudta meg, hogy Dombai lánya személyében már vagy egy hónapja megválasztották a Városszépítő Egyesület új elnökét.

– Meg volt támogatva a kis hölgy, alulról, felülről, ha érted, mire gondolok – mondta a jól értesültek felsőbbrendűségével az öreg.

Este átment Lőwhöz. A férfi kint ücsörgött egy kettes létra tetején a kertben, s kezében egy metszőollóval az egymásba gabalyodott rózsahajtások között próbált rendet teremteni.

– Idefigyeljen, szomszéd, akart maga a Városszépítő Egyesület elnöke lenni?

– A Városszépítő minnek?

– Egyesületnek.

– Hát... nem igazán. Csak éppen...

– Csak éppen?

– Csak éppen egy rossz pillanatomban... Szóval megpályáztam, de nem gondoltam komolyan.

– Nem gondolta komolyan?

– Nem. Tudja, az ember néha örültségeket is csinál, csak azért, hogy normális maradjon.

– Ezt nem értem.

– Merthogy néha elbizonytalanodik annak megítélésében, hogy mi is a normális. Ehhez kellene az örültségek. Hogy tisztán lásson, és egy időre ismét meg tudja ítélni, hova is való. Magával még nem esett meg ilyesmi?

– Nem, soha.

– Érdekes. Velem már többször is.

– Többször?

– Na, hát úgy évente, két évente. Hanem én is kérdezhetek magától valamit?

– Csak tessék – motyogta.

– Ért maga a rózsákhoz?

– Én? Semmit. Az én kertemben csak fák meg bokrok nőnek.

Szívesen megkérdezte volna Dombaitól, hogy mi volt ez. Hogy miért kérte tőle, nézzen utána ennek a Lőwnek. Mert megkérte, még ha mondani nem mondta is. Nem lehet ennyire ostoba, hogy félreértette volna. Hiszen a kosaras emelőt is azért kapta. Határozottan emlékszik rá.

Nem tehette meg, hogy ettől kezdve kerüli Lőwöt. Igazság szerint nem is akarta. Furcsának tartotta az egész embert, de volt benne valami különleges, ami megtapadt agyának azokban a redőiben, amelyek nem az élet mindennapos megszerzéséért voltak felelősek. Megfogalmazni nem tudta, hogy mi ez, de érezte, hogy van, és megőrizendő dolognak tartotta. Mert ezen a Lőwön látszik, hogy hülye, de az is látszik rajta, hogy mégsem az. Ki tud az ilyen emberen kiigazodni?

Szoros, fénylő

*Tébolyhőség, buszmegálló.
Gyöngyházszerű felhőréteg*

*Csillog, közönye vissza-
Ont hőt, szénmonoxidot.*

*Lélegzik, a hónap szülte
Apává. Mire vár?*

*A lány előrement. Vitte
Bébijüket a karján,*

*Szüleihez, vasárnap szent-
Ebédre. Ő utánuk.*

*Fakultan vinnyog a köd,
Szmog gyűlik a műszálás*

*Vászon alatt, és a higany
Néma, sohasem volt más.*

*Mintha puhulna az aszfalt!
Édes hullabűz,*

*Rágódik, az apján,
Akarta, hogy meghaljon.*

*Hirtelen fény szúrja le,
Belöki a betonárkád*

*Alá. Hegeken át látja,
Utcakoszbán a pucér*

*Férfi, fekszik az oldalán,
Ványadt bőr borítja,*

*Egy darab zsír.
Dereng, mint egy frigó.*

Aztán kiolvad az agy,
Vizelettócsák, fehérjenyomok

Közt egy szemetes,
Rajta cetli: NEM SZEMETES,

És nyers hamburger a bódében.
Körút rohad,

Ölte a fia: Miért mondasz ilyet
Magadra? Mert gyáva voltam!

És agónia. Tolongás,
A buszban folyékony hó.

Tarkóval, ülésen kínai
Olvas, mindkét karján hosszú

Kesztyű. Szoros, fénylő,
Halálfekete.

Kosszarvó

„Kint? A hideg
nagyszobában, a kosszarvas díványon?”
„Domború és kemény, a lábam
túlnyúlik a támlán.” „A sípcsontodat
nyomja?” „A hátam homorún
kifeszül.” „És az olvasólámpa?”
„Fényét beszívom.”

„És én?” „Te a belső
szobában alszol.” „Nagy hassal?”
„A férlágyon.” „Ostromállapot
volt? Vagy mélyen a vonalak mögött?”
„Nemrég haladt át a front, csak mi maradtunk.
Romos ház, meghúztuk magunkat,
kint tél, eső, köd.”

„Miért? Élt itt valaki előttünk?”
„Egy lány.” „A belső szobában aludt?”
„Még kilincs sem volt az ajtón,
csak a fiú csukta rá kulccsal.”
„És a fiú ezen a kosszarvas díványon ült?”
„Kartondobozokra dőlve írt,
háborítatlanul és kétségbeesve.”

Látogatás

Vannak az egyszerű dolgok:
helyzettől függően büntudattal
vagy büntudat nélkül hazudni egy anya szemébe
(megbánni valamikor),
vagy tíz évre előre eltervezni mindent
egy másik városban, ahol majd jobb lesz.
Amit nehéz beismerni:
csak a régi szobában lehet levegőt kapni
néhány év múlva is,
hiába van tele a tinédzserkor kellékeivel,
kinőhetetlen.
A hétvégi látogatás után kísértálni a buszhoz
megszokott tempóval, megizzadni nem,
összesen négy perc, szomorú és szép,
mint egy váratlan üres kirakat,
amiben meglátod magad.
Az érkezésed estéjére gondolsz,
ahogy ügyetlenül formálsz a kérdéseket,
törekvő, de közepes báty
(apának milyen lesz?),
dicséred a házi kosztot, pedig mostanra
egy anya természetességével mozogsz a konyhában te is.
Persze „ennél finomabbat azért mégsem”,
a repeta pedig már csak kedvességből,
„olyan jó nézni, ahogy eszel”.
És akkor eszedbe jut, hogy ez az a hely,
ahonnan három télrel ezelőtt
még annyira menekülni akartál,
mégis a távozásnak lett súlya.
Kikaparod a kutyának a maradékot.
Végül a sofőr hangjára józanodsz ki:
„jegy és visszajáró”.
aztán ülsz az ablak mellett.

Bábel

*Ha valami nem történik meg,
annak is jelentése van.
Kimondásra szánt mondatok feltorlódva.
Erről is már egy éve próbálok nem beszélni.
Hiába költöztünk ide,
te nem engedsz a régi mondatokból.
Ahhoz a nyelvhez ragaszkodsz,
amit egyre kevésbé értek.
Belőlem igazi nagyvárosi lett.
Tudom, hogy az új barátaim viccein sem mosolyodnál el,
hiába mesélném őket izgatottan:
„Látod, ilyen az igazi humor: fájdalmas és komikus”.
Már nem nevetek csak úgy bármin.
És észrevenném,
ha azért matatnál a táskádban ezek után,
hogy ne kelljen a szemembe nézned.
Egyáltalán, ne kelljen szembenézni bármivel,
aminek ilyen mondatokhoz lehet köze.
Az otthoni park jutna eszedbe,
ahol először a verekedésekre az anyukák,
később a lányok ránk mondtak nemet.
Akkor nem kellett külön szókinccs hozzá,
hogy viccesnek tartsalak.
Ezután fordulnál vissza,
lehúzva a maradék sört.
„Fájdalmas és komikus”,
ismételgetnéd,
miközben kilépsz a kávézóból.
És én nem mennék utánad.*

Most szóltak, *hogy a fagyalbokorról*

dézmálnak a cinegék, s a sírra,
 amit évek óta ástunk, lepkék
 raja szállt le. Színes szárnyaikon
 ismeretlen minták, ráadásul
 énekelnek. Kezdetleges dalok
 ezek, csecsemőként ismerősek.
 Most kitépem a bokrot, emlékek
 bogyóival laknak jól a cinkék.
 Kéklő, puha szárnycsapásuk arcom
 betakarja. És repülök velük.

Nézem a listát, *nem találok a számod.*

Rég meghaltál, mégis egy kínai sárkány
 szárnya legyint meg. Szeme smaragd irgalom,
 fény csorog a spalettákon és durván sír.
 Álmaimban felrázol, nappal vakítasz,
 futunk a gáton és kérdezed, jó-e így
 neked? Próbálok mondani, hogy halott vagy,
 de nem megy. Kérdésed suhogása fátylat
 borít az ébredésre. Nézem a listát,
 éjjel fölém hajoltál. Hívlak, kicsörög
 a sár a szívemben.

Alig aludtam éjjel, *levegő után*

kapkodva óránként felriadtam, néztem
 hullafekvésben, hogy inganak az ágak
 a hús éve felkötött mászókötéllal.
 Mi másra gondoltam volna, most meghalok.
 De nem kötöttem fel magam a diófa
 harangjára. Egyszerűen delirium
 tremens, rákerestem a tünetekre és
 feküdtem némán, vak képernyők hajnali
 tükrében. Fejem alá újabb párnákat
 tettem, és hallgattam a bennem sípoló

ismeretlent, párhuzamosan lélegzőt.
Vajon szabadulna tőlem? Ezért itat
minden este? Ki ő? Ikertestvérem
egy késsel megkarcolt, csikorgó tó mélyén?
Pórus járt idő porolja magát bennem?
Nem hiszek neki. Minden csak szó, mondatok.
Várom az éjszakát, amikor nem vagyok.

Á D Á M P É T E R

VILLON HANGJA

Fordítói előszó

Az előttünk járó két-három nemzedék Villon-képét – legalábbis az életmű gerincét alkotó *Nagy Testamentum* tolmácsolását illetően – három költő-műfordító alakította ki: Mészöly Dezső, Szabó Lőrinc és Vas István. Mindhárman nagyjából egy időben fejezték be a *Nagy Testamentum* formahű fordítását: Szabó Lőrinc¹ és Vas István 1940-ben, Mészöly Dezső 1942-ben. Vas is, Mészöly is később alaposan átdolgozta viszonylag korai munkáját, az előbbi az ötvenes évek elején, az utóbbi a hetvenes években.² (Nem tartoznak ide Faludy György „átköltései”; ezek ugyanis nem fordítások, hanem variációk egy-egy Villon-témára.)

A három tolmácsolás közül Szabó Lőrinc zaklatott versbeszédű Villonja áll talán legtávolabb az eredetitől, szemben Vas „urbánusabb”, simább Villonjával. A versbeszéd az utóbbinál nyugodtabb, kiegyensúlyozottabb, és a szóhasználat is visszafogottabban archaizáló. Mészöly Villonja – a két költőéhez képest – a szélsőséges archaizálás miatt harsányabb, ha nem túlszínezett. Mindhárom fordítás *túlstilizálja* az eredetit; Villon egyszerűbb, természetesebb, dísztelenebb. A három formahű fordítás Villonja jókedvű kópé, holott az eredeti – bármennyire is bravúrosan játékos és nincs híjával az ironiának – sokkal nyersebb, keserűbb, komorabb. Ráadásul Villon szereti néven nevezni a dolgokat. Jellemző, hogy még a női nemi szervet is nevének nevezi (*sadinet*): míg az Szabó Lőrincnél „a szerelem Háza”, Vas Istvánnál „a szerelem rejtett virága”, Mészöly Dezsőnél pedig „rejtekek”.

A három fordítás szövegértelmezési tévedéseiről, fordítói melléfogásairól itt nem szeretnék részletesen beszélni;³ de mindhárom munka a maga idejében korszerű, ám immár egy évszázaddal ezelőtti filológiai eredményekre épít. Míg Szabó Lőrinc a bő jegyzetapparátussal ellátott 1927-es Dimier-féle kiadást követi, Vas István a negyvenes években legmegbízhatóbbnak számító, 1923-ban közreadott háromkötetes Thuasne-féle kiadást használta, ahogyan Mészöly Dezső is a Thuasne-kiadást tartotta szem előtt, jöllehet fordításának későbbi átdolgozásakor már André Mary 1962-es kiadású (először 1951-ben közreadott) Villonját vette alapul.

¹ *François Villon összes versei*, Európa, Budapest, 1974.

² François Villon: *A nagy testamentum*, fordította, a bevezető tanulmányt és a jegyzetet írta Vas István, Magvető, Budapest, 1957.; *A teljes Villon* Mészöly Dezső fordításában, kísérő tanulmányokkal és függelékekkel, Magvető, Budapest, 1980.

³ Erre nézve lásd Ádám Péter: Ihlet és filológia, *Revue d'Études Françaises*, N° 15 (2010), 77–84.

A három formahű – vagy legalábbis rím- és szótaghű – Villon-fordításnak azonban nem csak a bizonytalan szövegértelmezés a legnagyobb baja. Az is probléma, hogy a rím-kényszer miatt a három fordító gyakran távolodik el az eredeti vers logikájától, a jelentés fontos elemeitől, és az eredetitől elrugaszkodó, fantáziált sorok sem mennek ritkaságszámba. Márpedig érdemes azon elgondolkodni, mi adhat többet Villonból: a szöveget híven követő rímtelen fordítás-e, amihez azért nem nehéz hozzáképzelnünk a formát, vagy a formai hűségre törekvő fordítás, amely a kényszerek miatt csak elmosódottan adhatja vissza a jelentésnek az eredetiben még világos körvonalait. Ezért merült fel bennem kísérletként az ötlet, hogy prózafordító létemre visszafogottan és dísztelenül, csakis a szöveg-hűségre törekedve fordítsam újra a francia költőt.

A fordítással, amely a Jean-Claude Mühlerthaler által rekonstruált eredeti szöveget követi⁴, semmiképpen se szeretnék vetélkedni a három költővel, akinek patinás munkája ma már klasszikusa a hazai fordításirodalomnak. Mindössze az a célom, hogy a lehető leghívebben tolmácsoljam a francia szöveget. A pontosság kedvéért még a jambikus lejtésről is lemondtam. A villoni oktávákat rímtelenül, nyolc és tizenkettő közt változó szótagszámú sorokban adom vissza.

Mindehhez hadd tegyem hozzá, aligha lett volna merszem ebbe a munkába belevágni Nádasy Ádám nagyszerű Dante-fordítása, baráti biztatása és segítsége nélkül. Emellett az is adott valamennyi hátszelet, hogy Villon műveit ma már sok más nyelvre, például angolra meg olaszra is rímtelen sorokban fordítják.

Az alábbiakban a *Nagy Testamentum* két jól ismert darabját mutatom be: *Az ifjúságát visszasíró öregasszony panasztát*, valamint *Az ifjúságát visszasíró öregasszony tanácsai fiatal lányoknak* alcímen ismert balladát.

4 François Villon: *Lais, Testament, Poésies diverses; Ballades en jargon*, éd. bilingue Éric Hicks et Jean-Claude Mühlerthaler, Paris, Champion, coll. „Champion Classiques”, 2004.

Nagy Testamentum

(részletek)

Az ifjúságát visszasíró öregasszony panasza⁵

47.

*Mintha hallanám, hogyan kesereg,
és sírja vissza fiatalságát⁶
az öregasszony, ki szép leány korában
a fegyverboltnak volt az eladója?
„Jaj, álnok⁸ és kegyetlen Öregség,
miért is sújtottál le rám oly korán?
Ki tart vissza, ki, hogy keservemben
szíven ne szúrjam magamat?*

48.

*„Nincs a szépségnél nagyobb hatalom,
de ezt a hatalmat elvetted⁹ tőlem;
mert bizony nem született olyan férfi
– akár kereskedő, pap vagy hivatalnok –,
aki mindenét oda ne adta volna
(bárhogy furdalta utána az önvád),
csak hogy végre az övé lehessen,
ami ma már kutyának se kell.*

49.

*„Sajnos, sok férfit visszautasítottam,
ami részemről nem volt bölcs dolog,
ráadásul egy simlis fickó kedvéért,
akit elhalmoztam minden jóval.¹⁰*

5 „A szép fegyverkovácsné panasza” cím, amelyet Clément Marot adott ennek a versnek, félreértésen alapul. A *belle heaumière* szókapcsolatnak nem ’szép fegyverkovácsné’, hanem ’fegyver-kereskedésben dolgozó csinos eladó lány’ a jelentése. „Az ifjúságát visszasíró öregasszony panasza” cím a Pierre Levet-féle 1489-es Villon-nyomtatványból való (ez a *Testamentum* első kiadása).

6 *Soy jeune fille soubzhaicter* – a *jeune fille* szókapcsolatnak ’hajadon’ a fő jelentése, de itt nyilvánvalóan a *jeune* (’fiatal’) jelzőn van a hangsúly.

7 A versben „örömléányról” nincs szó, bár kétségtelen, hogy a francia *belle* + valamilyen mesterséget jelölő szónak ’könnyűvérű (de prostituáltként nem tekinthető) bolti eladó lány’ is lehetett a jelentése. Annak a ténynek a tükrében, hogy a boltban páncélsisakot (*heaume*) árultak, ami a XV. század derekára már kikopott a használatból, az 1460-as évek elején alkalmasint nyolcvanadik életévében levő – és valóságos személyiségnek tartott – öregasszony fiatalságát az 1400 körüli évekre időzítethetjük.

8 *félon*: ki megszegi a hűbérurának tett esküjét, innen ’hítségő’.

9 Mármint az Öregség.

10 *largesse* (’nagyvonalúság’, ’nagylelkűség’, ’bőkezűség’) – egyszerre anyagi és szexuális jelentésben.

Mit számít, hogy mással miket csináltam,¹¹
amikor – esküszöm – csakis őt szerettem,
bármilyen otrombán bánt velem,
mert csak a pénzemért kellettem neki.

50.

„Hiába vert össze, nem is egyszer,
hiába rugdosott, mégis szerettem,
de vonszolt volna a hajamnál fogva,
mikor azt mondta, csókolj meg,
rögtön elfelejtettem minden bajomat.
És a telhetetlen¹² csirkefogó¹³
már ölelt is...¹⁴ Sokra mentem vele!
Mindebből mi maradt? A szégyen meg a bűn.

51.

„Meghalt, ennek már jó harminc éve,
én még itt vagyok, őszén, öregén;
ha eszembe jutnak a régi szép idők,
s megnézem, milyen vagyok most pucéran,
elámulok, jaj, mi lett belőlem,
szerencsétlen töpörödött anyó –
ilyenkor majd szétozt a düh.

52.

„Mivé lett a márványsima homlok,
a szőke haj, az íves szemöldök,
A két szem távolságának bája,¹⁵
mit úgy kedvelnek az igényes férfiak,
az egyenes – se nagy, se kicsi – orr,
A fejhez simuló két kis fül,
A gödröcskés áll, a szabályos arc
meg az élénkpiros ajkak,

53.

„mivé lett a két kis gömbölyded váll,
a hosszú kar, a két formás kéz,
a két apró mell, a duzzadó far,
az izmosan ívelt, széles csípő, mely
szerelmi csatározásra termett,

11 *A qui que je feisse fynesse*; ezt a sort – a *finesse*-t ‘ravaszágnak’ fordítva – általában úgy értelmezik, hogy a „szép bolti eladó” a többi férfit hitegette, hazudott nekik, és csak a barátjával volt őszinte. Az én értelmezésemben viszont a *finesse* szó a széplány szexuális szolgáltatásainak refináltságára utal.

12 *le glouton* (itt a férfira utal): ‘mohó’, ‘akinek semmi sem elég’. Természetesen szexuális jelentésben.

13 Az eredetiben: *de mal entaichié*. – ‘Akinek már vérében van a gonoszság’, de a következő értelmezés sem kizárt: ‘akin egy nemi betegség nyomot hagyott’.

14 *embrasser* (‘ölel’) – szexuális jelentésben.

15 Fontos eleme a korabeli női szépségideálnak, hogy a két szem megfelelő távolságra legyen egymástól.

*mivé lett az ágyék, és mivé
a vénuszdomb közepén a pina,¹⁶
a két feszesen kemény comb között?*

54.

*„Mi lett mindebből? Ráncos homlok, ősz haj,
kihullt szemöldök, fénytelen tekintet,
pedig egykor hogy izzott a két szempár
sok szerencsétlen férfi vesztére;
a görbe orr már nem vonz, sőt, taszít,
mint a két fonnyadt és szőrös fül
meg a fakó, színevesztett arc,
a ráncha gyűrődött áll és a lottyadt ajak.*

55.

*„Minden emberi szépségnek ez a sorsa –
a kar ványadt lett, a kéz göcsörtös,
a váll csapott, a hát meggörnyedt,
a két mell? Rá se lehet ismerni,
olyan töppedt, mint a két csípő;
hát a pina? Fúj! De a két comb,
az se méltó már a nevére,
olyan, mint két szál szárazkolbász.*

56.

*„Így siratjuk a régi szép időket,
mi, ostoba vénasszonyok,
mint csupa kis fonálgombolyag
szorosan egymás mellett guggolva
a kenderkócból gyújtott tűz körül,
mely alighogy lobban, már hamvad is.
Pedig milyen csinosak voltunk egykor!
És mindenki másra is ez a sors vár.”*

Ballada

[Az ifjúságát visszasíró öregasszony tanácsai fiatal lányoknak¹⁷]

*Ne felejtse el, te, Szöszi, a kesztyűboltból,
aki mostanáig csak mazsola¹⁸ voltál,
és te se, lábbeliket áruló Blanka,
hogy ideje végre megkomolyodni.¹⁹
Ne kíméljétek a férfiakat, viszont
ne mondjátok nemet soha senkinek,*

16 *sadimet*: 'ékszer', 'csecsebecse'. A szó nem tekinthető se durvának, se vulgárisnak.

17 A fegyverbolt egykori csinos eladóője, miután odaállt a tükör elé, itt vonja le a látottak tanulságát, és osztja meg élettapasztalatát a fiatal lányokkal, akik nem hivatásos prostituáltak.

18 Értsd, kezdő.

19 Értsd, elgondolkodni azon, hogy ne ingyen „tékozlójátok el” a bájaitokat.

*mert vénségetekre már csak annyit értek,
mint a forgalomból kivont fémpénz.²⁰*

*És te, szép kis eladó a hentesboltból,
ki olyan találékony vagy a táncban,²¹
és te, Vilma a szőnyeg-kereskedésből,
vegyétek komolyan a tanácsomat.
Hamar le kell húznotok a redőnyt,
mert a szépség nem örök, s ha elmúlt,
még vén papnak is csak annyira kelletek,
mint a forgalomból kivont fémpénz.*

*Te, Johanna, csinos varrólány,
vigyázz, a barátod béklyóba²² ne verjen,
s te, Kati, ki erszényeket hímezel,
egy férfit se küldj el a fenébe,
csúnya lánynak illik mosolyogni,
máskülönben durván bánnak vele;*

*a rútság ugyanúgy nem kell senkinek,
mint a forgalomból kivont fémpénz.*

*Lányok, jól véssétek eszetekbe, miért
sírok vénségemre ilyen keservesen,
mert ugyanúgy nem érek már egy fillért se,
mint a forgalomból kivont fémpénz.*

ÁDÁM PÉTER fordításai

20 *Ne que monnoye c'on descrye.* Ebben lehet személyes élmény is, VII. Károly (uralkodott 1422–1461) ugyanis többször is kivonta a forgalomból a VI. Henrik angol király által Franciaországban verett pénzerméket.

21 Vagyis a szeretkezésben.

22 *ne vous empestre* – az *empestrer* ige arra a béklyóra utal, amit a szabadban legeltetett tehén két hátsó lábára kötnek, hogy el ne bitangoljon. Értsd, ne tartson meg magának, ne hátráltasson a pénzkérésben; különben úgy jársz, mint „az ifjúságát visszasíró öregasszony”.

WEÖRES SÁNDOR DANTE-KÍSÉRLETE

Weöres mint fordító

Mint sokoldalú alkotó, Weöres Sándor nemcsak saját költészetében használt sok különböző formát és stílust, a gyerekversestől a nyílt erotikáig, hanem rengeteg verset fordított magyarra, Puskintól García Lorcáig és Shakespeare-től Mao Ce-tungig. Száznál több nyelvből fordított, szinte mindig nyersfordításból: „csak német vagy francia szövegek azok, amelyekkel nyersfordítás nélkül is megbirkózhatom” – nyilatkozta.¹ Hatalmas fordítói teljesítménye alapján megérdemelten tartozott a legnagyobb élő fordítók közé, amikor az 1960-as évek elején Kardos Tibor professzor megkereste azzal az ötlettel, hogy készítsen új fordítást Dante *Isteni Színjáték*kából.

Weöres öt éneket fordított le, 1966-ban közölte is őket,² aztán abbahagyta. Alighanem elvesztette a kedvét, talán ő maga is érezte, hogy az eredmény nem elég jó, ahogy az olvasók részéről sem fogadta különösebb lelkesedés. A jelen tanulmányban azt kívánom megvizsgálni, mi lehetett a sikertelenség oka, meggyőződésem ugyanis, hogy a nagyok zsákutcái ugyanolyan tanulságosak, mint sikereik.

Az *Isteni Színjáték* magyarul

Weöres idejében négy teljes fordítása létezett az *Isteni Színjáték*nak: Szász Károly (rímes, 1899), Cs. Papp József (próza, 1909), Babits Mihály (rímes, 1922), Kenedy Géza (próza, 1925). Emellett több *Pokol*-fordítás készült, például Angyal János (1876), Zigány Árpád (1910) vagy Radó Antal (1923) tollából. Szász és Babits tükrözi az eredeti mű rímképletét (a „terza rima”-t), jöllehet Dante tiszta rímeit többnyire asszonáncokkal és mozaikrímeikkel helyettesítették, a nőríme helyett pedig alkalmanként hímrímeiket használták. A csak-*Pokol*-fordítók – Angyal, Zigány, Radó – rímtelen, úgynevezett drámai jambusban fordítottak.

Babits fordítását tartották – és tartják sokan ma is – a legjobbnak. Évtizedeken át része volt az iskolai tananyagának. Fő erénye a magyar nyelv invenciózus használata, amivel egy ilyen régi szöveget úgy tud visszaadni, hogy az egyszerre hangozzék nagyon archaikusnak és nagyon modernnek. Az ifjú Babits 1908 körül kezdte fordítani az *Isteni Színjáték*ot,³ követte korának dekoratív divatját, mely szerint az eredetihez képest a fordítást szabad – sőt talán kell – díszíteni, gazdagítani (úgy is mondhatnánk: felstilizálni). Babits dús zenei szó- és hangszövedéket font Dante egyszerűbb, tárgyilagosabb szövege köré, ugyanúgy, ahogy a kor képzőművészei, építészei dolgoztak a szecesszió jegyében,⁴ vagy ahogy a zongoraművész, Ferruccio Busoni játszotta feldúsítva Bachot. Egy példa

¹ Weöres Sándor: Milyen szerepe van a költő életében a fordításnak? *Filológiai Közöny* 1972/1–2, 467.

² Dante Alighieri: *Színjáték, Pokol I–V. ének*, ford. Weöres Sándor. *Filológiai Közöny* 1966/1–2, 1–15.; Uő.: *Egybegyűjtött műfordítások* III. Bp., Magvető, 1976.

³ Mátyus Norbert: *Babits és Dante*. Bp., Szent István Társulat, 2015.

⁴ Lásd erről Rába György: *A szép hűtlenség*. Bp., Akadémiai, 1969, 123–153.; Sárközy Péter: Babits Mihály Dante-fordításának korszerűsége. In: Dante: *Isteni Színjáték*, ford., jegyz. Babits Mihály, Bp., Szent István Társulat, 2002, 593–615.

Babits felstilizáló eljárására: a Paradicsom 27:65-ben Dante azt írja: *apri la bocca* (nyisd ki a szád, azaz beszélj bátran). Ezt az egyszerű kifejezést – ma is ugyanígy használják az olaszok – Babits így fordítja: *ajkat tárva szólalj*. Ez kétségtelenül szép és gazdag, de stílusában más, mint amit Dante írt. Az 1940-es, '50-es évektől kezdve, amikor már a modernizmus volt az elfogadott stíluseszmény a művészetben, zenében, építészetben, formatervezésben, ezt az eljárást sokan idejétmúltnak érezték. Összehasonlításként lássuk a kérdéses helyet néhány kortárs angol fordításban: Musa (1984): *open your mouth*; Sisson (1980): *open your mouth*; Kirkpatrick (2007): *speak openly*; még a rímes, régies tegezést használó Sayers-Reynolds fordítás (1962) is így ír: *open thy mouth*.

Babits fordítása hatalmas teljesítmény volt: egy következetesen végigvitt stílusú, hatásos magyar szöveg, mely gyakran szellemes, gyakran lenyűgöző, gyakran túlbonyolított vagy homályos. A fordítás óriási siker volt, 1940-ig számos kiadást ért meg; ám a háború után a kommunista hatalomátvétel és az ezzel járó vallásellenes propaganda nem kedvezett egy ilyen könyv újrakiadásának. Nemcsak Istent emlegeti szinte minden lapján, de a fordító – aki 1941-ben meghalt – köztudottan hívő katolikus volt. A kommunista kultúrpolitika Babits egész életművét sokáig kelletlenül szemlélte. Igaz, a kommunisták szívesen tekintették magukénak a világirodalom klasszikusait, és nem késlekedtek kiadni őket, általában egy kísérő tanulmánnyal (az úgynevezett „vörös farokkal”), mely segítette az olvasót a mű megfelelő marxista-leninista értelmezésében. Az *Isteni Színjáték* azonban nem volt ezek között.

Kardos Tibor

Az '56-os forradalom után változni kezdtek a dolgok. Bár Magyarország továbbra is „szocialista ország” maradt, és az *Isteni Színjáték* távolról sem lett a kedvence a párt által irányított könyvkiadásnak és oktatásnak, Babits fordítása 1957-ben újra megjelenhetett. Ez Kardos Tibor (1908–1973) érdeme volt, aki az Eötvös Loránd Tudományegyetem olasz tanszékét vezette 1950-től 1973-ig (én is a tanítványa voltam). Meggyőződéses marxista volt, ami garanciát jelentett a párt szemében arra, hogy amit ő kiadásra javasol, az ideológiai elfogadható. Kardos kísérőtanulmányt írt, és kibővítette Babits sovány jegyzetapparátusát. Részben őszinte meggyőződésből, részben talán azért, hogy átmentse ezt a „vallásos” művet, és visszahelyezze a klasszikusok és kötelező olvasmányok sorába, azal érvelt, hogy Dante „haladó” szerző, népi elemeket használ, és igyekezett a *Színjáték* egyházkritikus vonásait kidomborítani. Elfogadta a sokak által osztott véleményt, miszerint Dante nem tisztán középkori, hanem a reneszánsz előfutára, sőt elindítója.⁵ Néhány évvel később, 1962-ben Kardos kiadta Dante összes műveit magyarul (benne a *Színjátékot* ismét Babits szövegével). Ez valóban lenyűgöző teljesítmény volt, Dante néhány olasz és latin művét e kötet számára fordították le először.

Kardos nem volt igazán elégedett Babits fordításával. Ennek gyakran hangot is adott előttünk, diákok előtt a hatvanas években a Dante-szövegolvasás órákon. Nyomatott kommentárjaiban is több helyütt rámutat, hogy Babits szövege félrevisz; néha azért, mert maga Babits félreértette a szöveget (bár ilyen eset kevés van), gyakrabban azért, mert a fordítás dekoratív és archaizáló stílusa miatt félreérthető. Kardos szerint Babits fordítása „keresettebb és bonyolultabb az eredetinél”;⁶ másutt úgy nevezi: „lírai vallomás a

⁵ „Megszilárdított e felfogásban Engels megállapítása Dantéről, mely szerint ő »a középkor utolsó s az újkor első költője.«” Kardos Tibor: Előszó a jegyzetekhez. In: Dante: *Isteni Színjáték*, ford. Babits Mihály. Bp., Európa, 1971, 399.

⁶ „più ricercato e complicato dell'originale” (Kardos Tibor: 'Babits'. In: U. Bosco: *Enciclopedia Dantesca*, Roma, 1970–1978.) – Vö. még Uő.: „Babits fordítása bonyolultabb [più tortuosa] az ere-

Színjátékról⁷ – ami nem maradéktalan dicséret egy fordítás esetében. Emellett az *Isteni Színjátékról* szóló szakirodalom hatalmasat fejlődött az 1910-es és '60-as évek között, számos ponton kimutatták, hogy a szöveg másképpen értendő, mint azt Babits idejében vélték. Kardos szerette volna ezeket az eredményeket érvényesíteni a fordításban. Először úgy gondolta, hogy Weöres segítségével elkészítik a Babits-fordítás javított változatát.⁸ Erről hamar letettek, mert túl sok javítás adódott volna, ráadásul Babits szövegét addigra a klasszikusoknak kijáró tisztelet övezte, bekerült a magyar (!) irodalom Pantheonjába, így bármilyen módosítása rossz visszhangot keltett volna. De tény, hogy a Babits-fordítás több helyütt félrevezető, és valóban nehezebb, mint az olasz eredeti. Kardos úgy érezhette, hogy ez a fordítás az akadályává vált annak, hogy az *Isteni Színjáték* szélesebb körben népszerű lehessen.

Weöres és Kardos: a közös terv

Ezért javasolta Weöres Sándornak valamikor a hatvanas évek közepén, hogy készítsen teljesen új fordítást a *Commediából*. Ők ketten régről ismerték egymást, hiszen mindketten a pécsi egyetemen végeztek: Kardos 1930-ban, Weöres 1934-ben, és Weöres diákévei alatt Kardos egy éven át gyakornok volt a pécsi egyetem olasz intézetében. Utána is kapcsolatban maradtak: „a harmincas évektől követem közelről életét és munkásságát” – írja Kardos 1970-ben.⁹ A Római Magyar Intézet igazgatójaként Kardos 1947/48-ban kivitette ösztöndíjasként Weörest más költőkkel együtt. A közös Dante-munka időszakában, 1967-ben a budapesti Irodalmi Színpadon a Weöres Sándor-estet Kardos Tibor vezette be. Azt remélte, hogy a tervbe vett fordítás lesz Dante, „az óriás költő diadalkapujának másik oszlopa, mert hiszen az egyiket Babits alkotta”.¹⁰ Weöres mindent tudott a költői mesterségről, versmértékről, rímről, de olaszstudása szerény volt. Mint minden művelt európai a huszadik század első felében, ő is tudott valamennyire olvasni olaszul, de ez nem volt elég Dante nyelvezetéhez. Kellott egy szó szerinti nyersfordítás és némi „súgás”. Kardos vállalta, hogy ezt biztosítja a számára, és belefogtak a nagy munkába. Az első öt éneket 1966-ban adták közre, jellemzően *Színjáték* (és nem *Isteni Színjáték*) címmel, de a további énekek sohasem jelentek meg.¹¹

Alább idézem Weöres fordításának első 12 sorát, továbbá az eredetit, Babits megoldását, valamint az érdekesség kedvéért egy Weöresével egyidős angol fordítást, Mark Musa munkáját.

detinél, idegesebb, nem tükrözi Dante erőteljességét, viszont nyelvének hajlékonysága, a rendkívüli rímtechnika, a szövegűség és ugyanakkor a kreatív szabadság példamutatóvá teszik ezt a fordítást.” (I. m., 'Ungheria').

⁷ Kardos Tibor: Megjegyzések Weöres Sándornak a Színjáték első öt énekéből készült fordításához. *Filológiai Közöny* 1966/1–2, 18.

⁸ Weöres: Milyen szerepe..., 468.

⁹ Kardos Tibor: *Élő humanizmus*. Bp., Magvető, 1972, 652.

¹⁰ Uo., 585.

¹¹ 1972-ben Kardos hat énekről tesz említést (lásd Weöres: *Milyen szerepe...*, 472.), de tudtommal a 6. ének sehol sem jelent meg. Egyébként Kardos 1971-ben – talán belátva, hogy a munka elakadt – újra kiadta Babits fordítását.

<p>Eredeti 1308 <i>Nel mezzo del cammin di nostra vita mi ritrovai per una selva oscura ché la diritta via era smarrita. Ahi quanto a dir qual era è cosa dura esta selva selvaggia e aspra e forte che nel pensier rinova la paura! Tant'è amara che poco è più morte; ma per trattar del ben ch'í' vi trovai, dirò de l'altre cose ch'í' v'ho scorte. Io non so ben ridir com'í' v'intrai, tant'era pien di sonno a quel punto che la verace via abbandonai.</i></p>	<p>Weöres 1966 Az élet útjának felére érve homályos erdön eszméltem magamra, egyenes ösvényről tévedve félre. Eh, hogy is mondható el, mily goromba ez erdő, elvadult, kínzó, kietlen, csak emlékezve félelem fog újra! Oly keserű, majdnem halál-kegyetlen; de szóljak a jóról, mit ott találtam, ezért előbb másról, mit ott figyeltem. Tudom is én, hogyan vitt arra lábam, mert álom borított a pillanatban, midőn az igaz útról félre-hágtam.</p>
<p>Musa 1971 Midway along the journey of our life I woke to find myself in a dark wood, for I had wandered off from the straight path. How hard it is to tell what it was like, this wood of wilderness, savage and stubborn (the thought of it brings back all my old fears), a bitter place! Death could scarce be bitterer. But if I would show the good that came of it I must talk about things other than the good. How I entered there I cannot truly say, I had become so sleepy at the moment when I first strayed, leaving the path of truth.</p>	<p>Babits 1912 Az emberélet útjának felén egy nagy sötétlő erdőbe jutottam, mivel az igaz útát nem lelém. Ó, szörnyű elbeszélni, mi van ottan, s milyen e sűrű, kúsza, vad vadon: már rá gondolva reszketek legottan. A halál sem sokkal rosszabb, tudom. De hogy megértsd a Jót, mit ott találtam, hallanod kell, mit láttam az uton. Akkortájt olyan álmódzva jártam: nem is tudom, hogyan kerültem arra, csak a jó útról valahogy leszálltam.</p>

Weöres fordítói stratégiája

Weöres lényegében ugyanazt a stratégiát követi, mint Babits. Az összehasonlítás nem kedvező: véleményem szerint Weöres szövege gyengébb. Bán Imre így ír: „Munkája kevésbé feszített, egyszerűbb, mint Babitsé, így közelebb áll a dantei szöveghez, de nem egy helyen körülményesebb, hosszadalmasabb.”¹² Túlzottnak tartom Kardos professzor lelkesült dicséretét: „Ilyen hű csak az lehet, aki a kifejezés és a rímelés lehetőségeiben nagyon gazdag.”¹³ Weöres nagy gazdagsága nem garantálta a hűséget, és ennek az az oka, hogy a *Commediát* úgy kezelte, mint bármely más költeményt. Technikailag valóban költemény, hiszen verses formában van, mint az *Aeneis* vagy a *Rómeó és Júlia*, de ezeket se neveznék verseknek, és ezek fordításakor a fő gondot nem a technikai oldal (versmérték, rím) jelenti, hanem a szélesebb összefüggések, a háttér, a színhelyek. Weöres azonban úgy nyúlt a szöveghez, mint a többi, nyersfordításból készített lírai munkájánál. Megjegyzendő, hogy Dante lírai verseit remekül fordította le a Dante-összkiadás számára: „az eredménynek teljes elismeréssel kell adóznunk” – írja Bán Imre, a szigorú kritikus.¹⁴ Ám az *Isteni Színjáték* valójában tankönyv, lexikon, történelemkönyv, tudományos-fantasztikus regény, illetve mindezek ötvözete, és csak kisebb mértékben líra. Weöres ezt nem tudatosította. Így nyilatkozott: „Én nem jobbat akartam alkotni, hanem más! [...] Babits módszere teljesen eltér az enyémtől. Ő miniaturista, én freskót akarok létrehozni, amit egyszerre kell a

¹² Bán Imre: *Dante-tanulmányok*. Bp., Szépirodalmi, 1988, 134.

¹³ Kardos: *Megjegyzések...*, 16.

¹⁴ Bán, i. m., 178.

falakra vetíteni...¹⁵ Bevallom, nekem ez a szép metafora-pár, a miniatúra/freskó, nem segít meglátni a kétféle stratégiát.¹⁶

Weöres így jellemezte a közös munkát: „mint stilizátor kialakítom a rímeket, a megfelelő szótagszámokat, de tulajdonképpen igyekszem ugyanazt a szókészletet megtartani, amit nekem Kardos Tibor nyersfordítása prezentál”.¹⁷ Kardos meg volt elégedve: az eredményt „kiváló fordításnak” nevezte.¹⁸ És valóban: vannak kiváló megoldások Weöres szövegében. Például:

1:55–57 Mint kártyás, ki besöpri a szerencsét,
de fordul az idő, balsorsa támad,
s elbúsult elmével siratja kincsét:

Vagy az 5. énekből az alábbi:

5:73–75 Kezdtém: „Poétám, szóba elegyednék
azokkal, nézd, kik ott párban repülnek
oly könnyedén pörögve, mint a lepkék.”

Ez utóbbi sorban az eredeti csak annyit mond: *paion esser leggeri* 'könnyűnek látszanak', de egy műfordító részéről – különösen rímes szövegben – elfogadható annyi szabadság, hogy pörgő lepkékhez hasonlítsa őket. A sorok számát, a tercínás szerkezetet Weöres szigorúan betartja.¹⁹

A probléma másutt van. Weöres alapvetően ugyanazt kívánta csinálni, amit Babits – egy verses fordítást, amely tükrözi az eredeti versformáját, némi archaizálással egyfelől, és újszerű, kreatív megoldásokkal másfelől –, csak kevésbé szecessziósan és tartalmilag pontosabban. Weöres a mesterének, később barátjának tekintette Babitsot,²⁰ s talán ezzel is tisztelegni akart emléke és nagyszerű fordítása előtt. Visszatekintve azonban azt kell mondanom: hiba volt Babitscsal a saját pályáján mérkőzni. A fordítónak – ha érdekeset akar csinálni – más úton kell haladnia, mint nagy elődeinek: választhat más versformát, fordíthat prózában, vagy lehet könyörtelenül mai, hogy néhány lehetőséget említsek.

Vannak Weöresnél is, mint bárki másnál, kevésbé szerencsés vagy suta helyek, de most nem ezek felmutatása a célom, hanem azt próbálom tisztázni: mi volt a stratégiája a *Színjáték* fordításában. Az, hogy követi Babitsot a szöveg feldíszítésében, a felstylizálásban, jól látszik a „mondta X” típusú rövid idéző mondatok esetében:²¹

2:75 *comincia' io* = 'kezdtém én'
válasz fakadt a számon

5:139 *questo disse* = 'ezt mondta'
ezt fülembé sírta

¹⁵ Uo.

¹⁶ A két fordítás összehasonlításával Szarka István Géza foglalkozott (Babits és Weöres *Divina Commedia*-fordításainak összevetése. *Tiszatáj* 2006/60, 50–66.). Konklúziójában Babitsét találta szebbnek.

¹⁷ Weöres: *Milyen szerepe...*, 467.

¹⁸ „L'ottima traduzione dei canti I-V dell'Inferno a opera di Sándor Weöres” (*Encicl. Dantesca*, s. v. 'Ungheria').

¹⁹ Bán (i. m., 134.) és Szarka (i. m., 63.) tévesen állítja, hogy Weöres fordítása az 5. éneken tíz sorral hosszabb az eredetinél. Valójában arról van szó, hogy sajtóhiba sorszámzás.

²⁰ „Babits tanított izére a dalnak” – írta Weöres a *Hála-áldozat*-ban 1939-ben.

²¹ Weöres megoldásait vastag betűvel adom.

Ez a megoldás fölborítja az eredeti egyensúlyt az elbeszélés és az „elbeszélő gépezet” (az idéző mondatocskák) között. Danténak muszáj volt ezeket betenni, mert a szövegeket akkoriban hangosan olvasták, és nem voltak használatban az idézésre használt írásjelek. A régebbi Biblia-fordítások példázzák ezt: követik az eredeti héber és görög szöveget, mindig odateszik a „mondván” szót, amikor valakinek a szavait be kell vezetni (ha a mondat nem tartalmazza a „mondani” igét). Például a Máté 27,11-ben a Károli-fordítás (1908) még így ír: *Kérdezé őt a helytartó, mondván: Te vagy-é a zsidók királya?* A 2006-os Szent István Társulati Biblia viszont már idézőjelet használ: *A helytartó megkérdezte tőle: „Te vagy a zsidók királya?”* A mai fordító akkor jár el helyesen, ha a – mára fölöslegessé vált – idéző apparátust szerényen adja vissza vagy akár el is hagyja, és nem akkor, ha a főszöveggel azonos költői szintre emeli.

Dante terminológiája

Weöres nem ismerte föl a mű egyik jellegzetességét, hogy sok kifejezése valójában terminus technicus, mondhatni szakkifejezés; gyakran úgy jár el, mint aki fizikakönyvet fordít, és azt gondolja, hogy „súly” és „tömeg” szinonimák, mint a mindennapi nyelvben, ahol „tisza tömeg” vagy „tisza súly” ugyanannyi lekvárt jelent. Nézzünk néhány példát az ilyen bújtatott szakkifejezésekre.

1. példa. Dante az „élni” (*vivere*) igét a Pokol lakóira sosem használja, a Paradicsombeliekre annál gyakrabban. Ez nem véletlen, de Weöres nem veszi figyelembe, így nála Vergilius az *éltem* igével ábrázolja helyzetét a Pokolban:

4:52 *io era nuovo in questo stato* = ‘én új voltam ebben az állapotban’
itt még nem régen éltem

Hasonlóképpen a 4:75-ben az *hanno onranza* ‘meg vannak tisztelve’ fordítása **tiszteletben élő** – ám sajnos nem élnek. A Pokol a Halál birodalma.

2. példa. Az Empyreum (= tüzes, ragyogó ég) a világmindenség legkülső-legfölső helye, Isten lakhelye, mely mindent magába foglal, beleértve a teremtett világot. Értelemszerűen csak egy ilyen létezik, ezért Dante egyes számban beszél róla. Weöres szép és költői megoldása azonban többes számban van.

2:21 *l’empireo ciel* = ‘az Empyreum-i ég’
égi tüzes ívek

3. példa. Vergilius rámutat, hogy nincs üdvözülés keresztség nélkül:

4:36 *ch’è porta della fede che tu credi* = ‘amely kapuja a hitnek, amit te hiszel’
mely hitednek egyik szála

Az olvasót ez félrevezeti, mert ebben az összefüggésben nincs a hitnek másik szála, Vergilius (= Dante) világosan megmondja, hogy a keresztség az egyetlen, amiről itt szó van.

4. példa. Kháron közli, hogy Dante ne szálljon be a csónakjába, mert halála után őt egy másféle, könnyebb hajó fogja a túlvilágra átvinni. A kérdéses utat minden halott csak egyszer teszi meg, egyetlen csónak segítségével, ám Weöres többes számot használ (*sajkák*), alighanem a rím előkészítésére (*utaznak*):

3:93 *più lieve legno convien che ti porti* = 'könnyebb fa [= hajó] kell, hogy téged vigyen'
veled könnyebb-fajta sajkák utaznak

5. *példa.* Beatrice, mint minden üdvözült lélek a Paradicsomban, állandó és megszakítatlan módon látja Istent. Ezért nem mondhatja, hogy „újra látom”, amit Weöres beszúr, hogy a sor kellő hosszúságú legyen – a mindennapi beszédben ez valóban a „találkozunk” szinonimája:

2:73 *Quando sarò dinanzi al Signor mio* = 'amikor az Uram előtt leszek'
Ha Uram elé térek, újra látom

6. *példa.* Vergilius egy varázsige-jellegű mondatot használ Kháron megbékítésére (3. ének), majd pontosan ugyanazt Minos megbékítésére (5. ének). Weöres elsiklik előlött, és különbözőképp fordítja a kettőt:

3:95–96 és 5:23–24 *vuolsi così colà dove si puote / ciò che si vuole; e più non dimandare*
= 'így akarják ott, ahol [mindaz] lehetséges, / amit akarnak; és többet ne kérdezz'

3:95–96 **Ott akarják így, ahol végrehajtva / akaratuk, ennél többet ne kérj te.**
5:23–24 **Így akarják ott, hol valóra váltják, / amit akarnak, s némítss el a szádat!**

Mindkét fordítás elfogadható (talán a második érthetőbb), ám Dante szándéka nyilvánvalóan az volt, hogy azonos szöveg hangozzon el.

7. *példa.* A lélek halhatatlan. Ez Dante (és általában a kereszténység) egyik alapvető tanítása, de Weöres nem érzi ennek súlyát. A romlott erkölcsű Semiramis királynőről szólva így fordít:

5:55 *A vizio di lussuria fu sì rotta* = 'a kéjelgés bűnében úgy meg volt romolva'
kéjelgés bűne lelkét megölte

Azért idéztem a fenti példákat, mert meglátásom szerint ezek nem egyszerűen félreértések. Weöres – Kardos nyersfordításából – pontosan értette, hogy Dante mit ír, de nem érzékelte, milyen csapdákat rejt, ha óvatlanul használ szinonimákat vagy laikus szemmel egyenértékűnek vélhető kifejezéseket.

Dante természet- és helyrajza

Dante Pokol-ábrázolásának egyik jellegzetes eleme, hogy senki sem győzheti le a gravitációt. (Ugyanez igaz a Purgatóriumra is, ami logikus, hiszen mindkettő a Földön helyezkedik el.) Jóllehet a holtak lelkének nincs súlya, mégsem szálldosnak vagy lebegnek a levegőben (kivéve persze az 5. ének kárhozottjait, akiket – a földi viszonyokkal összhangban – egy viharos szél kap föl és sodor magával). Weöres nincs tekintettel a gravitáció tényére, és azt sugallja, hogy a Pokol Tornácán lévő lelkek a levegőben lebegnek, azaz levitálnak:

4:32 *che spiriti son questi* = 'milyen szellemek ezek'
mily lelkek lengnek

Hasonlóképpen jeleníti meg röviddel ezután a *sospesiket* („függőket”), akik örökre felfüggesztett, azaz köztes helyzetben vannak – nem fizikailag, hanem lelkiileg. Nem bűnösök, mégsem üdvözülhetnek, mert nincsenek megkeresztelve. Dante leírásában nem lebegnek, hanem állnak, járnak, ülnek a fűvön.

4:44–5 *gente ... che ... eran sospesi* = ‘emberek, akik fel voltak függesztve’
nép szállong ... lebegve

Dante fordításakor óvatosan kell bánni a fizikai elemekkel, tehát hogy pontosan hol vagyunk, mit látunk, ki mit csinál. A pontosság döntő mivoltára már 1929-ben felhívta a figyelmet Erich Auerbach, az egyik legjelentősebb Dante-értelmező. Megmutatkozik – írja – „Dante géniusza, komor pátosza és már-már pedáns pontossága és világossága; [...] soha sincs olyasmi, ami – modern értelemben – épphogy vázolva lenne, vagy csupán impresszionista módon lenne jelezve; sokkal inkább egy rendszerezett és kiegyensúlyozott kifejező erő dominál, amely szinte úgy ábrázol, mint egy jegyzőkönyv”.²²

Weöres fordítása olykor nem teljesíti ezt a kívánalmat, amikor homályos és elbizonytalanító. A Francesca-jelenetnél (5:89) azt írja: *izzó sötét legűnket* – mintha ott forróság uralkodna, pedig ennek a körnek a büntetése csak a sötét szélvihar, itt nem izzik semmi. Másutt Dante a nagy pokoltölcsért övező első (= legfelső, legnagyobb) körről beszél. Weöres így fordít:

4:24 *il primo cerchio che l'abisso cigne* = ‘az első kör, mely a mélységet övezi’
az első kör [...] mely a lenti éjet keretbe-metszi

Csakhogy a lenti éj – ha már így fogalmazunk – nyilván a tölcser alja (ahová Dante most még hiába próbál lenézni), ám az első kör éppen a Pokol legfelső részét fogja gyűrűbe.

A második kört úgy festi a fordítás, mintha a tölcser forogna körben, holott a szél rohan körbe-körbe a tölcser sziklafala mentén.

5:31 *La bufera infernal, che mai non resta* = ‘a pokoli vihar, mely sosem pihen’
Pokol-forgó-tölcser, megállni nem mer

Vergilius az őket körülvevő pokolzajban beszél Dantéhoz. A fordítás egy fölösleges betoldással, a helyzetre tekintet nélkül úgy ír, mintha csend volna:

4:14 *cominciò il poeta* = ‘kezde a költő’
vezérelt költőm, suttogván a csendben

Lehetséges, hogy Dante pedáns ábrázolásmódja és terminológiája nem vonzotta Weörest, aki talán nem is mérte föl a dolog fontosságát. Kardos professzornak ugyanakkor látnia kellett ezeket a problémákat. Nem tudhatjuk, miért nem javította őket: talán nem akarta fékezni a fordító költői lendületét, vagy úgy gondolta, hogy majd később mennek végig a szöveg javítandó pontjain, amikor egy nagyobb rész elkészül.

²² Erich Auerbach: *Az Isteni Színháték szerkezete*. In: Mátyus Norbert (szerk.): *Dante a középkorban*. Bp., Balassi, 2009, 21. (Eredeti megjelenése a *Dante als Dichter der irdischen Welt* című kötetben, 1929.)

Modern elemek

Weöres nem jelölt ki magának világos stílust, alighanem azért, mert alapvetően követni akarta nagy elődjét, Babitsot. Az eredmény egy kevésbé szerencsés elegy, sok versfordítói rutinmegoldással. A helyenként felbukkanó modernizmusok, illetve beszélt nyelvi lazaságok (például *tudom is én; onnét irányít; abba vétkes; kard van kezébe*) nem szervülnek a szövegbe. Nem riad vissza a szokatlan fogalmazástól, gyaníthatóan a rím kedvéért, például 3:14 *Kétség megszűnése szükséges itten*; vagy 5:27 *zokogás veri a fülben a hártját*. Én nem általában beszélek ezek ellen, hiszen az ilyesmi nem idegen Dantétól sem; azt kifogásolom, hogy véletlenszerűen keverednek archaizmusokkal, mint a fent idézett 1:10–12 sorokban, ahol a fesztelen *tudom is én* egy mondatban szerepel a régies-irodalmias *midőn* szóval.

Modern megoldás az is, ha két szót kötőjellel egybekapcsolunk. Ilyen nincs Danténál, hiszen a kötőjelet akkor még nem találták fel. Weöres viszont szívesen él ezzel: *halál-kegyetlen, árny-látomány, könnyebb-fajta, szörny-odú, vér-lüktetés*. Az *amor divino* ('isteni szeretet') kifejezést az *isten-Ámor* kapcsolattal fordítja, csak hogy magyarul az Ámor a kis szárnyas Cupidóra használatos, aki nyilaival lövöldöz a szerelmesekre, s az egészen más, mint amire itt Dante gondol. Nem arról van szó, hogy a fordító ne értette volna az eredetit; inkább arról, hogy jól bevált rutinját használta.

Kihívóan modern jegy a soráthajlás (enjambement), tehát ahol a sortörés két szorosan összetartozó (viszont a mellettük álló szavakkal kevésbé összetartozó) szót vág el, egy alacsony szintű mondattani egységet tör ketté, mint például melléknév plusz főnév. Dante alig használ soráthajlást,²³ viszont Weöres több helyütt él vele:

- 1:114 az örök kín mogorva / helyén
- 2:1 a barna / lég
- 4:31 miért ne / tudnád
- 4:74 a méltó tiszteletben / élő lelkek

A szinonimás ismétlés is idegen Dantétól. Amikor – ritkán – ugyanazt kétszer elmondja más szavakkal, mindig kötőszóval (...és...) kapcsolja össze. A fordítás viszont gyakran használ szinonimás ismétlést kötőszó nélkül, vesszővel (vagy kötőjellel), és ilyenkor a második szó csak sorkitöltő szerepet játszik. Például:

- 1:62 hirtelen-váratlan
- 3:117 mint madár a füttyre, szóra
- 4:6 hol vagyok, hová jutottam
- 4:69 az árnyon, a felhőn

(ez utóbbi esetben megfeledkezett arról, hogy a Pokolban nem beszélhetünk felhőről, mert onnan az ég egyáltalán nem látható).

²³ Kardos Tibor tévesen mondja, hogy Dante „az enjambement-t bátrabban alkalmazza, mint hét évszázaddal később bárki” (*Megjegyzések...*, 17.). Attól még nem lesz valami enjambement, ha a mondat nem ér véget a sor végén.

Régies elemek

Bármilyen régi egy szöveg, ha a maga idejében korszerű volt (sőt modern, és a *Commedia* mindenképpen ilyen), akkor nem jogosult a fordításban archaizmusokat használni. Szophoklész nem kell archaikusabb nyelven fordítani, mint Kavafiszt, jóllehet kettejük görögységét kétezer év választja el. Weöres mégis bőven használ archaizmusokat, amik az 1960-as évek kontextusában már elavultnak, modorosnak hatnak, különösen, hogy ezeket – a modernizmusokhoz hasonlóan – itt-ott elhintve alkalmazza, gyakran a rímelés kedvéért.

Nyelvtani archaizmusok, vagyis elavult ragozású szóalakok:

- elbeszélő múlt („fél múlt”): *valék, tisztelém, hallám, értém, elmondád, köté, tartá;*
- más elavult igealakok: *lészen, légyen, ládd, jer, jőnek, monddsza, ád, kélhet*
- ragtalan tárgyest: *átkozták szülőjök; A könyv pillantásunk egymásba fűzte*

Szókincsi archaizmusok, vagyis a használatból kikopott régi szavak:

szándok (= szándék); *kisdéd* (= kis); *emtető* (= tápláló); *sebhedt* (= sebesült); *uralgó* (= uralkodó); *bestye* (= bestia); *mi* (= amely); *majdan* (= majd); *hűtelen* (= hűtlen); *veszejt* (= veszt); *legűnket* (= levegőnket); *virtusom* (= erőm)

Az 1:125-ben használt *nem tisztelém szabályit* meghökkentően reformkori hangulatú, mint ha az 1830-as évekből lenne.

Weöres verselési stratégiája

Az eddigiekben csupa olyasmit hoztam föl, amit hibának lehet nevezni. A továbbiakban a verselést vizsgálom meg. Itt egy határozottabb stratégia körvonalazódik, melyet nem neveznék elhibázottnak, csak annyit állapítok meg, hogy merészen különbözik mind Dante, mind Babits verselési stratégiájától.

A *Színjátékban* Dante végig tiszta rímet használ, hármás füzérekben: *aba bcb cdc...* vagyis – az énekkezdő és énekzáró rímet kivételével – minden rím háromszor fordul elő, innen a *terza rima* (harmadik rím) elnevezés. Gyakorlatilag minden rím két szótagos (az egy szótagosak aránya elenyésző). A két szótagos rím, más néven nőrim a sor 10. és 11. szótagját foglalja el; a 10. hangsúlyos (és az olaszban ezáltal automatikusan hosszú), a 11. mindig könnyebb, súlytalanabb. Dante rímei általában szerények, alig tűnnek ki a szövegből, gyakran mintha véletlen összecsendések lennének. Ezt az olasz nyelv is indokolja, melyben korlátozott számú, de gyakran előforduló szóvégződés létezik. Például az alábbi sorok rímei az *-ura*, illetve az *-ai*, utóbbi mindháromszor az *-a-* igető plusz az *-i* múlt idejű rag.

1:2/4/6 – osc[ura / d[ura / pa[ura

1:8/10/12 – trov[ai / entr[ai / abandon[ai

Minden sor tizenegy szótagos, a hangsúlyok általában a páros szótagokra esnek. Ez nagyjából megfelel az öt és feles (azaz hatodfeles) jambusnak ($5x2 + 1$), bár az olaszok inkább „endecasillabo”-nak (11 szótagosnak) nevezik.²⁴

Weöres kötelességének érezte, hogy az eredeti olasz rímképletet, valamint a sorok tizenegy-szótagúságát betartsa, így elvileg minden ríme nőrim.²⁵ Csakhogy míg olaszul termé-

²⁴ „az *endecasillabót* [...] nem könnyű megkülönböztetni a lazán és liberálisan kezelt öt és feles jambustól.” Kelemen János: Borongó (Dante Alighieri: Pokol, Ford. Baranyi Ferenc). *Holmi* 2012/12.

²⁵ Kivétel – ahogy az eredetiben is – a 4:56/58/60 – *Noé/Dávidé/köté*: igazi fordítói bravúr.

szetes, hogy a szavak „hangsúlyos+hangsúlytalan” módon végződnek (*os-cú-ra, tro-vá-i*), ez a magyarban másképp van: itt a szótag súlya (moraszáma, hosszúsága) többet számít, mint a hangsúly: sok szó végződik „rövid+hosszú” módon, ami hímrímet kíván, és tíz szótagos sort. Babits ezt tudomásul vette, így *Commedia*-fordításában a rímek körülbelül 15 %-a hímrím, mint a fenti szemelvényben a *felén/lelém*, illetve *vadon/tudom/uton*. Weöres azonban ragaszkodik a tizenegy szótaghoz, talán ebben kívánta formahűségét megmutatni. Ő is érezhette ugyanakkor, hogy ami az egyik nyelvben csendes és elegáns, az egy másikban könnyen lehet harsány és mesterkéltsé, olykor szinte akrobatikus és a komikum veszélyét hordozza. Míg Dante kizárólag háromszoros tiszta rímeket használ, Weöresnél ilyesmi alig van: tudta, hogy ez a mai magyarban olcsó vagy slágerszerű, vagy komikus lenne (mint a mai olaszban vagy angolban is). Ezt kívánta elkerülni azzal, hogy a rímelést a végletekig lazítja, szinte impresszionisztikusan szétoldja: Kardos Tibor finom megfogalmazásában „tudatosan feloldja a dantei terzinák tiszta rímeinek gúzsát”.²⁶ Nála – a magyar szokás szerint, ahogy Babitsnál is – nincs éles határ rím és asszonánc között. Míg Danténál egyáltalán nincs asszonánc, Weöresnél szinte ez a normális, tehát hogy csak a magánhangzók azonosak.

3:20/22/24 bef[ordult / csik[ordult / kics[ordult – (tiszta rím)
 1:14/16/18 bevégez[ődött / szöv[ődött / szeg[ődött – (tiszta rím)
 1:5/7/9 ki[etlen / kegy[etlen / figy[eltem – (majdnem tiszta rím)
 5:50/52/54 n[épek / k[érdesz / v[étkes – (asszonánc)
 4:95/97/99 iskol[ája / ut[ána / z[árta – (asszonánc)

A lazítás azonban oda vezethet, hogy néhol a hallgató-olvasó nehezen érzékeli: mi mivel rímel (és mivel nem rímel – hiszen ez ugyanolyan fontos egy rímképlet érvényesüléséhez). A következő négy soros részben (4:16–19) összecsúsznak két különböző rímhármas (vagy inkább asszonánc-hármas) tagjai, holott az aláhúzottaknak is, a dőlt betűseknek is csak egymással volna szabad összecsengeni:

4:16 észrevettem
 4:17 *én se menjek*
4:18 kételyemben
 4:19 *embereknek*

Ugyanerre egy másik négy soros példa (4:61–64):

4:61 ért fel
 4:62 *légyen*
4:63 lényyel
 4:64 *beszéljen*

A fordítás számos helyen alkalmaz az asszonánc határait is túllépő, rímnek alig nevezhető kreatív megoldásokat, így mindjárt a mű legelején:

1:2/4/6 mag[amra / gor[omba / fog [újra
 4:98/100/102 kösz[öntve / tisztel[etre / [elme

Weöres nemcsak hangtanilag tágítja a rímelés határait, de „területileg” is, azaz néhol a rímet meg bővíti azzal, hogy a megelőző (9.) szótag is rímel:

²⁶ Kardos: *Megjegyzések...*, 17.

Gyakrabban kísérletezik ennek az ellenkezőjével, amikor csak az utolsó, 11. szótagra (a „nővégre” vagy függelékre) korlátozza a rímet. Ez a „függelékrím” ugyancsak idegen Dante verselésétől, ahol a 11. szótagok csak úgy rímelhettek, ha a megelőző (10.) szótagok is rímelnek, lévén a 10. a fő rímszótag. Az alábbi példákban a 10.-ek nem rímelnek, csak a függelékszótagok – azok is inkább csak asszonáncosan hasonlítanak egymásra:

5:62/64/66 hűtel[en lett / id[őnek / h[alt meg
4:44/46/48 jel[es nép / ur[am, még / legy[úrnék
5:77/79/81 hat[alma / sod[orta / [iltja

Ez a radikális újítás Babitsnál nem fordul elő; kérdés, hogy a hallgató-olvasó ingerküszöbét megütik-e ezek a „rímek”.

Az endecasillabóban a 11. szótag mindig „könnyű függelék”: sosem tartalmaz, önálló szó, hanem csak szóvég, rag, ritkán hangsúlytalan névmás. Weöres fordításában – mint Babitsnál is – a 11. szótag gyakran önálló egytagú szó, azaz „nehéz függelék”, miáltal a sor hatlábúnak hallatszik. A nehéz függelékeket aláhúzással jelzem:

4:44/46/48 jel[es nép / ur[am, még / legy[úrnék
4:77/79/81 emlékez[et száll / hallottam [asztán / visszat[ért árny
5:17/19/21 b[ukkant / m[egcsalt / ordító[ol? Halld,
5:29/31/33 viharban a t[enger / megállni n[em mer / egymáshoz [üt-ver.

A nehéz függelékek használata nem Weöres újítása, már Szász és Babits is alkalmazta, de Weöres gyakrabban, kihívóbban él vele.

Összefoglalás

Formai szempontból Weöres Sándor fordítástöredéke követi Dante eredetijét, amennyiben a hármas összefonódó rímrendszert – hol tisztább, hol fellazítottabb rímekkel, rímszerűségekkel – visszaadja, és ragaszkodik a tizenegy szótagos sorokhoz. Ugyanakkor gyakran és kreatívan elrugaszkodik Dante formájától a merész asszonáncok, függelékrímek, nehéz függelékek és soráthajlások alkalmazásával. Ennyiben kísérletező, és messze túllép Dante egyszerűbb verstechnikáján. Másfelől használ archaizmusokat, s ezeket a modernizmusokkal különösebb program nélkül, szeszélyesen keveri, és olykor a rím kedvéért kényszeredett szórendeket ír.

A formai érdekességek, az olykor szellemes, olykor csak kihívó megoldások nem fedtetik, hogy tartalmi szempontból a fordítás elnagyolt, mert sokszor éppen azt nem veszi figyelembe, amitől Dante érdekes és fontos: a pedáns terminushasználatot, a teológiai tételeket, a fizikai szituációt. Mintha egy hatalmas szonettet fordítana, ahol a zeneiség, a líra a fontosabb, mint a precíz tartalom. Úgy tűnik, Weöres egy ponton megérezte: nem neki való ez a munka, és inkább olyan szövegekhez fordult, melyekben fordítói sokoldalúsága teljesebben megnyilvánulhatott.

ÁLOMKÖNYVTÁR

1.

Erwin Rohde, Nietzsche ifjúkori jó barátja és a görög ókor kivételesen nagy tudósa 1903-ban megjelent, máig klasszikus munkájában (*Psyche. Seelenkult und Unsterblichkeitsglaube der Griechen*) sok egyéb közt végére igyekszik járni az *Odüsszeia* 11. éneke által fölvetődő egyik problémának. Az eposz főhőse, Odüsszeusz, útban hazafelé a már bevégzett trójai háborút követően, Kírké részletes útmutatása nyomán halotti áldozatot mutat be, hogy találkozassék a Hádészban öntudatát részben megőrizni képes jós, a thébai Teiresziász árnyával. A sikeresen lebonyolított találkozó után még beszél édesanyjával, halott társaival és bajtársaival, barátokkal és riválisokkal, majd nagyjából a fél görög mitológiával, beleértve a mitikus hősök valamennyi hozzátartozóját is. Belefáradva alvilági kalandjainak véget nem érő elbeszélésebe a hős már éjszakai nyugovóra térne, ám hallgatósága és vendéglátója nem tudják és nem is akarják féken tartani kíváncsiságukat. Sikerén felbuzdulva Odüsszeusz még egyszer utoljára úrrá lesz kimerültségén, és a befejezéshez hozzáfűzi, hogy többeket is látott még odalent a mitológia azon nagy bűnösei közül, akik örök büntetésüket (az életfogytiglan itt nem megfelelő kifejezés) töltik az Alvilágban: így Tantaloszt, aki enyhíthetetlen szomjúsággal és éhséggel vezekel bűnéért, holott folyamatosan egy tó közepén áll, miközben gyümölcsfák lengetik ágaikat felé, de ő egyikből sem érhet el semmit. Odüsszeusz látta, „hogyan szenved, mily nagy a kínja”, s aztán megpillantotta még Szisüphoszt is, „hogyan szenved, mily nagy a kínja”, miközben verejtékkel és porral lepetten görgeti felfelé óriás szikláját a kaptatón újra meg újra.

Rohde annak a régtől fogva fölmerülő kérdésnek ered a nyomába, hogy vajon milyen célt szolgálhatnak ezek az örökké tartó, gyötrelmes büntetések, ha a homéroszi Alvilágkép szerint a halottak odalenn mind csupán erőtlenség és főleg öntudatlan árnyalakok, akik tehát mit sem érzékelhetnek vagy tapasztalhatnak rettentő büntetésükből. Sejtelmük sem lehet arról, ami történik velük, s így kérdéses, hogy egyáltalán történik-e velük magukkal bármi. Egyáltalán, állíthatjuk-e velük kapcsolatban, hogy ott vannak? Széles látókörű és kifinomult filológiai vizsgálattal kimutatja, hogy az eposz alvilágjárásról beszámoló 11. éneke legkevesebb két, nem egy időben élt alkotó műve, s közülük a későbbi, egy már a korábbihoz mérten nagymértékben átalakult lélek-kép kortársa, aki aggálytalanul építi bele saját költeményét egy korábbiba. Ez lehet a magyarázata esetleg annak a másik problémának is, hogy a hős eredetileg mintha csak megidézné áldozatával a hozzágyűlő holtakat valami félreeső alvilági bejáratnál, míg a kissé későbbi részek, beleértve az említett mitikus büntetések képeit, azt sugallják, mintha Odüsszeusz végül maga is alászállt volna Hádész mélységeibe, hiszen ott roppant halott-tömeggel lép érintkezésbe, akiket meg sem kínálhatott az áldozati vérből.

Rohde könyvét minden filológiai respektusa ellenére súlyos kritikának vetette alá később Walter F. Otto (*Die Manen. Oder von den Urformen des Totenglaubens*), kivált azt vetve Rohde szemére, hogy a korabeli angol szerzők, mindenekelőtt Herbert Spencer vallástörténeti világszemléletére támaszkodik, amely szemlélet saját korának szellemi igénytelenségére egyszerűsít minden régmúltat. E szemlélet a világ minden ősi vallási képzetét az úgynevezett animizmusra vezeti vissza, az egyiptomi halottkultuszról a római egyházig.

Otto nem Rohde filológusi aprólékosságának éleslátását vonja kétségbe, hanem azokat a pontokat, amelyek szerint nem a homéroszi és poszt-homéroszi világ mélyreható megértéséből fakadnak, hanem egy ahhoz képest teljességgel külső, modern társadalomfilozófiai szempontok alapján történt rendszerezésből. Összességében Otto amellet teszi le a voksát, hogy ez a modern, elsősorban a szociológiát mérvadóknak tekintő tudományosság világszemléleti okokból már nagyon is sűrűn érti félre a vizsgált szövegeket, azaz hogy esetünkben az antikvitás közvetlen megismerésének a helyére a tudós saját korának és világának meggyőződéseit tudnak nyomakodni: ő tanítja ki a múltat annak vélt sajátosságai felől, ahelyett, hogy annak hangjára hallgatna, mit mond az saját magáról. Vallási valóság a maga önálló problematikájával nem létezik, mert a modern tudós így tudja, az tehát csupán tükrözheti az egyetlen, a valláson kívüli társadalmi valóságot. Természetesen, mint mindent, azt is csak torzítva. Mivel a felvilágosult szemlélet szerint halála után semmi szín alatt nem lehet senkivel sem találkozni, ennek a „babonás” hitnek a létrejötté számos szociológiai és pszichológiai okra vezethető vissza, tekintet nélkül arra, hogy az antik szövegek világosan tanúsítják: szerzőik ezekkel az okokkal maguk is tisztában vannak, de tapasztalati alapon mégis elutasítják ezeket mint magyarázati lehetőségeket.

Két homlokegyenest ellenkező szemléleti elem egyszerre való békés felbukkanása és egymást figyelemre sem méltató együtt járása újkori világnézetünk számára nem jelentheti a valóság két, egyidejűleg fellépő, ellentmondásos tapasztalatát, legfeljebb két különböző kor emlékének kritikátlan egymás mellett hagyását. Hiszen egy egységre törekvő szemlélet nyomban észlelné a híres mitológiai büntetések tökéletes értelmetlenségét belső tudat nélküli, csak külső képként létező bűnösök esetében. Ezzel az erővel egy csatakép festett harcosainak is tulajdoníthatnánk fizikai kínokat. Sőt, régmúlt gonosztevők bűnhődését is ábrázolhatnánk freskókon vagy elbeszélések recitálásával, de furcsa volna, ha úgy vélnénk, hogy ezzel valóságos büntetést mértünk rájuk.

Olykor érdemes azonban saját tapasztalatainkhoz fordulni a megértés végett, s fontolórra vennünk egészen anakronisztikus feltevéseket is, esetünkben például azt, hogy a büntetést netán nem is valamiféle minoszi vagy más isteni bíróság szabta ki rájuk büntetésként, hanem éppenséggel isteni felmentésként nyerték azt el: eleven tudatukkal együtt ugyanis bűneik tudatától is végleg megszabadultak, s immár erőtlen, ám ártatlan árnyakként hajladozhatnak a nem mozduló alvilági szélben. Örök bűnhődésük ugyanúgy pusztán kép, akárcsak ők maguk is, méghozzá nem is nekik maguknak szóló kép, s amíg valaki halottidézési szándékkal nem közelít hozzájuk, áldozati vérrel kínálva őket, nem is tudnak róla, hogy ők valamilyen ábrázolást szolgálnának, valami egykor-létükhöz képest idegen céllal. A kép annak tudatával sem rendelkezik, hogy ő egy kép, bár nem tűnik érdektelen felvetésnek, ha számolunk azzal a lehetőséggel is, hogy esetleg összes maradék tudata anynyi csupán, hogy ő alighanem egy kép, amelynek ugyanakkor elveszett minden fogalma arról, vajon minek is lehet a képe, és mi célból. Ez ugyan elég nyomorúságosan hangzik, de mindenesetre végrehajtandó büntetésüket már letudták merő képpé válásukkal. Ha nem tudnánk egészen ritkán odavetődő eleven látogatókról, senki nem is észlelné őket, hiszen köröttük is látni képes nézők híján csupán tudat nélküli árnyak siklanak fel s alá a homályba vesző mocsarak közt. Igaz, ezeknek az árnynézőknek az együttese előtűnik azzá a képpé állhat össze, mintha megrendülten bámulnák velünk együtt a bűnök és bűnhődések e roppant képeit, de hát ez a megrendültség is csupán egy kép. Valamiféle bűnhődésről tehát kizárólag egy maroknyi mitológiai látogató tud, valamint néhány kései filológus.

Persze számolnunk kell azzal a lehetőséggel is, miszerint a szóban forgó mítosz esetleg éppen azt szeretné a tudomásunkra hozni, hogy e monumentálisnak tűnő hősalakok esetében haláluk és Hádészba jutásuk belső létezésüket illetően semmilyen döntő változást nem hozott: már a napsütötte világban odafönt is tudatlan árnyakként éltek szerepüket, s halálukkal csupán fizikai tömörségük enyészett semmivé. Pusztá képpé válá-

sukat megelőzően maguk is hasonló képek előtt hódoltak, s így pontosan tudták, milyen jövőre számíthatnak az árnyak örök éjjelében. Saját jövőjük előtt hajtották meg fejüket, eljövendő képek múltjaként helyezve le koszorúikat. Életükben megilletődötten emlékeztek arra a saját magukra, amiké egyszer majd lesznek. Ha esetleg ez a helyzet, nem is észlelhették az átmenet pillanatát. Létük egy teljességgel üres múzeumi kiállítóteremben telt, ahol a képek egymást nézték. Nincs különbség az előtte és az utána között.

Sötétebb pillanataiban szinte mindenkit elért már életében legalább egyszer az a lehetőség, hogy egy villanásnyi időre bepillantást nyert Hádész e komor mélyéig, ahol politikusok vagy egyéb úgynevezett közéleti emberek különböző emlékműveket, esetenként holokauszt-emlékműveket koszorúznak lehajtott fejjel, arcukon sötét gyásszal, nehéz szavak kíséretében. Mindről lerí, „hogy szenved, mily nagy a kínja”, s a jelenet tudattal megvert szemlélője elvben tisztában lehet vele, hogy mégsem két különböző kor két különböző alkotójának műve került itt tévesen egy helyre az idők során, hanem a „holtak népének” egységes szemléletét láthatja messziről, tudniillik az örök büntetés és bűnhődés merő képé válását. Kormány- és államfők árnyai, melyeket diplomaták surrogó rajának kíséretében „az a szél sodor, amely a halál legmélyebb régiójában fúj” (Kafka: *Gracchus, a vadász*), tudatmentes gyásszal tisztelegnek a bűn áldozatainak tudatmentes ábrázolásai előtt. Kép a képnek ígéri, hogy „Soha többé!” Ez az ígélet vagy követelés maga is a képek egyike. Egy további kép. Árnyhangja alig ver nagyobb visszhangot a cirpelésnél. Az összesereglett árnyközönség egy mélységesen megrendült árnyközönség képét nyújtja magáról a „lelkek e furcsa bányamélyén”. Vakon tapogatózó látvány. Nietzsche átütő pszichológiai feltevése volt, hogy sorsdöntő szellemi kérdések esetében nem létezik tudatlanság vagy tévedés, hanem egyedül hazugság létezik. Hogy sokszor mégis hajlamosak vagyunk mind magunk, mind mások esetében utólag inkább tévedésre gyanakodni, már elég kellene legyen, hogy felkeltse önmagunkkal szembeni gyanúnkat. Kivált azért, mert például Vladimir Jankélévitch a hazugságról írott nagyszerű művében megállapítja, hogy a hazugságot egyáltalán nem a tényálláshoz való igaz vagy hamis viszony határozza meg hazugságként, e szempontból a tényállás úgyszólván érdektelen, hanem az igazsághoz vagy nem igazsághoz való viszony. Tehát a belső tájékozódás szempontjából a hazugság mindenekelőtt tudati diszpozíció kérdése, és nem egy tényállásnak való megfelelése. Minden további nélkül lehetséges igaz tényállást hazudni, hiszen az igazsághoz való viszony egy másik dimenzióban helyezkedik el, mint a tényállás és annak szemlélete. Az igazsághoz való viszony Alvilágának tehát talán a leghelyesebb azt nevezni, ahol a lények önmaguk számára is elsősorban látványul szolgáló képek. Jellegzetesen ilyen az allegorikus önmagunkra mutató: a képzeletben látvánnyá válás, s a hozzánk képest külső, kész képbe történő allegorikus belépés. Az allegória útján kisajátított kép viszonya az igazsághoz attól ferde, hogy azoknak a képben való jelenlétét minősíti pusztá képpé, akiknek a számára egyáltalán nem az. Amiről a halotti árnyak nincsen tudata, az nem az őt körülvevő világ, azt ugyanis csupán nem láthatja. De mindenestül hiányzik neki az igazság vagy nem igazság tudata, ezért tényálláshoz még csak képes látszólag igaz viszonytal viszonyulni, az igazsághoz való viszonya azonban elveszett. Számára minden kép, önmaga is. A holokauszt-emlékművet koszorúzó politikus még önképnek is csak megszorítással nevezhető, mert az igazsághoz és nem igazsághoz való mindennemű viszony híján még ennek az önképnek a hűsége is egészen bizonytalan.

Odüsszeusz nem említi, de a görög mítosz más változataiból értesülünk róla, hogy mellesleg – az emlékművek megemlékezettétől eltérően – az istenek fűgén feltámasztották Tantalosz saját kezűleg meggyilkolt fiát, Pelopszot, akit előzőleg darabokban kisütve tált fel nekik vacsorára. Ám akár így esett, akár nem, a mitikus ősidők már nagyon rég elmúltak, s nem lévén halhatatlan, azóta Pelopsz lelke is nyilván öntudatlan tévelyeg valahol Hádész homályba vesző réjtjein. Magyarán mit sem tud már apja gyűlöletes vétké-

ról, ahogy annak az istenek kiróttá végtelenített képi bűnhődéséről sem. Amint önmagáról sem, s talán nem is rémlik már neki átmeneti feltámasztása sem. Metafizikai sorsa tehát miben sem különbözik gyilkosától, s a neki szentelt politikusi-diplomáciai megemlékezések koszorúiról épp annyira értesül csak, mint a gyilkosok a maguk bűnhődéséről. A „Soha többé!” ünnepélyes fogadalmairól pontosan annyira tud, amennyire azt a valóság csakugyan betartja: őt már kétségkívül soha többé nem lehet megölni. Viszont az Alvilágba vetődő kirándulók vele még képként sem akadhatnak össze. Odüsszeusz sem tesz róla említést. A koszorúzók megilletődöttséget ábrázoló képe őt nem hiányolja.

Azokban, akik ismerik a nagyszerű amerikai Thomas Nagel *What Is It Like to Be a Bat?* (Milyen lehet denevérnek lenni?) című esszéjét, előbb-utóbb óhatatlanul felmerülnek más, hasonló kérdések. Eddigi példánk könnyen elvezethetnek olyan kérdésekhez, mint például hogy milyen lehet mitológiai vagy irodalmi hősnek lenni. Kézenfekvő volna persze nyomban ráválni, hogy semmilyen, hiszen egy költött alaknak nincsen olyan értelemben vehető tudata, aminek révén valamilyennek élhetné meg magát. Eszerint az irodalmi művek belső ragyogása és elevensége csupáncsak látszat, valójában mindegyik mű önmagában egy-egy sötétlő Alvilág, s állítólagos cselekményük nem egyéb, mint akarattalan és tudattalan hőseik képének sodródása a már említett szelektben. A királygyilkosságot követően a gyilkolás megszállottjává váló, majd egyensúlyát veszítő és a pusztulásába robogó Macbeth drámaként való megszületése óta ábrázolja végtelenül ismétlődő módon retentő tettet és sorsát. Modern, racionális felfogásunkban éppoly tudattalan látvány csak, akár Tantalosz képe a Hádészban. A Shakespeare-kiadások lapjain újra meg újra játszódik szakadatlanul a vakmerő trónbitorló sorsa, akár meglesi éppen egy Hádészba vetődő Odüsszeusz, akár nem. A mű többi hőse is egytől egyig csupán kép, akiket az Odüsszeusz által meglátogatott nagyoktól csak az különböztet meg, hogy leleményes hősünk a többségüket még életükből ismeri. Ám jelenlegi helyzetüket mégiscsak az jellemzi, hogy képekké, vagyis művekké lettek, akik immár végérvényesen megszűntek önnön műveik lenni, amint nem is a saját művük szereplői ők, hanem Odüsszeusz elbeszélésének hősei. Odüsszeusz ebben a róla elnevezett eposzban az Alvilágban látja viszont azokat, akiket még az *Iliászban*, egy másik eposzban ismert meg. Nem vonhatjuk kétségbe az árnyak személyazonosságát, ha nem tesszük meg ugyanezt az őket felismerő hőssel is. Hogy Akhilleusz ugyanaz mindkét eposzban, jóllehet a másodikban már nem is él, azt a leleményes látogató azonossága garantálja, aki mellel maga is irodalmi alak. Shakespeare hőseit viszont egyedül végtelenszer ismétlődő tetteik képéből ismerjük, akárcsak Tantaloszt és Sziszüphoszt.

Ha az írott alakok „élete” ilyen mértékben emlékeztet bennünket egykor élt, de már meghalt személyekére, hogy a különbségek egy esetleges más világszemléletben el is mosódhatnak, az egy sor további kérdést fakaszthat, amit ezúttal csak felvetni érdemes, válasszal nem is próbálkozva. Miféle sorsokat képzelhetünk el magunknak azoknak az irodalmi hősöknek az esetében, akiknek éppúgy semmisítették meg olvasóit, akárcsak a könyveket, melyek az ő életvilágukat alkották? Lehetséges-e afféle teológia, amely nem csupán a megöltek majdani feltámadását ígéri, hanem a lelkeikben élő irodalom hőseiét is? Hogy érthetőbb legyen: Ezékiel próféta együtt kelhet-e életre az úgynevezett *csontváz* egész völgyet betöltő feltámadóival (Ez. 37)? Mi lehet a viszonya egymáshoz az olyan hősalakoknak, amilyen például Gilgames vagy Faust, valamint azoknak a hajdan élt személyeknek, akiknek az előbbieket fontosak voltak? Együtt vannak valamiképp, vagy egyikük sincs sehol sem? Az Alvilág-járók által tapasztalt sok-sok helyi árnycsoport valóban alkothat egyetlen átfogó Hádészt? A kérdésre elsősorban az a probléma indíthat, ahogy a világirodalom művei gyakran keltik azt a benyomást, miszerint nemcsak külön-külön képelt terekben foglalják el a maguk egyes helyét, hanem mintha mindnyájan együtt alkotnának egyetlen, felfoghatatlan kiterjedésű *mundus imaginalis*t, ahol hőseik akár látogatót is tehetnek más műalkotásokban, belülről szemlélve meg azok tereit, sőt olykor tán

befolyásolva is azoknak az ő megjelenésüktől eredetileg egészen független cselekményét. Az ördögre támadó Adrian Leverkühn éppúgy emlékezett a teáscsészéjét az ördöghöz vágó Ivan Karamazovra, akárcsak az utóbbi a tintatartóját felragadó Lutherra. Nyilván az ördög is jól megjegyezte mindhármukat.

2.

Valamikor a 20. század vége felé a bécsi Wiesenthal Intézet sürgetésére az osztrák főváros nemzetközi pályázatot hirdetett olyan emlékmű tervezésére, amely az I. kerületbeli Judenplatzon állna a holokauszt során elpusztított osztrák zsidók emlékére. A bírálóbizottság a brit Rachel Whiteread szobrász-építész művét hirdette ki győztesnek, és bár a város lakóinak jelentős csoportjai aláírásgyűjtéssel is tiltakoztak a zsidó emlékmű ellen, mondván, hogy van már éppen elég emléke a fasizmus okozta általános emberi szenvedéseknek, megkezdődött a tér régészeti előkészítése. A Judenplatz ásátásai során pontosan a tervezett emlékmű alatti emeletnyi mélységben találtak rá az archeológusok az 1421-es – középkori mértékkel is roppant – pogrom során lerombolt és felégetett zsinagóga maradványaira, melynek során az egész egykori zsidónegyed elpusztult, sok száz lakójával együtt. A bécsi lakosok tiltakozásán kívül még ez a feltárás is hozzájárult az emlékmű felállításának késleltetéséhez. Végülre az a frappáns és kitűnő megoldás született, hogy 2000-re ott állt a tér közepén Rachel Whiteread műve, míg a mögötte álló, a bécsi zsidóság történetét bemutató kis múzeumból kiépített lejáró vezet le a mélybe, egyenesen az emlékmű alá. Odafent, a tér felszínének egy pontján jelzés mutatja, hogy a látogató most áll éppen az odalent a mélységben feltárt *bimah* fölött (az imaháznak az az emelvénye, ahonnan a Tórárt olvassák istentisztelet idején).

A 10 x 7 méteres vasbeton emlékmű majdnem 4 méter magas. Egy könyvtár könyvekkel színültig rakott polcait ábrázolja, nem létező látószögből. A legtöbb gyereknek talán van olyan felidézhető emléke, feltéve, hogy a szülei komolyabb terjedelmű könyvtárral rendelkeztek, amikor nem egyszerűen a felnőttek látóköréből vágyott kikerülni, hanem minden lehetséges látókörből is, amikor kívül akart kerülni az ismert világot, és szemügyre venni a világot annak másik oldaláról. E célból visszafojtott lélegzettel befurakodott a falnál álló könyvespolcok valamelyike mögé, a falnak egy beszögellésébe, a poros és pókhálók lepte félhomályba. Itt, a világ másik oldalán nehezebb volt a levegő, és egészen szokatlan az átszűrődő fény és az árnyék dőlésszöge. Innen hátulról nézve nyilvánvaló volt, hogy amit korábban otthonunknak éltünk, az a család életének meggyőzően bedíszletezett színpada, ahol a kulisszák mögül leselkedve a könyvek is valami egészen idegen arcot mutattak. Nyoma sem maradt a mindenféle színű és feliratú sokszor látott könyvgerinceknek, amelyek tekintettel és kézzel egyaránt megsimogathatók voltak, csak a meglehetősen egyhangú piszkos papírsorok voltak kivehetőek, a keményborítók börtönrácsai közé préseltek. Az ember kívül került a lakott világon, s a világ mögötti visszataszítóan poros titkok vették körül. Megfejtésük nem ért annyit, hogy hozzájuk érjen.

A bécsi Judenplatzon álló emlékmű könyvtára megfordítja ezt a gyermekkori emléket, és felcseréli a két világ helyét. A zsúfolt polcok könyvei nyitható hátoldalukkal kifelé fordulva minden irányból körülzárják gerinceikkel a megközelíthetetlen belső helyiséget, ahová egyetlen kétszárnyú ajtó nyílhatna, melyen azonban a kilincs nyilvánvaló hiánya jelzi, hogy ég és föld hamarabb lesz eltörölve, mintsem hogy megnyíljen. Nem tudható, mi lehet odabenn, ám az igen, hogy mi helyezkedhetik el odakint, a könyvespolcok mögött, ahová az emlékmű készítésére „furakodtunk be” az egész világgal együtt. Ennek a „mögülnek”, ahonnan leselkedünk, nincsenek belátható határai. Kezdődik Bécs belvárosával, aztán folytatódik Közép-Kelet-Európával, a kontinens távoli partjaival, a naprend-

szer külső bolygóin át a világegyetem létező vagy nem létező határaiig. Amit mindközönként világnak hívunk, az lett itt kívül rekesztve egy könyvtári olvasótermen, amelynek nyithatatlan kettős ajtószárnya meggyőzőbben adja tudunkra, hogy a bentiek és kintiek közé egy immár elmozdíthatatlan örökkévalóság nehezedik, mintha csupán egyszerűen hiányoznák a bejárat. Az ebből a könyvtárból kizárt világegyetemet végtelen klausztróbiája tartja egyben, amely persze nyomban elenyészne, mihelyt Whiteread alkotása eltűnéne onnan. De hát most már ott van, és úgy zárul önmagába, hogy szakadatlanul klausztróbiává változtatja maga körül az egész világteret.

Mindez persze az érzéki tapasztalat világában nem észlelhető. Ott csupán egy úgynevezett emlékmű található, aminek értelemszerűen a valamire történő emlékeztetés a feladata, körülbelül ugyanazzal az értékelhető hatékonysággal, mintha a Hádész-beli önmagát tudattalanul ismételtető emlékképeket a hasonlóan tudattalan árny-nézősereg felvilágosításának kedvéért egy emléktáblával is kiegészítenék, ami arra emlékeztetné a magukra sem emlékező lelkeket, hogy melyik mitológiai hős emlékét látnák, ha látnának. Mindenesetre a Judenplatz kifelé fordult, a világnak hátat fordító betonkönyvtára valami olyan belsőbe mered, amihez képest az egész világmindenség csak valami külső. Arra emlékezteti ezt a fizikai univerzumot, hogy egyedül azért jött létre valamikor, hogy bejuthasson valamiféle belső létezésbe, de immár késő. A kilincstelen kapuzárny emlékeztet mindeneket arra, hogy kívül vannak, miközben persze csupán annyi reális lehetősége van a tényleges emlékeztetésre, mint Hádész halott címszereplőinek a halott közönség emlékeztetésére. A könyvtár kapuja természetesen szimbolikus, s nem utolsó sorban már csak ezért sem felnyitható. Eltérően az allegóriától, aminek ugyan a kifejezőkészlete végtelen, akár csak az érzéki tapasztalat világáé, de beszédmódja egyetlen pillanatra sem lép ki ebből az érzéki világból, sem azon túlra, míg a szimbólum éppen csak rátapad e világ valamely tárgyára, de eközben hátat fordítja felé, és tekintetét nem veszi le egy világon túli világról.

Alighanem ez volt az a gondolati pont, amelyen Henry Corbin és Gershom Scholem misztika-értelmezése egymásra tudott találni. A svájci Asconában jó ideig volt alkalmuk évente találkozni az *Eranos-Tagungok* alkalmával, ahol Corbin *mundus imaginis*-fogalma erősen a közelébe ért Scholem szimbólum-fogalmának, annak, „amelyen átdereng a valóságos transzcendencia” (G. Scholem: *Die jüdische Mystik in ihren Hauptströmungen*. Suhrkamp, 1980. *Die jüdische Philosophie und die Kabbala*. 28. skk.) Scholem óvatossággal megfogalmazása kerüli annak világos kimondását, hogy mi is az, amit a kabbalista a szimbólumként értett létező „túloldalán” földerengeni láthat, de a „transzcendencia” szó igénybevétele azt egyértelművé teszi, hogy amit lát, az valóságos, noha kívül esik az érzékekkel tapasztalható világon. Ráadásul Scholem mindezt éppen abban az összefüggésben tárgyalja, ahol a középkori filozófusok allegorikus szemléletét különíti el a misztikusok szimbolikus szemléletétől, világossá téve, hogy az utóbbiak tekintete nem a szellem vagy az Ész absztrakt fogalomégboltját kémleli, hanem azt a bizonyos „köztes” világot, amelyet Corbin a tisztán érzéki és a tisztán szellemi világ között vél fölfedezni. Kettejük közös, vagy legalábbis közelről érintkező világában tehát valahogy úgy volna leírható Whiteread alkotása, mint egy érzékileg tapasztalható emlékmű-építmény a tisztán érzéki alvilág egy pontján, ahol értelemszerűen általában legfeljebb eredetiségével kelt némi feltűnést. Az idő múlásával aztán a többi kulturális műemlékhez hasonlóan belevész a város egyéb, megszámlálhatatlan turistalátványosságának tömegébe, s a körülötte, mellette fényképezkedő látogatók úgy helyezik albumaikba odahaza az emlékműről és vele magukról készült képeiket, ahogy Odüsszeusz írja le hallgatósága számára a látott képeket. Tantalosz és Sziszüphosz Hádész-beli kínja a mitikus ősidők egyegy mozzanatát megörökítő emlékmű, melyet az eposz olvasói az Odüsszeusz nevű idegenvezető kíséretében látogathatnak és szemlélhetnek meg.

Az érzékileg tapasztalható világmindenségben természetesen nem létezik semmilyen folytonossági hiány a bécsi Judenplatz közepén álló emlékmű helyénél sem. Ez a világ

ugyanis csakugyan mindent magába foglal, nem is nevezhetnénk másképp mindenségnek. Szimbólum voltánál fogva azonban az emlékmű láthatatlanul folytatódik valahol egészen másutt, ahová talán már Odüsszeusz is hiába meresztené a szemét. Corbin és Scholem szemlélete szerint át lehet látni abba az egészen másolba, ám ezúttal nem egészen az a helyzet, hogy a látnivaló ott tartózkodik, akár nézik, akár nem. Ha nem nézik – egy bizonyos szándékkal és szemmel –, nem létezik. Ám mégsem mondhatjuk, hogy akkor egyáltalán nem létezik, hiszen ha van, hogy látják, méghozzá egyszerre többen is, akkor csakugyan léteznie kell. Itt egy afféle látványról van szó, amely a láthatóságához megkövetel magának nézőjétől egy bizonyos attitűdöt, de hát ami egyáltalán képes arra, hogy bármit is *megköveteljen*, még ha az csupán egy attitűd is, attól nemigen vitatható el valamilyen létezés. Jobb kifejezés híján tehát azt mondhatjuk, hogy aki látni akarja, az láthatja, de csakugyan, ez a látvány nem független ettől a látni akarástól.

Nagyjából a felvilágosodás óta úgy tudjuk, hogy ilyenkor valami szubjektív dologról van szó, ami tehát objektíve nem feltétlenül létezik. Az előbbi példánkra utalva vissza: megszámlálhatatlan emberi nemzedék tudott és tud Odüsszeuszról, csalafinta leleményességéről és tetteiről. Legtöbben az eposz hexameterei közül talán egyetlenegyét sem voltak soha képesek felidézni, bárhányszor is hallották vagy olvasták őket. De elsőprő többségükről mégis hamis volna azt állítanunk, hogy sosem látták maguk előtt a férfit, „ki sokféle bolygott”, hogy ne látták volna ravaszul felcsillanó tekintetét, mikor kalandjainak elbeszélésébe fog, ne hallották volna öniróniával színezett dicsekvésének hangját, vagy ne vették volna vele együtt szemügyre azokat a Hádész-beli árnyakat, akik az ő figyelmét is magukra vonták. És bármelyikünk is terelné rá a szót, mindannyian tudnánk, kiről van szó, s vele kapcsolatos tömértelen emlékünknél túluna föl bennünk, amit egymással megosztanunk se volna szükséges, mert már az összemosolygásainkból tudnánk, hogy most épp mind egyszerre látjuk az alakját. Példánk nem különösebben erős, mivel nem szimbólumról esik szó benne, csak világunknak azokról a beláthatatlan kiterjedésű tájairól és alakjairól, amelyeket az újkori világszemlélet másodlagos létezésűnek tekint, miközben ontológiájából állítólag sikeresen száműzte a létezésnek lehetséges fokozatosságát.

A platonista hagyomány és újplatonista változatai ellen felhozott leggyakoribb ellenvetés úgy hangzik, hogy a létezésnek nincsenek fokozatai, létezni nem lehet intenzívebben vagy kevésbé intenzíven. Valami vagy létezik, vagy nem létezik, és ha egyszer létezik, akkor pontosan ugyanúgy létezhet csak, mint akármilyen más. Ugyanez a szemlélet mindközben nem is igen észleli, mennyire magától értetődőnek tartja a különböző szellemi-lelki tényezők, érzelmi és nyelvi létezők létezésének lefokozását. Némiképp sarokba szorítva ugyan elismeri például az irodalmi alakok, teszem azt Odüsszeusz valamilyen mértékű létezését, de azt azért lehetőleg elhárítaná, hogy akár a Hannibáléhoz hasonló létezését kelljen tulajdonítania neki. Nagyon hasonlóan vélekedik például a szimbólumokkal kapcsolatban is: a jelentés egész világa valamiképp hígabb, ritkásabb létezésű mindehhez képest, mint aminek a jelentése. Az ősröbbanás teóriájával összekapcsolt anyagevolúció elképzelése az újplatonizmus logikájának alig észlelt megfordítása: a minden elgondolható testiségen túli, mivoltában és tulajdonságaiban felfoghatatlan Egy anyag – minden szándékot, sőt okot nélkülöző – kezdeti önmagán túlcsoordulása, a mindenséget emanációs hullámokban létrehozó evolúciós folyamat, amely végighalad a fizikai, a kémiai, majd a biológiai létezés fokozatain. Az emanáció eredeti gondolatának mintegy a párhuzamaként a különböző életformák megjelenésének legvégén megjelenő emberi lélek és szellem, különös tekintettel alkotásaira, már alig-alig tekinthető egyáltalán önálló hiposztázisnak, olyan mértékben függ lehetlenyi létezésük az őket egy pillanatra létre emanáló testi lények fennállásától. A keletkezések láncszemeinek a legvége már éppen csak hogy létezik, s a Zeusz bölintésába belerendülő Olümposzt lehetetlenlétezésében hozzá mérni akár csak az Alpok egy jelentéktelen nyúlványához. Az újkori szemléletnek ez az

ellen-újplatonikus fordulata vezet oda, hogy az anyag tiszta létteljessége helyezkedik el az emanációk kiinduló pontjában (régén *pleromának* hívták), míg a létezések fokozatainak túlvégén, már szinte a semmibe billenve találjuk az anyagi létezőként fellelhetetlen emberi-szellemi entitásokat, majd még azokon is túl a tisztára „képzelt” létezőket.

A miénket megelőző ősi kultúrák gyakorlatilag beépíthetetlenek ebbe a modern világképbe. Sok kísérlet történt már, és nyilván történik ma is arra, hogy értő módon vegyük tudomásul a mienkétől gyakran minden lehetséges tekintetben különböző világukat, s ne szoruljunk szüntelenül arra a mélyről fakadó meggyőződésre, hogy a régiek egyfelől elképesztően tudatlanok és hiszékenyek, másfelől meglehetősen rövideszűek voltak. Az utóbbihoz hasonló „felismerések” teszik lehetővé, hogy a modern ember bizonyos jóindulatú leereszkedéssel említhesse meg, hogy például Buddha tanításai közt akadnak figyelemre méltó dolgok is, vagy hogy az ókori egyiptomiakat nem kizárólag képzőművészeti ügyetlenségük gátolta sírfreskóik esetében a centrálperspektíva felfedezésében. De helyzetünk reménytelen, ha képet szeretnénk magunknak alkotni arról, hogy miért látták a valóságot olyanak, amilyenek, hogy honnan és mi módon szerezték beható és minden részletre kiterjedő ismereteiket mindazokról a dimenziókról, amelyek a mi nézőpontunkból soha nem is léteztek. Bízást feltételezzük, hogy az egyiptomiak, pontosabban a belső világukat valamikor zseniálisan kiötlők és megformálók, valamilyen folyamatos ihletben spekulálták össze a napbárka éjszakai útjának állomásait a Holtak Birodalmán keresztül, valamint az ezt kísérő kultikus részleteket, tárgyakat és himnuszokat. De ötletünk sem akad arra nézve, hogy minek alapján választhattak, amikor rálelni vélték az igaz vagy legalább a megfelelő képre és szóra, vagy mire támaszkodva vetették azt el, ha elvetették. Honnan tudták, vagy honnan vélték tudhatni, melyik a pontosan megfelelő kép és szó.

Tudjuk például, hogy sírépítményük egymásból nyíló kamrákra oszlik, nem is feltétlenül egy szinten, ahol a legbelső, megközelíthetetlen kamrában nyugszik többszörös koporsójában a múmia. A temetési szertartás egyszeri alkalmát leszámítva, ide papok sem léptek be többet. Az ide vezető kamrába azonban nemcsak a temetés során, de a halotti kultusz további alkalmakor is volt bejárás, és ennek rituális gyakorlatát és szövegeit a tudósok ismerik. Nagyjából eddig tudjuk „beleérző” gondolkodással követni túlvilágalkotó ihletüket. Azon a ponton kényszerülünk feladni a követésüket, amikor ihletük arra készíti őket, hogy a szoban forgó kamra falait teljesen beborítsák az itt zajló kultusz képeivel és szövegeivel. Jan Assmann éles megfogalmazásával élve, a beszédaktust (*Sprechakt*) felváltja az írásaktus (*Schriftakt*). Ennek az aktusnak nyilván abban a meglátásban rejlik az értelme, hogy a soha többé ember nem járta örökös sötétségben mindörökké biztosítva legyen a kultusz nem szűnő realitása. De mi történik itt azóta? A mi fogalmaink szerint a temetést követő évezredek alatt az az egész világ a felejtés örökkévalóságába süllyedt, amelyik szeretett halottját Ozirisznek, a halottak halott istenének öröklétében törekedett részesíteni, költséget, időt, fáradságot nem kímélve. Mi mindezt egyetlen gigászi tévedésnek, egy egész kultúra bámulatra méltóan hiábavaló, és ezáltal tökéletesen kárba vesztett erőfeszítésének tudjuk, amelyet a német idealizmus néhány nagyja megpróbálhatott szellemesen valamiféle összemberi haladásban bizonyos átmeneti szerephez juttatni, amely próbálkozás azonban csak kevésbé csökkenti számunkra egykor-létük és erőfeszítéseik mérhetetlen feleslegességének és hiábavalóságának tudatát. A régészek nyomába eredő turisták bejárlák a Királyok Völgyét, körülnéznek a sírépítmények mélyének mesterséges világításában, sajnálkoznak a falakról pergő festett vakolat foszladozásain, és álmélgodnak az egykor éltek vakbuzgó művészetén. De ezen túl nem tapasztalnak semmit.

Jóllehet a szaktudósokon kívül senki nem tudja olvasni hieroglifáikat, értelmezni képeiket, de még ők sem engednek annak a *követelésnek*, hogy lássák a sír urának és őt az öröklét küszöbéig kísérő papjainak kultikus mozdulatait, mert mindazok, akik egykor látták és hallották azt, ami e falakon azóta is szünet nélkül ott zeng és vonul, már maguk

is réges-régen felléptek a freskók alakjai közé. Mi hiába vetjük tekintetünket a falakon vonuló, beszélő és éneklő sokaságra, minden látszat ellenére e falak a hátukat mutatják felénk, és világunkkal együtt rekesztenek magukon kívül minket.

3.

A nagy osztrák katolikus történész, Friedrich Heer nevezte egyszer a korai kereszténység viszonyát az immár Ószövetségnek keresztelt Héber Bibliához „a világtörténelem legnagyobb rablóhadjáratának” (Fr. Heer: *Gottes erste Liebe. Die Juden im Spannungsfeld der Geschichte*). Két évezred ezt követő lankadatlan munkája hozta meg azt az eredményt, hogy az átlag keresztény tudatában a Biblia keresztény interpretációján kívül csak homályosan létezik valahol ugyane könyvnek valamilyen zsidó interpretációja is. Ez az eredmény aztán tökéletesen képes eltakarni a tényt, hogy az „Ószövetséget” az elsőtől az utolsó betűig zsidók írták zsidókról, zsidóknak, a zsidók történetéről és hitéről, amely utóbbi nem az általában vett vallási istenhitet jelenti, hanem a zsidók hitét Izrael Istenében, amint azt a zsoltárok költői vagy a próféták éltek.

Mint az közismert, e történelmi folyamat legfőbb egyházi-teológiai eszköze az allegorikus exegézis és a tipológia művészete volt, amely bámulatra méltó ihletettséggel tárta fel saját megváltóját Isten évezredekkel korábbi tetteiben és szavaiban, önmagát pedig Isten népének évezredekkel korábbi történeteiben. Az Ószövetség e kisajátító magáévá tételének szellemi mozdulatával a kereszténnyé váló Római Birodalom, majd Európa többek között annak tudatát is a magáévá tette, igaz, az allegória köntösebe burkolózva, hogy az Exodus könyvében ő maga hagyta a háta mögött Egyiptom földjét, a szolgaság házát. Ami a zsidók számára a Seregek Urának a népet örök időkre feltétel nélküli hátlára kötelező nagy „katonai” győzelme volt a Fáraó és seregei fölött, az a keresztény allegória számára az ember iránti isteni szeretet és a hit szabadságára való megváltás univerzális képévé magasztosult.

A keresztény értelmezés számára a bibliai könyvek szövegei mindenekelőtt saját teológiai fogalmainak és azok összefüggéseinek látszólag történeti álöltözetei, amelyek bár talán a szó valódi történelmi értelmében is megestek, ám az értelmezésnek ez a földhözragadt iránya a kinyilatkoztatást nem értő és azt be nem fogadó judaizmus zsákutcájába torkollik. Scholem így fogalmaz az allegóriáról: „Az allegória esetében a jelentések és összefüggések végtelen hálózatában minden szolgálhat mindennek a jeleként, miközben azonban minden belül marad a kifejezés és a nyelv világán. Ami az allegóriává váló jelben felragyog, az [a jel] saját világából származik.” Azaz e fény felragyogása nem a szöveg megjelenítette világmindenségén túlról ered, hanem legjobb esetben is ugyanennek a világnak valami nem sejtett rejtekéből, esetleg azt felülmúló folytatásából. Ami azonban még mindig ez a világ. Az Egyiptom földjéről történő allegorikus Exodus olyan ismétlődő nagy szellemi látvány, akárcsak Tantalosz szenvedéseinek végtelenített képe. Keresztény nemzedékek végeláthatatlan sorai szemlélik benne szabadságra való megváltásuk képét, miközben azonban – lévén a szó földhözragadt-történeti értelmében – nem ők maguk merészkednek a kettényílt Vörös tenger felmeredő vízfalai közé, mindez szívbemarkoló és megragadó látvány a számukra, de látvány. A bűnből a szabadságra irányuló megváltás szemlélhető képe, ám a kivonulásra egykor vállalkozók belső tudata nélkül: magasztos árnyak öntudat nélkül vonuló serege, akik már csak azért sem élhetik meg magukban kivonulásuk igazi jelentését, mert az a jelentés egyszer s mindenkorra levált a képről, és immár örökre a kép külső, keresztény szemlélőinek birtokába került.

Az allegóriának ez a monumentális árnyképe a judaizmus számára egyáltalán nem létezik. A Kivonulásra emlékező zsidó közösség a széder-estén szüntelen figyelmeztetve lesz,

hogy minden egyes tagjának „úgy kell tudnia, hogy nemcsak elődei, de ő maga jött ki Egyiptomból, a szolgaság házából”. Itt tehát a kivonulók semmiképp sem csupán tudattalan árnyak képei, akik az örökkévalóságban újra meg újra nekivágnak a kapuvá kettényíló tengernek, hanem a Kivonulás élő tanúi, akik kép és jelentése közt már csak azért sem láthatnak különbséget, mert az ünnepi asztalnál körülpillantva mindkettőt egy helyen találják.

A kereszténység értelemszerűen szemléli tehát az Exodust, de nem ünnepli. Ebből a szempontból tekintve azt mondhatjuk, hogy a Kivonulás allegóriája a képzelet dolga, abban az értelemben, amelyben Corbin az *imaginaire*-t, a képzeltet fiktív termékét fogja fel, és irreális, vagyis „képzelő”, és nem valóságos természetét hangsúlyozza. A Kivonulás zsidó ünnepi hagyománya ebben a terminológiában a *mundus imaginális* világát képviseli, azaz azt a világot, amely közbülső helyet foglal el az érzéki tapasztalat világa közt, hiszen a széder-esti asztaltól fizikailag senki sem mozdul el, és a tisztán szellemi világ közt, amelynek figyelmét az est fogalmi – teológiai és filozófiai – jelentései kötnék le. Ebben a közbülső világban azonban, a *mundus imaginális*ban, épp annyi időt tudnak eltölteni, amennyi elég az útra keléshez. Az együtt ünneplők nem az allegória teremtette képzelet terében, hanem az elődeik reálképzete alkotta világban indulnak vándorlásra, abban a világban, amelyben az ősök tapostak szilárd talajt az utódok lába alá.

Megállapíthatjuk tehát, hogy míg a keresztény tudat allegorikusan vonul ki Egyiptomból, és őt ebben az általa magáévá tett bibliai szöveg is támogatja, addig a szó nem allegorikus, hanem valóságos, test szerinti értelmében ez a kereszténység egyedül a judaizmus világából vonult ki. Utóbbiból azonban sehova máshova nem vezet út, mint vissza Egyiptomba, még pontosabban: test szerinti lábának egy tapodtat sem kell mozdulnia a Vörös tenger irányába, nem is tartaná ezt méltónak magához, bőven elegendő allegorikusan csatlakoznia a Mózes vezette nép éppen még látható, távolodó utóvédjéhez, s allegorikus tekintetével újra meg újra elkísérnie a menetet az Ígélet – szintén allegorikusan értett – Földjének irányába. Az allegória viszonya nem az Exodus történelmi tényállásához viszonyulva torz, hanem az igazsághoz. A Pészach nélküli Exodus képzelődés. Az allegória tágra nyílt szemei sosem lesznek képesek mást venni szemügyre, csak a régmúlt sötétjében tudattalanul menetelő árnyakat, amint értelmetlenül ismételtetik a tőlük idegen célok érdekében rájuk kirótt egykori mozdulataikat. A kereszténység szemében a zsidók megváltatlanságát az allegorikus tudat teljes hiánya jelzi, ahogy allegóriátlanul botladoznak testiségük homályában. Hiszen szerintük az egész kép nem szolgált soha más célt, mint éppen megelőlegezett szellemi ábrázolását az érzéki világból majdan bekövetkező Kivonulásnak: az anyagi világ jelzésszerű történései mit sem sejthetnek saját, voltaképpeni jelentésükből, amelynek ők csupán előjelei lehettek. Mert ez a magasabb jelentés nem piszkítja be a kezét holmi test szerinti, betű szerinti jelentéslátszatokkal, hanem magasan fölöttük jár, és részvételi szomorúságnak álcázott megvetéssel néz el mindazok feje fölött, akik a sorsukat élik, és nem annak fennkölt jelentését. Odüsszeusz sem intéz kérdést sem Tantaloszhoz, sem Sziszüphoszhoz, egyetlen szóval sem. Nincs mit megtudjon tőlük. A világ minden jelentése fölszedte a cókmojkját, és útra kelt a neki megígért föld irányába, örökre maga mögött hagyva azt az Egyiptomot, amelyben a dolgok jelentése csak kényszermunkát végezhet a dolgok szolgálatában.

A bécsi emlékmű a világegyetemnek hátát mutató könyvtárral ugyanennek a világegyetemnek a jelentését, egészen pontosan: annak minden lehetséges jelentését gyűjti és rekeszti magába. A mű a jelentés Exodusa utáni világállapotot rögzíti: a hátramaradottak utánaeredtek ugyan saját világuk menekülő jelentésének, de a szóban forgó könyvtár kapui csak a menekülő előtt nyíltak meg. Mire üldözői utolérték volna őt, a kapu bezárult, s a jelentése fosztott mindenség kívül rekedt. Mellette téblábol minden allegória is, amely ugyan az egész kint rekedt világot betölti, de túllépni rajta sehol sem képes. A kulcslyuk nélküli és kilincstelen bejáratnál vesztegelők saját erejéből pusztán a koszorú-elhelyezésre futja. Ám még e mozdulat jelentése is a kapun belül lakik.

MÉLYSÉG ÉS BEFEJEZÉS

Rakovszky Zsuzsa: Boldog vég

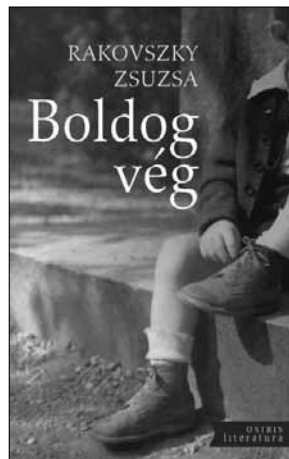
Rakovszky Zsuzsa nagy költő, korunk egyik legjelentősebb költője. Afelől sincs kétség, hogy prózaíróként is jelentős: felejthetetlen *A kígyó árnyéka* (2002) csodálatos nyelve, és azóta is számos érdekes, kiváló regényt és novellát írt. Talán nincs a legfontosabb prózaírók sorában, azt sem állíthatjuk, hogy írásmódja azonnal felismerhető, jellegzetes volna – de minden kötete figyelmet érdemel.

És elég magasra tette a lécet: ha a következőkben kétségek, fenntartások fogalmazódnak meg, az elsősorban ezért van.

Rakovszky prózája ugyanakkor olyan szinten van, hogy bizonyos kifogások elő sem kerülhetnek – sehol egy stiláris kibicsaklás vagy melléfogás, sehol egy ügyetlen párbeszéd, a nézőpontok következetlensége, zúrzavar az időrendben, a szólamokban, a cselekményvezetésben, nincs kioktató szerzői hang, se szentimentalizmus, se szépelgés. Gáncstalan próza, kiváló történetmesélés – mert Rakovszky annyiban feltétlenül „klasszikus”, hogy nem mond le a novella olyan attribútumairól, mint az alak, a történet, a helyszín, a párbeszéd.

Ha valami mégis hiányérzetet kelt – az mindig más. És nem biztos, hogy ezek összefonódnak, vagy megtalálható valami közös bennük. Érdemes tehát – ha nem is sorrendben – áttekinteni az írásokat.

A *Szerelem* című – elég körülményes, lassú, olykor kicsit unalmas – novella egy sor kérdést vet föl. Az elbeszélőről feltűnően keveset tudunk meg – még azt sem, hogy egyáltalán mi a foglalkozása, mit tanult, mivel tölti a napjait; ez annak fényében érdekes hiány, hogy kedveséről, későbbi feleségéről bőszéggel, részletesen informál. És egyébként is: az elbeszélő mintha megbízhatatlan volna – ez régi, bevált fogása minden narrációnak, de itt ennek különös formája valósul meg. Minden szava hihető, nem hazudik (önmagának sem) – csak éppen sehogyan nem állnak össze a részletek. Nem a tényekkel, hanem az érzésekkel, a tényekhez történő viszonyulással van baj, azok nem illenek össze. Végül is: nem ismerjük ki magunkat ezen az emberen. Egyszer ingerülten utasítja el a boldogságra vonatkozó kérdést – később meg, nem is egyszer, ő hozza fel, komolyan elmélázva rajta. Elégedetlen még azzal is, amikor harmonikus és *boldog* a szexuális élete – de amikor mindez megváltozik, egy szót sem fecsérelni arra, mi lehet ennek az oka. Őrületesen féltékeny a párjára, és nagyon félti is őt – ugyanakkor (már-már gyilkos) indulatok feszítik. A novella végére egész leltárát kapjuk két ember egymáshoz fűződő érzelmi viszonyának, a sok kis (össze nem illő) foltból kibontakozik egy tarka, zagyva, nehezen felfogható képlet – csak épp a szerelem (a novella címe) mintha nem volna

Osiris Kiadó
Budapest, 2020
248 oldal, 3480 Ft

sehol. Az odaadás, a teljes elfogadás, az erős vonzalom – mindaz, amit a szerelem kvintesszenciájának gondolunk –, az hiányzik.

Így tehát van valami ironikus a novellában – nemcsak a cím és a novella közötti feszültség miatt, hanem a zűrzavaros katalógus önmagában is groteszk hatást tesz. De amit így nyerünk a révén, elveszítjük a vámon – valamiképpen kétdimenziós képet, és nem háromdimenziós, körüljárható látványt kapunk: semmiféle kulcsot nem kap az olvasó, hogy a szereplők motívumait, viselkedésük mozgatórugóit, hátterét, okaikat, indokaikat, hátterét meglássa. Bizonyos értelemben torzkép, mert meg van fosztva a perspektívától; azért lehet benne valami halványan mulatságos, mert csak az egymásutániságot és egymásmellettséget tudjuk érzékelni, a mozgások-elmozdulások magyarázatlanok, csaknem értelmetlenek maradnak. Mondhatjuk azt, hogy épp ez az értelmezés, a cselekedetek átláthatatlanságának, összevisszaságának tapasztalata, a tanácstalanul széttárt kéz volna a novella lényege – mégis hiányzik az olvasónak, hogy ezt *önmaga* élje át: a hiányokkal, elhallgatással, egysíkúsággal túlságosan erősen ráségit erre az írás szövege.

Még inkább karikatúra-szerű – ugyanakkor mulatságosnak cseppet sem nevezhető – az *Égő sűn* című írás. Itt szinte mást sem tudunk meg a főhősökről, mint ami közhelyszerű, előre könnyedén kitalálható – ugyan nem a viccelődésig eltúlozva, de teljesen egyirányúan. Krisz, akiben mintha összegyűjtve megvolna a zöld, az elesettekre odafigyelő, feminista és alternatív közösségi aktivista, harcos, kemény, de érzékeny nő, aki a kommunikációs problémákat érzékeli, még ha tehetetlen is velük szemben; és barátja (nem tudjuk, társa-e, szeretője-e), Ábel, aki mindenben alkalmazkodik Kriszhez, neki akar megfelelni, hozzá idomul minden megnyilvánulásában. Két sematikus figura, akikből nemcsak az önreflexió hiányzik, hanem maga a hétköznapiság is, mindaz, ami túlmegy a fennkölt eszmékhez fűzhető cselekvéseken. Mozgalmárok. Érzéseik csak nyomokban, és alárendelten – ha mégis, akkor kizárólag Ábel tudatában, aki bármit megtenne, hogy Krisz kedvében járjon. Az olvasó ismét úgy érzi, hogy beleszorul ebbe az egysíkúságba: nem körüljárható, sokrétű, titkokkal és váratlan fordulatokkal teli emberekkel, hanem sémákkal szembesül, amelyeket kinevethet ugyan, beazonosíthatja az ismerős magatartásformákat, akár el is szomorodhat az ilyen kiszámítható, megrögzött, előre lefektetett síneken futó életék láttán – de nem marad sok értelmezni-, boncolgatni- és kételkednivalója. A hatás ezért nagyon is mulandó, a szöveg felejthető, hamar elpukkan.

Egészen más a *Piroska* problémája. Kiváló novella, az olvasó mégsem maradéktalanul elégedett. Magja egy hihetetlenül erős, megrázó erejű figura, Piroska: az ötvenes évek derekán házvezetőnőnek és gyerekfelügyelőnek kénytelen felvenni őt Tamás özvegyen maradt édesanyja – kimondatlanul, de bizonyosan az ÁVO nyomására. Attól fogva Piroska együtt él a kis családdal, mindenbe beleszól, alakítja a mindennapokat, és „nevelő” Tamást: irányítja, korlátozza, minden pillanatát durván meghatározza, elviselhetetlen súllyal nehezedik rá és az egész családra. (Nyilvánvalóan jelent is róluk, tőle függ, hogy Tamás anyja továbbra is dolgozhat-e külföldi követségi munkahelyén.)

Rémületes és tipikus alak Piroska: megtettesíti mindazt, ami az ötvenes években (pontosan: az ötvenes évektől kezdve) így vagy úgy annyi ember életét megnyomorította, átalakította, ami beleivódott a szokásokba, gondolkodásba, gesztusokba, ösztönökbe. Hogy senki soha nem lehet egyedül, hogy a legszemélyesebb szféránk is folyamatos felügyelet és megítélés alatt áll, hogy hatalmi szóval eldönthetik mások, hogyan viselkedjünk, mit olvassunk, hogyan gondolkodjunk, mi elfogadható és mi nem. Tamás, akit anyja 1956-ban kimenekít az országból, máig úgy érzi: az ország Piroskával egyenlő, aki miatt nem tud szabadon lélegezni, aki bénítólag hat rá, akit messze el kell kerülnie – bármilyen otthonos és ismerős is.

Piroska alakja valóban arra teremt, hogy egy egész berendezkedés, életérzés, világ-szemlélet szimbóluma legyen. Hatásos, sűrű, gyűlöletes szimbólum. De éppen ezért két-

séges, hogy vajon így be kell-e csomagolni (vagy így kell-e becsomagolni): az elbeszélő átadja a szót egy női szereplőnek, aki azután átengedi a szót Tamásnak... aki meg beszámol Piroska (és az ő Piroskával való) történetéről. Ráadásul gondosan ki vannak dolgozva ezek a beágyazások, az új elbeszélő odafordul ahhoz, akitől átveszi a szót... (Olykor mármár Karinthy idéző konvencionális fordulatokkal: „– Tudod, ugye, hogy apám orvos volt, nem is akármilyen” – 9.) Kell ez? Minek? Hozzáad ez bármit is Piroska történetéhez? Hitelesít bármit is? És miért van szükség bármiféle lekerekítésre a novella végén? Az, hogy mi lett Piroskával, részint érdektelen, részint kiszámítható. Ez is fölösleges dísz – mintha csak egy ketyegő bombát rózsaszín selyempapírba csomagolnánk... És főleg: nem érthető a mögötte álló elgondolás: távolítani, megszelídíteni, domesztikálni Piroska alakját és történetét? Megéri?

Nem kell mindent lekerekíteni. Vagy nem érdemes. Vagy – meg kell gondolni, mi mit ér meg.

A címadó novella (*Boldog vég*) befejezése ugyanezért kétséges. Végig a főszereplő Judit az, akinek a gondolataiba-érzelmeibe belelátunk, akinek a szemével látunk minden történetet; nagyon hangsúlyosan és kizárólagosan ő a szöveg gyújtópontja, csak apró részletekben és véletlenszerűen tudósít a szöveg arról, hogy más szereplők mit gondolnak, mit látnak, mi motiválja őket. Olyan döntés ez, ami vaskövetkezetességgel érvényesül a novellában az utolsó lapig. De hát mi van, ha a főszereplő, akié a mindenben uralkodó nézőpont, meghal? Attól a ponttól kezdve nyilván nem nézhetünk többé semmit az ő szemével. A *Boldog vég* utolsó lapján Judit fia veszi át anyja szerepét, az ő gondolatait ismerjük meg, az ő tudatán átszűrve értesülünk a történetekről.

Jó ez így? Nem következetes, annyi bizonyos. És kérdés, hogy valóban olyan fontos-e ez a fajta befejezés, hogy ezért érdemes feláldozni a szöveg addigi szigorú rendjét. Hogy valami módon le legyen kerekítve a novella? Minek? Már csak azért is kérdés ez, mert maga a novella nem nevezhető sűrűnek, tömörnek, összefogottnak – sőt olykor túlírtnak, önismétlőnek, agyonbeszéltnek tetszik, Judit fájaldalmát, szenvedéseit sokkalta jobban, alaposabban körüljárja, mint szükséges volna. Ha nem volna ez nagyon bántó, még azt is mondhatnánk, hogy a túlságosan is ismert vagy kiismerhető lelki problémákat könnyed olvasmányosságba oltja – gáncstalan mondatokban, tökéletes párbeszédekben, igazán profi módon, de tét és súly nélkül.

Ugyanezt lehetne elmondani *A büntetés* című írásról – ez sem igen több, mint hosszú, remekül megírt, de súlytalan tárcanovella. És itt is a befejezés az, amire a szöveg mintha túl sokat bízna: afféle szokványos csattanó, csakhogy nem elég ahhoz, hogy visszamenőleg átértelmezze az addigiakat, mélységet adjon nekik, jelentőssé tegye mindazt, ami addig történt. Igen, kínos – és könnyen lehet: igazságtalan – ezt állítani, de bajos olyan nézőpontot találni, ahonnan ezek a szövegek többnek mutatkoznak, mint remekül megírt, finoman fordultatos, ámde felületes és súlytalan novelláknak. Elképzelhető, hogy a fura befejezések (a váratlan nézőpontváltás vagy a csattanó) épp ezt vannak hivatva ellensúlyozni – de nem sok sikerrel.

Káprázatos viszont a *Széplelkek* című írás. Mindaz megvan benne, ami hiányzik az olvasót passzivitásra és ítélkezésre szorító, „kétdimenziós” novellákból – itt szép lassan bevonódunk a nyomozásba, a találgatásba, izgalomban tart a megfejtés folytonos változása, a megoldhatatlanság, a sorok között és mögött való olvasás kényszere. Játszóársakká válhatunk, magával ragad az olvasás öröme – miközben a történet maga inkább szorongató, keserű, kellemetlen.

Mindez pedig egyfajta élvezetes stílusjátéknak indul – belefeledkezünk (olykor talán kicsit bele is ununk) a 19. század eleje érzékeny (szentimentális) levélregényének zsongásába, a levélíró Anette szép érzeményeibe burkolózik, finoman szenvedget, szívbeli jóbarátra lel a kicsit távolabb lakó Sophie személyében... Leveleiből áradnak az érzelmek, a bonyo-

lult vágyakozások és beletörődő hangulatok, a magány és a társaság-barátság vágya. Jól el tudjuk képzelni, és persze nem az ő szemüvegén át látjuk a világot, még ha ő is az egyetlen megszólaló. Olyan megbízhatatlan elbeszélő, aki kiismerhető, nem célja a címzett félrevezetése sem, csak hát kissé korlátolt is, meg a kor rászabta viselkedésminták rabja. Előírászerűen gondolkodik, kordában tartja az érzéseit, szinte látjuk, ahogyan leemeli a polcra a közhelyszótárát, és kiválasztja az érzelmeinek épp megfelelő kifejezést.

A konfliktus, ami azután szép lassan kibontakozik Anette leveleiből, egyszerre tűnik súlytalan, mulandó kis gondnak és a vidéki sivárságban örületesen súlyos, megrázó feszültségnek: Sophie és férje nem értik meg egymást, házasságuk folytonos harc és félreértés, keserűség és gyász. Anette ebben próbálja kiismerni magát, esetleg segíteni egyik vagy másik félnek, rájönni a bajok valóságos okára. Hogy sikerrel jár-e – ezt voltaképpen nem tudhatjuk... Magunk is csak találgatásokra vagyunk utalva.

A novella az érzések, motívumok, kívánságok és idegenkedések kiismerésének (majdhogynem) lehetetlen voltáról is szól – de emellett megmutatja azt is, micsoda terheket tud magára venni az a rémesen konvencionizálódott nyelv és kifejezőképesség, az a mesterként tetsző gondolkodásmód és csipkezuhatagba bugyolált érzésvilág, amit mesteri módon imitál. Azon kapja magát az olvasó, hogy nagyon is oda kell figyelnie minden egyes (látszólag szokványos) szóra, a sorok között kell olvasnia, mert jól elrejtve ugyan, de ott vannak a válaszok. A „széplelkek” éppoly bonyolultak, megfejtésre méltók és titokzatosak, mint bármelyik kortársunk, és a művi, csinált, mesterként nyelvben épp annyi rejtély fér el, mint bármelyikben.

Összefoglalásul a sokféle kisebb-nagyobb elégedetlenséget kellene egy nyalábba fogni, hogy tanulságul szolgálhasson Rakovszky értelmezéséhez. Ez szinte lehetetlen feladat. Ezek a novellák sokfélék, sokféle hiánnyal, torzulással, problémával, furcsasággal – és rengeteg szép, elegáns megoldással, szellemmel és vonzerővel. Lehet, hogy a lekerekítés és becsomagolás kényszere az, ami egy részükben közös zavaró tényezőnek nevezhető; hogy nem mindig „ül” az irónia, a karikatúra, a groteszk; talán kicsit sok az olvasónak tett gesztus – hogy tetszetős, óvatosan fordultatos, hétköznapi meséket akarna elmondani. Nyilvánvaló, hogy érett, a szakma minden csínjának-bínjának birtokában levő és mindent alaposan átgondoló szerző munkáját olvassuk. Ha nem is feltétlenül vagyunk maradéktalanul boldogok tőle.

LASSULÁS A LOMBOK KÖZT

Sirokai Máttyás: *Lomboldal*

„Aki a fején jár, Hölgyeim és Uraim, annak a lába alatt az ég szakadékként nyílik meg.”
(Paul Celan: Meridián; ford.: Schein Gábor)

Sirokai Máttyás a 2008-as *Pohárutca* című első kötetét követően komoly vállalkozásba kezdett: egymástól tematikusan részben elkülönülő, ám forma és beszédmód tekintetében határozott folytonosságot mutató könyveket kezdett írni. A *beat tanúinak* könyve 2013-ban, *A káprázatbeliekhez* 2015-ben, a *Lomboldal* pedig tavaly jelent meg. Tudható, hogy a sorozat trilógiának készült, a kötetről szóló kritikák is záródarabként hivatkoznak a *Lomboldalra*, ugyanakkor a szerző egy interjúban jelezte, hogy a jövőben valószínűleg a negyedik részt is meg fogja írni. Ennélfogva célszerűbbnek tűnik a *Lomboldalt* önálló kötetként értelmezni, mintsem egy trilógia részeként.

A meglehetősen vékony könyv öt ciklusában kilenc-kilenc címtelen szöveg található, a tudatos kötet szerkesztés tehát számszerűsíthető is. A koncepció a „növénylés” gondolata köré épül: az első ciklusban definiált kifejezés a szubjektum azon igényét és törekvését jelenti, hogy eggyé váljon a természettel (s elsősorban a fákkal) abban az értelemben, hogy kölcsönösségi viszonyba kerül vele. A kölcsönösségi viszony végpontja az egyensúlyi állapot elérése: „Vágyódás az organikus élet zárt és folyamatos körforgása után, amely egyenetlenségek és kitörések nélkül való. [...] Vágyódás a növényi lét után” (10.). Ezt a fajta kölcsönösséget viszont meg kell tanulni, a tanulás alapja pedig a szemléletváltás lesz.

A szemlélet-, avagy nézőpontváltás szó szerint megtalálható a szövegekben: „Fejjel lefelé lógva kiegyenesedem” (25.) – olvasható az egyik versben, később pedig a következő: „Aki fejjel lefelé zuhan, jobb, ha talpát még életében az égnek adja” (43.). Az aspektusváltás ugyanakkor nemcsak térbeli, hanem időbeli jelentéssel is rendelkezik mind a szubjektum saját életében („újra átéli a születés előtti lét mély álmát” – 59.), mind a történeti időben: „generációkon átívelő emlékezete egy bolygó egész északi féltékéjének kétszázmillió éves emlékezetét őrzi” (20.). Aki erre képessé válik, az a beszélő szerint újfajta valóságérzékelés birtokába jut, és eléri a „növénylés” állapotát: „még az acéllal és üveggel borított területeken is elegendő egyetlen fa közelsége, hogy rezzenetlen lombtekintetével felébressze a révedezőt” (57.) – az általa vélt valóságból.

Az elhatározás viszont nem elég, a „növénylés” megtanulásához módszeres tapasztalásra van szükség, s ez egyben Sirokai Máttyás kötetének egyik legfőbb erénye is: a gondolatilag megalapozott intellektuális szövegvilágot érzéki leírásokkal elegyíti. A tapasztalás elsősorban a halláshoz, a tapintáshoz és a látáshoz kapcsolódik, másodsorban a szagláshoz és az ízeleléshez. Az érzékszervek összemosásának egyik legszebb példája a 33.

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2020
65 oldal, 1699 Ft

oldalon található vers zárlata, melyben a csobogó beszéd (hallás), a kéregillat (szaglás), a lehunyt szem (a megszűnt látás) és az archoz érés (tapintás) találkozik: „Eszembe jutnak a gyerekeim, ahogy a hallgatással teret adok csobogó beszédüknek. A tenyeremnek még este is kéregillata van. Lehunyják szemüket, ahogy az arcukhoz érek.” Az érzékiségen túl a tanulás szerves részét képezi a reflexió, technikailag maga a költészet. A meditatív, higgadt tónusú prózaversek az esetek többségében nem felelnek meg a költészetről alkotott hagyományos fogalmaknak, a beszédmód viszont karakán. Az utolsó versben olvasható passzus („amikor hív a megfogalmazás kalandja, és engedsz neki” – 64.) lényegében metareflexív utalás. A „növénylést” és az ahhoz vezető utat a kötet beszélője magányos aktusként láttatja, ugyanakkor határozott célja az is, hogy tapasztalatait mások számára is érthetővé tegye. Ehhez még jobban el kell távolodnia a szépirodalmi stílustól. A dőlt betűvel szedett versekben egészen látványos a regiszterkeverés. Találkozhatunk leírással („A növénylés első napjaiban a légzés követése miatt szokatlan ritmus- és dallambőség tapasztalható, ami a testben való jelenlét homályos érzését hívja elő” – 9.), tudományos megszólalásmóddal és képi beszéddel is. Utóbbi két regiszter egymás mellé helyezésének szép példája olvasható a 15. oldalon. Előbb az értekező stílus: „Ha a test fejközpontú tengelyét kibillentjük függőleges egyensúlyi állapotából, és a négy végtagra ereszkedve játszani kezdünk a gravitációs középponttal, akkor a differenciáltabb súlyeloszlással párhuzamosan létrejön a figyelem többretű eloszlása is”; majd a költői beszéd: „A négy végtagon keresztül vezet az út a figyelem elágazó ősvényeinek kertjébe.” A zárlat kimondottan informatív az egész kötet szempontjából: „A növényeken át vezet az út az organikus figyelem vadonjába” – mondja a beszélő. Amit „növénylésnek” nevez, az valójában a végletekig nyújtott koncentrált figyelem, avagy Csíkszentmihályi Mihály híres kifejezését idézve: a flow érzése, méghozzá a lehető leginkább természetközeli módon. A flow-állapot viszont nem jelent flow-életmódot, pedig Sirokai beszélője határozottan erre vágyik, ráadásul másokat is szeretne bevezetni a „növénylésbe”. Míg a hagyományosan szedett versek az organikus figyelemhez vezető tevékenységekre és azok hatásaira fókuszálnak, addig a kurzivált szövegek inkább útmutatók, valószínűleg annak a készülő könyvnek az alapjai, amiről Sirokai Mátyas az említett interjújában beszélt: „Mindemellett tervezek írni egy non-fiction könyvet, amely valószínűleg az életmód kategóriába kerül a könyvespolcon, mert a gyakorlásról szól majd”.¹

A *Lombdalt* ugyanakkor a költészet mérlegére is rá kell helyezni, s erre a kötet megszólalója is reflektál. A címbéli összetett szó második tagja, az „oldal” finoman mutat a tapasztalatok könyvvé válására, ráadásul sokatmondó az is, hogy a kötetcímben szereplő „lomb” a versekben előszeretettel kapcsolódik az árnyék motívumához: „Az árnyékos lomboldalon homályosan” (12.), „osztokodva a törzs látható ágain, láthatatlan lombjain, mintha valaki más érintene, egy érintéssel eltüntetni az érintés árnyékát” (27.). Mindez arra utal, hogy a „növénylés” rögzítése korántsem egyszerű. A nyelv egyrészt a szubjektum növényi feloldódásának útjában van („Szavakból, mint áttörni, mint önmagunk, mint egymás. Szavak, amikkel nem juthatunk a szavakon túlra” – 38.), másrésztől kifejezőkészlete szegénynek bizonyul, ezért ír Sirokai a Weöres Sándor-féle *Barbár dalból* ismerős halandzsát. Weöres halandzsaverseinek alapvető célja, hogy az értelmén túli intuíciót szóltassák meg, ebben az értelemben a műfaj tökéletesen illik a *Lombdalt*hoz is.

A jellegzetes poétikai megoldások közül több hagyományos fogással találkozunk. A 22. oldalon a platánfa és a tenger természeti jelenségeinek metaforikus egymásra vetítése mellett („A platánóriás tetején. A morajló lombtenger egyik hullámára kapaszkodtam fel.”) a III. ciklus első darabjában a rím és a (rontott) metrika is előtűnik: „Ahogy a fák gyűrűznek át egymáson, lassú tajtékkal a dombokra kúszva, mi is úgy léptünk át egymás medrébe, a földig lassulva” (31.). Ugyanez a fajta poétikai telítettség igaz a kulcsmotívumok használá-

¹ Kránicz Bence: „Mindannyian növénylünk”. *Magyar Narancs*, 2020. június. 14.

tára is, melyek nagy része a „növénylésből” ered. A korábban taglalt kölcsönösség jegyében nemcsak a szubjektum vesz fel növényi jellemzőket, hanem a fák is emberi vonásokat. A testmetaforák használatának elegáns példája olvasható a 13. oldalon: „A nyírek arcának érzékeléséhez nem szükséges különleges adottság, csupán saját arcunk felejtése. Ha hátrahagyjuk a testfelépítésünkről őrzött képet, a fa csontozatának nemessége és hajlásáveinek szépsége figyelmünket az egyhegyűségből a középpont nélküliség felé húzza szét.”

Formai tekintetben a kurzivált és a hagyományosan szedett prózaversek mellett egy harmadik szövegtípus is megjelenik. A IV. és az V. ciklus záródarabja is felsorolásszerű anaforsztikus szabadvers. Utóbbi a kötet utolsó szövege is egyben. A szubjektum tehát a „növénylési” állapot elérésével párhuzamosan a beszédmódját is megváltoztatja. A rendezett, központosított, meghatározható értelmi maggal bíró prózaversek helyett a kihagyásos szerkezet sorjázó, szabadabb dikciójával zárul a kötet, egy új nyelv ígéretével. A kötetet záró sorpár („amikor önmagát írja / amikor benned folytatódik”) a szubjektum egész könyvön átívelő dilemmáját oldja fel: megszüntethető-e a szubjektum? Elérhető-e a „növénylés” emberként? „Lehetek-e, még így, két lábon, valaki fája.” (23.) A kérdés az emberi kapcsolatok elvesztésének és megtartásának dilemmájára világít rá, ennek kapcsán egyetlen gondolat: a konceptköteteken átívelő beszédmód homogenitása látszólag megnehezíti egy-egy vers kiemelését, ám sokatmondó, hogy Sirokai Mátyás eddigi költészetének csúcspontja, *A beat tanúinak könyve* III/9-es darabja éppen az emberi kapcsolatok egyik legszorosabb formáját, a szerelmet jeleníti meg, kimagasló módon.

A kortárs magyar lírában tonalitását tekintve talán Szijj Ferenc, a természetközponitúság szempontjából pedig Gyórfy Ákos világa áll a legközelebb Sirokai Mátyás kötetéhez. Mindkét szerző sajátos stílusú, kiváló szövegeket ír az intellektuális és az érzéki költészet határán. Sirokai könyve viszont a formabontás és a lírai hagyományokhoz való kapcsolódás szempontjából radikálisabb utat választ, méghozzá úgy, hogy meditatív jellege mellett is magas esztétikai értékkel rendelkező költészet marad. Ennek legbeszédesebb bizonyítéka a *Lomboldal* 36. oldalán olvasható vers, egyetlen mondat, amiből nem hiányoznak a klasszikus lírai elemek sem: a gondolatrítmus, a retorizáltság, a zárlatot megelőző költői kép és a saját magunkkal szembeni kétely: „Életben tartani egy hangot, a fák lepecsételt szájára függesztett szemekkel, életben tartani a szobamély csendben, gerinc mellett izmaid helyett könyvek gerincét simítva, egy hangot, ami csak a fejemben szól, de valóságosabb a szájnál, ami a fülemre tapad, enni kér, életben tartani, ami előbb kezdett beszélni, mint én magam, ami velem van még álmomban is, egy hangot, ami megnevez, elhatárol, mégis az egyetlen, amin meg tudok szólalni, életben tartani azt, ami a saját ellenségemmel tesz, de nélküle csak a véráram zúgása marad, két madár búcsúröptének íve a hajnali égen, egy levél útja a lombketréctől a talajig és a földbe, életben tartani, miért is akarom.”

Végezetül: a kötettel kapcsolatban lehet fanyalogni. Akinek nincsen ínyére a halandzsavers, vagy aki nem tolerálja az értekező regisztert a költészetben, esetleg idegenkedik a meditatív tónusú lírától, az nem fogja otthon érezni magát benne. Kétségtelen viszont, hogy a *Lomboldal* ízig-vérig kortárs kötet, amely égető problémákról szól. Például erről: „Vagy a növényekhez lassulok, vagy egyre gyorsuló mozdulatokkal nagyobb szövésebessegre bírom az idegrendszerem hálójának tetején trónoló, lucskos pókot” (58.). A pók persze nem véletlenül lucskos, a „slow life” mozgalom az aránytalanul felgyorsult életvitellel szemben alakult ki. Szerencsés együttállás a szerencsétlenségben, hogy a könyv éppen a 2020-as világvárvány kezdete után nem sokkal jelent meg, a lezárások, egyben a visszalassulás idején, s így azon ritka verseskötetek egyikévé vált, amelynek újdonságértékét az aktuális világállapot megemelte. Ha mindehhez hozzáteszük, hogy tanító igényű könyvről van szó, akkor elvben minden adott ahhoz, hogy az átlagosnál jóval nagyobb hatása legyen. Ám ez nyilvánvalóan nem következik be. Celant parafrázálva: attól, hogy megnyílt a szakadék, még nem kezdünk el a fejkön járni. Sajnos.

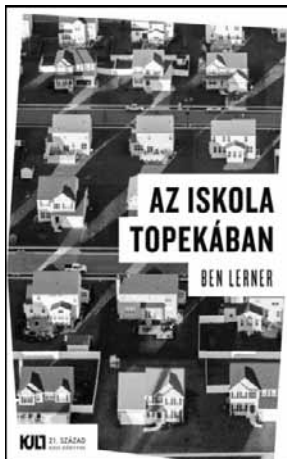
RÍMREGÉNY

Ben Lerner: Az iskola Topekában

Létezik a kényszeresen a jelenre összpontosító kortárs amerikai prózának egy vonulata, mely leginkább a közelmúlt történéseinek összefüggésében és folyományaként kívánja láttatni a szövegek megjelenésének mindenkori itt és mostját. Ez az elsősorban a posztmodern rendszerregény (Pynchon Kalifornia-trilógiája, DeLillo monstruózus „történelmi” regényei) nyomdokain haladó hagyomány a közelmúlt kiemelt történéseinek regényes megragadása révén kíván kapcsolódni az olvasók világlátásához. A mindenkori aktualitáshoz való ragaszkodás biztosítja a megfelelést aztán annak a – kritikai értékelésekben gyakorta megjelenő – szempontnak, miszerint a regénynek képesnek kell lennie a történelem és a neki alávettetten, benne élő egyének viszonyának *ármlyalt, s egyben nővumnak ható* bemutatására. Ez az igény – illetve felismerése és a neki való szerzői megfelelés vágya – áll több kortárs szerző, így Jonathan Franzen (*Javítások, Szabadság, Tisztaság*), Nathan Hill (*Nix*), Garth Risk Hallberg (*Ég a város*), de akár Ben Lerner kritikai sikerének hátterében, talán még azokban az esetekben is, mikor maguk a szerzők, így Franzen vagy Lerner, kimondottan elutasítanak ezt a feltételezést. Ahogyan azt bizonyítani igyekszem majd, Lernernek a magyarul *Az iskola Topekában* címmel megjelent szövege minden kritikai lelkendezés ellenére, miszerint a szöveg a közelmúlt történetéből vezetné le a toxikus maszkulinitás genealógiáját, alapvetően szűken értelmezi a regényt, s nem vesz tudomást azokról a kortárs prózát meghatározó hagyományokról, melyekhez Lerner az autofikció burkából kibújva evidensen igazodik.

Az én véleményem persze nem akadályozza meg a kritikát abban, hogy *Az iskola Topekában*t az allegorikus tendenciáktól sem mentes kortársi realizmus hagyományának viszonylatában értékelje:

...nyilvánvaló, hogy Lerner azt hajtja végre, amire csak a legnagyobb regényírók képesek: néhány kisvárosi szereplő egyéni történetén keresztül tárja fel egy egész ország állapotát. Ha tanulhatunk bármit is a minket körülvevő politikai mocsárból, akkor az az, amit ezek a középiskolások a kilencvenes években elsajátítottak: „[A lényeg az volt], hogy [az ember] a vitában való részvételt nyelvi küzdelemlékként [beszélje el]; [a lényeg az volt], hogy [ő legyen a zaklató], gyors és könyörtelen [...], és készen álljon a legkisebb provokációra is sértésekkel megszorozni [a] vitapartnert.”¹

¹ Ben Charles: Ben Lerner's brilliant new novel, *The Topeka School*, captures America's brutal division. *The Washington Post*, 2019. 10. 07. [web] Az idézet forrása: Ben Lerner: *Az iskola Topekában*. Ford.

Fordította Pék Zoltán
21. Század Kiadó
Budapest 2020
318 oldal, 4290 Ft

Ebben az értékelésben éppen az a „nyilvánvaló”, hogy Lerner regényének fogadtatása első sorban a tartalmi vonatkozásokra koncentrál: még egy Trump-ellenes kortárs regény, mely végre érthetővé teszi, hogyan is jutott az amerikai társadalom oda, ahol éppen a jelenben tart. Ezzel a kritika a szerzőt akarva-akaratlan besorolja a minden hasonlóságuk, az identitáspolitikai/irodalmi térképen elfoglalt egymáshoz közeli pozícióik ellenére is nagyon különböző elképzelések és eszmék mentén alkotó szerzők közé, akiknek szövegei – a témák és terjedelmek hasonlósága ellenére – nagyon is különböző konstrukciós elvek és, belőlük következően, eltérő *etikai* megfontolások mentén szerveződnek. Ha azonban Lernert és *Az iskola Topekában* című szövegét saját intencióik alapján szeretnénk megérteni és értékelni, le kell választanunk őket a Franzen, Hill és Hallberg szövegei által kijelölt irányvonalról. S mivel mind ezekre a szerzőkre, mind pedig Lernerre illik a poszt-posztmodern címke, érvelésünkben szükség lesz egy rövid irodalomtörténeti és -kritikai kitérőre.

A *Javításokkal* poétikai fordulatot végrehajtó Franzenről korábban már többször is megírtam,² hogy regényírói vállalkozásának sikere összefonódik közéleti szerepvállalásával, s e kettő ellentmondásaival, valamint azzal a tudatos stratégiával, hogy míg közszereplőként kimondottan elítéli a tömegmédiák kísérleteit a privát szféra kisajátítására, addig szövegei – a posztmodern örökséghez fűződő kétes viszony mellett – előszeretettel kölcsönzik cselekményük vázát a tömegfogyasztásra szánt kulturális termékek, így a filmek és a televíziós sorozatok történeteiből. A kései Franzen szövegeinek e – legyünk jóindulatúak: tudattalan – strukturális eleme jelentősen különbözik a műfaji kódokat kritikusan és ironikusan használó posztmodern elődök (első sorban ismét csak Pynchon és DeLillo) gyakorlatától. Ha tetszik, ez az elmozdulás hozza létre annak lehetőségét, hogy a posztmodernre következő, arra hagyatkozó szerzők esetében a kritika kései posztmodernről, mi több, poszt-posztmodernről beszéljen Franzen kapcsán. A Franzenhez hasonló stratégiát követ Hill is, ám az ő esetében jóval mérsékeltabb és jobban megfontolt értékítéletekről beszélhetünk a kortárs irodalom számára egyértelműen riválist jelentő kulturális területek és a média (első sorban a televízió és a számítógépes játékok világa) viszonylatában. A Franzennél fiatalabb szerző történeti tudásra és pontosságra való törekvése is jóval inkább elmélyült megértését teszi lehetővé az általa megidézett '68-as eseményeknek, mediális és politikai kisajátításuk következtében létrejött hosszútávú következményeiknek, illetve a számítógépes játékok személyességre gyakorolt hatásának. A Hilléhez fogható arányérzékéről Franzen egyedül a *Javításokban* tesz tanúbizonyosságot. Hallberg szintén a tömegkulturális műfajok – első sorban az epikus meritű, jellemzően az HBO-hoz köthető televíziós sorozatok, így a *Maffiózók*, a *Drót*, a *Deadwood* stb. – felhasználásában látja az újabb keletű realizmus esélyeit. Ő azonban nem csupán a posztmodern irodalmi örökségétől elhatárolódva, hanem első sorban a realizmus különböző változataiként értékelt *kisprózai minimalizmussal szemben* próbálja meg létrehozni a maga epikus méretekre törő történeti vízióját *Ég a város* című regényében.³

Pék Zoltán. Budapest, 21. Század Kiadó, 2020, 148. Ahogy fentebb, úgy a továbbiakban is jelzem, hol módosítottam a fordítást, és közlöm az eredetit a lábjegyzetben, ahogyan itt is. Teszem ezt azért, mert – ahogyan kifejtem majd – Pék Zoltán fordítása nem pusztán pontatlanul adja vissza Lerner regényének egyes aspektusait, de szinte teljességgel ignorálja a regény poétikai törekvéseit, az elbeszélők megszólalásmódját és hangját. A fenti idézet Pék Zoltán fordításában a következőképpen hangzik: „Az jelentette a kulcsot, hogy a vitában való részvételt nyelvi párviadal-ként adja elő; hogy kötekedjen, gyors és könyörtelen legyen, készen álljon a legkisebb provokációra is sértésekkel megcsorogni egy vitapartnerrel.” Az angolban ez áll: „The key was to narrate participation in debate as a form of linguistic combat; the key was to be a bully, quick and vicious and ready to spread an interlocutor with insults at the smallest provocation.” Ben Lerner: *The Topeka School*. New York, Farrar, Strauss & Giroux, 2019. [ebook]

² Lásd legutóbb: Sári B. László: Az amerikai irodalom közgazdaságtana: Jonathan Franzen munkásságáról. *Vigilia*, 2021/1, 39–44.

³ Hallberg regényéről lásd kritikámat: Sári B. László: A realizmus iránya. *Alföld*, 2020/3, 94–99.

Léteznek azonban a kortárs mediális viszonyokhoz képest magát újradefiniáló posztmodernként emlegetett kortárs prózai vonulatnak egy másik, Lernerhez sokkal inkább köthető iránya is, mely főleg David Foster Wallace írásaiból eredezteti magát, ideológiáját, de bizonyos esetekben poétikáját is. Ahogyan Lerner, úgy Jennifer Egan szövegeiben is előtérbe kerül az a személyes tapasztalatot meghatározó kulturális közeg, mely a próza terében nem csupán a történetvilág sajátos meghatározójaként, Lerner regényének egyik alapmotívumát idézve „milióként” jelenik meg, de a posztmodern regény legjobb amerikai hagyományát idézve egyenes felhívást jelent (ironikus) reflexióra. Wallace esetében a magyarul is elérhető fóműben⁴ ez az iróniához és az érzések struktúrájához való ambivalens viszonyban, az iróniával való viaskodásként és az érzésekhez való visszatalálás hangsúlyosan kísérletnek megmaradó törekvésékként jelenik meg. Ez a törekvés egyrészt a tömegkultúra és a média világának domináns hatásával szemben jelenik meg, ahogyan ezek a vágyat a tömegtermelés egyik funkciójaként, Wallace regényében addikcióként sajátítanak ki, másrészt pedig az ironikus reflexió lehetőségét is ellehetetlenítik annak révén, hogy azt strukturálisan beépítik a fogyasztásra szánt termékek jelentésébe és üzeneteibe. Egan a problémát az idő kisajátítása felől közelíti meg: nála a történetek kimondottan időbeli lenyomatként megőrződő tapasztalatának érzéki leképezésében, és az elsősorban a prozódia, a prózai szöveg időbeliségének tagolása által hordozott, az elbeszélés szerkezetét is alapvetően meghatározó reflexiójában érhető tetten. Nem véletlenül fordították magyarra az eddigi legfontosabb szövegét – némileg sután – *Az elszúrt idő nyomában* címmel.⁵ Az irodalomtörténeti folyamatokat némileg leegyszerűsítve úgy is fogalmazhatnánk: Wallace és Egan (és persze Lerner) prózája *természetszerűleg* beépíti a szöveg nyelvi konstrukciójába a posztmodern poétikai eljárásokat, mert azt érzékeli, hogy a társadalmi valóság konstrukciójának nyelvi és mediális alakzatai már eleve beleszövődtek azokba a történetvilágokba, melyek megjelenhetnek a kortárs történetekre fókuszáló kortárs próza keretein belül. Így a posztmodernhez való visszanyúlás számukra nem (vagy nem csupán) a reflexió, a kétely és a kritika mégoly kétes lehetőségeként adott, hanem mint a mediálisan konstruált amerikai valóságot meghatározó, az alkotás szempontjából megkerülhetetlen jellemző – és mint a tapasztalat nyelvi és mediális közvetítettségére történő reflexió *szüksége*. Olyan alapvető felismerés ez, hogy helyenként már a kilencvenes évek amerikai popkultúrájába is „lecsorog”: „Sleep walking through the all-nite drug store / Baptized in fluorescent light / I found religion in the greeting card aisle / Now I know hallmark was right / And every pop song on the radio / Is suddenly speaking to me / Art may imitate life / But life imitates t.v.” – énekelte még 1997-ben Ani DiFranco.

Így minden elkülönöződése ellenére Wallace, Egan vagy Lerner prózája sokkal inkább tekinthető az amerikai posztmodern próza örökösének, mint a „realista-allegorikus” vonulat. Lerner esetében ez a két, egymástól jól elkülöníthető, de végig egymás mellett létező törekvés (realizmus és reflexió) több szempontból is meghatározó. Egyrészt ő pályáját költőként kezdte, s ez nála eleve jóval erősebb formai tudatosságot, a nyelvi felszínen is megjelenő túldetermináltságok iránti erősebb fogékonyságot jelent, mint a leginkább a válságban lévő középosztálybeli nagyközönség számára az általuk

⁴ David Foster Wallace: *Végtelen tréfa*. Fordította: Kemény Lili és Sipos Balázs. Budapest, Jelenkor, 2018. Wallace és Lerner rokonságát mi sem jelzi jobban, mint hogy hasonló poétikai törekvéseik mindkét szöveg fordítóinak feladják a leckét. Erről lásd a regényről szóló kritikámat: Sári B. László: A csattanó margójára. *Alföld*, 2019/3, 125–131.

⁵ Jennifer Egan: *A Visit from the Goon Squad*. New York, Alfred A. Knopf, 2010. Magyarul: *Az elszúrt idő nyomában*. [2013] Fordította: Simon Márton. Budapest, Jelenkor, 2019. Az eredeti cím lefordíthatatlan: a „goon” nagyjából „verőembert” jelent, s a regény egymáshoz lazán kapcsolódó történeteinek kontextusában a múltban elkövetett hibák hosszútávú következményeire utal. A címbéli utalást felfejtő mondat szerint: „Time’s a goon, right?” – „Az idő egy rablóbanda.” (Egan: *Az elszúrt idő nyomában*, 178.)

valóságként érzékelt világ értelmezését kínáló poszt-posztmodern „realisták” esetében. Másrészt viszont Lerner regényíróként az autofikció maskulin nárcizmusának műfaji talajáról elrugaszkodva írta-írja regényeit, így az egymáshoz elsősorban tematikus vonatkozásokon keresztül kapcsolódó trilógia utolsó darabjának számító előzménytörténetét elbeszélő *Az iskola Topekában* is. Vagyis – ahogyan a trilógia korábbi darabjai, a *Leaving the Atocha Station* (2011) és a *10:04* (2014) – legutóbbi regénye is a saját élettapasztalatot, a pszichoanalitikus keretek között értelmezett családtörténetben megjelenő önéletrajziséget választja kiindulópontul, hogy aztán annak elemei önálló életre keljenek, saját formára leljenek a fikció vagy talán még inkább a hozzá feltalált nyelvi forma keretein belül. Éppen ezért Lerner elbeszélésének központi kérdése nem vagy nem pusztán a történet elbeszélése (mint látni fogjuk: ha valami fontos, akkor éppen a történet lapszusi), hanem arra a *hangra* való rátalálás, annak a nyelvnek a megalkotása, melynek segítségével az (élet- és család)történet íve befog(ad)ható. Ezt a törekvést csupán keretezi a hangok variációira épülő regényszerkezet: az apa–anya–fiú hármas és a fiú Másikjának történeteit egymás után váltogató fejezetek. A regény ugyanis egy család, a Topekába települő alapítvány keretein belül dolgozó, a toxikus maskulinitásról könyvet író, és saját abúzustörténetét feldolgozó anya (Jane), az inkább terapeutaként és a család összetartozásáért (legalábbis annak felbomlásáig) felelősséget vállaló apa (Jonathan), közös gyerekek, a középiskolai vitaversenyeken jeleskedő, és később költővé avanzsáló Adam, valamint az alapítványi gyerekek közé keveredő egyszerű, indulatkezelési és férfiasságát érintő problémákkal küszködő helyi fiú (Darren), illetve a topekai miliőben feltűnő jelentős mellékszereplők – így a holokauszt után az Egyesült Államokba emigráló Klaus – egymással ezer ponton érintkező, egymásra a legváltozatosabb formákban rímelő történetét fonja össze és állítja párhuzamba a politikai kultúra elmérgesedésével a kilencvenes években. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy mindebből nem lesz hagyományos alapelvek szerint cselekményesített vagy mozaikosságában is didaktikus *elbeszélés*, hanem a szöveg éppen az egymásra halmozott nyelvi rétegek, a személyes, a lelki, a történeti, a művészeti és a politikai diskurzusok egymásrataltságot és összetettséget mutatja meg mindezek nyelvi megformáltságának és ilyen módon egymásra való rímelésének kiemelésével úgy, hogy a szöveg végig megőrzi önmagáról mint szövegről való tudását.

A megszólalásmódra és a hangra való rátalálás szempontjából így a regényes szerkezetnél fontosabb elem a szövegben az amerikai középiskolai vitaklubok világából merített központi metafora, a „sorozásnak” magyarított „spread”. A regény első fejezete is ezt a címet viseli,⁶ s ebben meg is magyarázzák ennek a rapcsatákból ismerős szónoki technikának a lényegét, Adam párjának példáján bemutatva a nem csupán a vitaversenyeken, de a politikai csatározások során is alkalmazott stratégiát:

És most Joanna [foglalja el pozícióját, hogy elsorolja állításait]. Pár másodpercig [többé-kevésbé úgy hangzik, mintha szónokolna], de aztán szinte [az érthetlenségig gyorsít, hangja egyre magasabb és erősebb]; [levegőért kapkod], akár a felzsinre bukó [...] úszó [vagy a fuldokló]; próbálja „megsorozni” az ellenfeleiket, ahogy, mikor majd rájuk kerül a sor, ők is ezt teszik majd – vagyis [igyekszik] több érvet felhozni, több bizonyítékot felsorakoztatni, mint amennyire a másik csapat a

⁶ „The spread” – a magyarban itt: „Érvhajhászás”. A két fordítói változat, az „érvhajhászás” és a „sorozás” között a kapcsolatot a fordító a 31. oldalon teremti meg: „Ez a fajta érvhajhászás vagy „megsorozás” ellentmondásos gyakorlatnak számított...” Az angol eredetiben mindössze ennyi szerepel: „The spread was controversial...” Mint ebből is látszik talán, Lerner költői nyelvének magyarításakor a fordító sokszor él a körülírás módszerével, s ezzel a „parafrázis eretnkségének” (Cleanth Brooks) vétkét követi el: a hatás szempontjából kulcsfontosságú forma működését gyengíti a tartalmi helyettesítés.

megadott időn belül reagálni tud, mivel a komoly vitázók között az a szabály, hogy az »ejtett érv« [minőségétől és tartalmától függetlenül] elfogadottnak számít.⁷

A „sorozás” szellemében *Az iskola Topekában* is nyelvi réteget nyelvi rétegre, motívumot motívumra halmoz, váltogatja és egymásba ágyazza az egyes szám első és egyes szám harmadik személyű narrációt, majd reflektál erre az elbeszélés menetében, és így tovább. De éppen az olvasás és a hallgatás eltérő idődimenziója miatt ez a „sorozás” arra készíti az olvasót, hogy – szemben a magyar fordítás sutaságaival – ne „ejtsen” egyetlen nyelvi mozzanatot sem, s szoros figyelemmel kövesse a formában kódolt gondolati „érveket”. Ugyanekkor jelentőséggel bír a történet szintjén az is, hogy az anya–apa–fiú (Jane–Jonathan–Adam), valamint a fiú Másikjának (Darren) szerepei által kijelölt családtörténet egy adott pontján Adam anyja elbeszélésének keretei között nem csupán lemond a „sorozás” jelentette stratégiai előnyökről, de egyenesen ezt teszi meg metakritikai elemeket felvonultató érvelése sarokpontjává:

Adam [...] beszéde nagy részében a megsorozás és a gazdasági növekedés iránti vak elkötelezettség közti analógiát [fejtegette] – azzal érvelt, hogy [valójában] kapcsolat van ellenfele sebességimádata és [azon] állításai között, [hogy] a versenyt [meg]fojtja, [ha a társadalom fontosságot tulajdonít az egyenlőségnek]. A tartalom és a forma válsága. Mert mindkettő azon a hiten alapul, hogy a több mindig jobb [– innen a mindenáron való felhalmozás]. Adam [...] – véleményem szerint elegánsan – összekapcsolta az érvek[et], miszerint a társadalomnak fel kell szabadítania az [ember teljesítőkéességét] a profitszerzés kényszere alól, [és] hogy új nyelvi [létmódra] van szükség itt és most, ebben a vitában.⁸

Nem véletlenül jegyzi meg tehát Lerner prózájának legértőbb kommentátorai – köztük a kritikusnak kiváló pályatárs, Hallberg⁹ –, hogy *Az iskola Topekában* legnagyobb tétje az erre a nyelvre és létmódra, úgy is, mint a regény központi metaforájára való rátalálásnak a lehetősége. Ezért kettőzi meg magát Lerner – ahogyan korábban is tette – Adam alakjában, s ezért próbálgatja a nyelv és a nyelv által elérhető hatalom határait, melyeken túl ott kísértenek az értelmetlenség alakzatai: az erőszaké (Darren mint Adam Másikja), a magyarban

⁷ Lerner: *Az iskola Topekában*, 30. Az eredetiben: „And now Joanna stands to deliver the first affirmative speech. For a few seconds it sounds more or less like oratory, but soon she accelerates to nearly unintelligible speed, pitch and volume rising; she gasps like a swimmer surfacing, or maybe drowning; she is attempting to »spread« their opponents, as her opponents will attempt to spread them in turn—that is, to make more arguments, marshal more evidence than the other team can respond to within the allotted time, the rule among serious debaters being that a »dropped argument,« no matter its quality, its content, is conceded.”

⁸ Lerner: *Az iskola Topekában*, 241. Az eredetiben: „Adam spent most of his speech elaborating an analogy between the spread and a blind commitment to economic growth—he argued that his opponent’s fascination with speed and his claims about competition being stifled by a societal emphasis on equality were in fact related. A crisis of content and of form. For they both depended on the belief that more is always better, accumulation at all costs. Adam toggled—elegantly, I thought—between arguments about the need for societies to free up human capacities from profit-seeking and the need for new regimes of language starting right here, in this debate.”

⁹ Lásd: Garth Risk Hallberg: Ben Lerner’s *The Topeka School* Revisits the Debates of the ‘90s. *The New York Times*, 2019. 10. 03. [web] Hallberg így ír erről: „Ami a »megsorozást« illeti, az egyre csak terjeszkedik, kúszik a jelen pillanat felé. Lerner zseniális metaforát talált a »győztes mindent visz« jellegű későkapitalizmus hatásaira, melyek nem csak a vitaköröket és a hip-hopot érintik, hanem a faji kérdéseket, a szexualitást és magát a nyelvet is. A regény néhol túlerőlteti ezeket az összefüggéseket, mégis, van valami időszerű egyetemessége, ami nélkül valószínűleg nem lenne több nosztalgikus, felnötté válásról szóló történetnél.” (Csikai Zsuzsa fordítása, kéziratban)

„beszédkövetésként” [„speech shadowing”] fordított kiüresedése a diskurzusnak, a tudati regresszió révén a pusztá hangalakká válás, vagy éppen a nonszensz költészete.¹⁰ A *The Topeka School* éppen ezért a legalapvetőbb módon költői szöveg, mely nem pusztán hangsúlyt helyez a dikcióra és a prozódiaira, de ezek a – New York-i iskolától kölcsönzött – költői eszközök adják a velejét.¹¹ A kritika által ünnepeelt tartalmi vonatkozások is csak ebben a közegben érhetők meg teljes mértékben: nemcsak a „Homo Trumpiens” felemelkedésének újabb történeti értelmezési kísérletéről van szó ugyanis, hanem magának a történeti időnek a megértési kísérletéről, amennyiben Lerner szövegében „vannak [ugyan] események [...], de azok az idő múlását és a tapasztalat felgyülemelését örökítik meg, nem pedig drámai szerkezetet erőltetnek rájuk”.¹² A kritika itt egy regényből kölcsönzött, az amerikai terapeuták gyakorlatát kritikával illető belátást visszhangoz: azt „a pszichológusokra jellemző hülye hib[át], tipikus alapítványi hib[át]; [hogya] azt hittük, ha van[na]k szavaink az érzéseink megnevezésére, akkor felülemelkedhetünk [azokon].”¹³

A szöveg sikerének a kulcsa éppen ennek a kudarcnak a belátása. Ahogyan Adam 4:1-es pontozással elveszíti a fentebb megidézett vitát, amelyet saját szokásos stratégiáját követve játszva megnyerhetett volna, úgy Lerner szövege sem hajlandó el- vagy kibeszélni magát egy vesztes helyzetből. Alaphangja éppen ezért a melankólia, az idő múlásával sokasodó veszteségek szemlélése és felmérése, az elévülés felett érzett szomorúság. Ezt az alapélményt emeli esztétikai vezérfonalává a szöveg Jonathannak a Metropolitan Múzeumban LSD hatása alatt átélt epifániájának rögzítésével Duccio *Madonna gyermekkel* című képe előtt:

A régi festmények általában untattak; [ettől] megderme[dtem]. A sejtelem a nő arckifejezésében, mintha [képes lenne megjósolni] egy távoli ismétlődés[t]. Az alakok alatt az a fura mellvéd, [ahogy] össze[kötötte] a szent világ[át] a nézőkével. Az arany háttér az egyik pillanatban [síkban] láttam, a másikban mély[ségében]. De ami igazán lenyűgözött, meghatott, az nem is a képen volt, [hanem] az eredeti keret alsó részé[n:] a gyertyák [égésnyoma]. [A világosság korábbi formájának rajzolata], az áhítat árnyéka. A falon olvasható szöveg szerint a festmény [...] a reneszánsz térhódításá[t] segítette elő, mert Duccio [az] életből [ellessett módon] képzelte újra a Madonnát és Krisztust. Tehát ebben az értelemben a szentség elleni cselekedet volt, egy lépés [azon az úton, melynek végén – elszakadva a vallástól, elszakadva az oltároktól –] a festmények esztétikai kontempláció tárgyává, szabaddá [válnak], vagy arra ítéltetnek, hogy [beke-rüljenek] a múzeumokba, a piaci körforgásba. Ám az égésnyomok [mintha] egy régi kor ujjlenyomatai lettek volna – mielőtt Ziegler és [elvbáratai] úgy döntöttek volna, hogy az érték hagyományos forrásai pusztá babonák. „A sok ezer nemzedék[en] át tartó technikai fejlődés” eltörölte a szertartásokat, kiürített minden jelentést [– ím az] istenség nélküli glosszológia. Úgy véltem, hogy a festett

¹⁰ Lásd: John Day: *The Topeka School* by Ben Lerner: review – a class of its own. *The Guardian*, 2019. 11. 08. [web]

¹¹ Talán ezért is érthetetlen a cím magyar fordítása, mely teljesen figyelmen kívül hagyja a nyilvánvaló utalást a New York-i iskolára, a kortárs amerikai költészet egyik, ha nem a legmeghatározóbb formációjára, melynek ismerete elengedhetetlen lenne Lerner nyelvének magyarrá ültetéséhez. Nyilván a cím fordításának átgondolásához sem szolgáltatott elég indokot, hogy a regény egy egész fejezete viseli „A New York-i iskola” címet, benne egy Ashbery-felolvasással, ahová Adam eljut ugyan, de ahol zaklatott lelkiállapota miatt nem tud maradni.

¹² Christian Lorentzen: „Homo Trumpiens: Ben Lerner’s *The Topeka School*.” *The Sewanee Review*, 2019. ősz, 779–791, 783.

¹³ Lerner: *Az iskola Topekában*, 197. Az eredetiben: „the stupid mistake psychologists make, a very Foundation mistake; we thought that if we had a language for our feelings we might transcend them.”

anya ezt látta előre, hogy a gyertyafénytől búcsúzik, hogy tudja, csapdába esett a jövőnek [szóló] festményben, [ahol], hiába nagyszerű, csak a technika egy példája lehet. A felszín[e]n a szemem láttára [futottak szét] az új repedések. [Emlékeimben] könnyek [fakadnak].¹⁴

Az én- és történetírás átadja magát a forma uralmának és a róla szóló művészeti diskurzusnak, mely a regény által megidézett világ szerkezetének és történeti alakulásának tudója. Hasonlatos ez Pynchon korai regényében Remedios Varo alkotásához a világ szövetét varró nőkről a központi alak uralma alatt, vagy – hogy egy kortárs, kevésbé sikerült művészregényt idézzek – Dona Tartt *Az aranypinty* című regényének címadó festményéhez, mely a főhős magára találásának kulcsa. Lerner regényében azonban szó sincs titkos világrendről, mint Pynchonnél, vagy az énről való rátalálásról és a kontroll megszerzéséről.

Ha valaminek, hát éppen ezeknek az elvesztését allegorizálja a Duccio múzeumba zárt képével történő találkozás epifanikus emléke. Ha valamit, hát ezt az alapvető, a forma által meghatározott világba vetett hitet *példázza* Lerner regénye: azt, ahogyan a beszélői szándék ellenére, a diskurzus a maga szerkezeténél fogva, abba mikroszinten belekódolva örökíti át a társadalmi valóság rendjeit, benne az erőszak működésével. Ahogyan Adam – a családi összhang ellenére – erőszakosan reagál a homofób és nőgyűlölő tiltakozók jelenlétére anyja előadása előtt a „Paradox hatások (Jane)” című fejezetben, visszatükrözve ezzel azok viselkedését, vagy ahogyan az utolsó, „Tematikus apperpció” [„Thematic Apperception”] címet viselő részben visszatér az első fejezet, a „The Spread (Adam)” [„Érvhajzás (Adam)”] jelölte kísérteties megtöbbszöröződés. Míg az első fejezetben a kertvárosi házak egyformasága szolgáltatja Adam számára az okot a tájékozódás zavarára (ezt a képet szánta a magyar kiadás is a borítóra), addig az utolsó fejezetben a képeket a bevándorlókkal szemben alkalmazott embertelen bánásmód elleni tüntetők hangja ismétli egymást erősítve, s hozzá létre az „embermikrofont”, a „nép mikrofonját”, minek révén „a közösség a megsorozás közepette lassan megtanul újra beszélni”.¹⁵ Ilyen és ehhez hasonló belső áthaladások és motívum-átdolgozások alkotják a *The Topeka School* bonyolult, finom szövetét. Nagy kár, hogy ezek a magyar fordításban nem szólnak meg, hogy a szöveg szinte semmit sem képes megmutatni abból a bensőséges nyelvi gazdagságból, ami Lerner rímregényének sajátja, és – hogy én is tegyek így a végére egy allegorizáló gesztust – ami a magunkról való beszéd újratanulásának is az előfeltétele lenne.

¹⁴ Lerner: *Az iskola Topekában*, 57–58. Az eredetiben: „Old paintings usually bored me; this one stopped me cold. The foreknowledge in the woman’s expression, as though she could anticipate a distant recurrence. The weird parapet beneath the figures, how it linked the sacred world with the world of the viewers. One instant I saw the gold background as flat and another I saw depths. But what really fascinated me, really moved me, wasn’t in the painting: it was how the bottom edge of the original frame was marked by candle burns. Traces of an older medium of illumination, the shadow of devotion. The wall text claimed the painting helped inaugurate the Renaissance because Duccio reimagined the Madonna and Christ in terms taken from life. So in that sense it was a move against the sacred, a step toward paintings becoming objects of aesthetic contemplation, detached from religion, detached from altars, free or doomed to circulate in museums, in the marketplace. But the burns were like the fingerprints of an older time—before Ziegler and his brethren decided that traditional sources of value were merely superstition. »Those thousands of generations of technical progress« obliterated ritual, emptied out all meaning, glossolalia without divinity. I decided that’s what the painted mother foresaw, that she was saying farewell to candlelight, that she knew she was trapped inside a painting addressed to the future, where it could only be, however great, an instance of technique. New cracks spread across the surface as I stared. Tears start in my memory.”

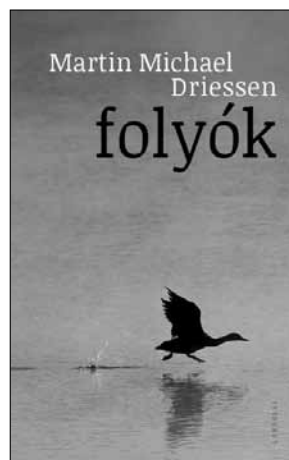
¹⁵ Lerner: *Az iskola Topekában*, 315.

FOLYÓ A MAGASBAN

Martin Michael Driessen: Folyók

A holland író és egykori operarendező második magyarul megjelent kötete, a *Folyók* három novellából áll. Az egyes darabokat a folyó központi motívumán kívül a hármas szám is összekapcsolja. A három történetben hemzsegnak a hármasságok, mindenből három van, kezdve rögtön a legelején: a nyitó novella három intéssel indul, a szereplő három üveg italt visz magával az útra, három kislány integet neki egy ablakból, de a történetek vagy a motívumok sorozatából még ott is kibontakozik valamiféle hármasság, ahol véletlenül nem ezzel a számmal találkozunk – például az első történet egy, a második inkább kettő, a harmadik pedig rendre három emberre fókuszál. Bár a három írás mindegyikében más és más és egészen másfajta természetű folyóról van szó – sőt, a másodikban rögtön háromról, melyeket életük során kell bejárniuk a szereplőknek –, a kötetbe rendezés folytán az olvasó óhatatlanul szimbólumként értelmezi a folyót az első és a harmadik történetben is, melyekben pedig az, szemben a középsővel, nem explicit életmetaforaként szerepel. A folyómetaforának egészen különböző, néha egyenesen ellentétes jelentéseit hívják elő az egyes darabok – a mindent bevegző, kérelhetetlen idő, az idő mint az élet alig érzékelhető (el)folyása, a változó, mégis állandó idő, ami végül így vagy úgy, mindent megold, mert jobban tudja nálunk, mi a jó nekünk –, így az az értelem dominál, ami közös az egyszerre több mindent jelentő folyóban.

Mindhárom írás cselekményében fontos szerepet játszik a rivalizálás, mely latin eredetű fogalom, tudvalevőleg a „patak” szóból ered; eredetileg annyit jelentett, hogy valaki a saját területére vezeti el másnak a vizét vagy a közös vizet. A két család évszázados vetélkedéséről szóló harmadik történet egész nyíltan erre a jelentésre játszik rá. Egy olyan folyó jelenti a határt két birtok között, mely gyakran változtatja a medrét, a kanyarulatokban kimossa az agyagot, az egyik földtől elvesz valamit, és a másiknak adja. A folyó ezt az „igazságtalanságot” a következő években mindig jóvá is teszi, de nemzedékeken keresztül mindkét birtokos család meg van győződve arról, hogy a természet következetesen megkárosítja őket. A második történet középpontjában, amely egy gazdag és egy szegény fiú, két, a Majna–Rajna vidékén utazó tutajos élettörténetét kíséri végig, egy (mégoly szabálytalan) szerelmi vetélkedés áll – az ókorban és a középkorban sok nyelvben még ezt jelentette a rivalizálás szó. Az első novella hőse, egy franciaországi kenuutúrára induló, szebb napokat látott színész, akinek Macbeth szerepe helyett be kellene érnie a Banquo-éval, pedig nemcsak az iszákosságától próbálna megszabadulni, hanem nyilvánvalóan az idő ellen is hadakozik; nem boldogítja

Fordította Daróczi Anikó
Gondolat Kiadó
Budapest, 2020
148 oldal, 3200 Ft

az ígéret, hogy majd a fia király lesz, maga akar az élet császára lenni, meg akarja mutatni magának és a fiának, hogy még nem járt el felette az idő.

Driessennek eddig két könyve jelent meg magyarul, a 2016-os *Folyók* és a 2017-es *A pelikán*. Ezek alapján könnyen úgy tűnhet, hogy különös vonzódást érez az életmetaforák iránt: tudniillik *A pelikán*ban is félreérthetetlen életmetaforává emelkedik a cselekmény központi motívuma, ami ott történetesen egy hidraulikus elven működő kábelvasút, és a cím is metaforizál. A kisregény két főszereplője csak pillanatokra kerül közel egymáshoz – pontosan úgy, ahogyan a két kocsi a pálya közepén mindig elsuhan egymás mellett –, illetve össze van láncolva. Egymásból élnek, ha tetszik, egymás vérért szívják, de közben egymást éltetik, néha szó szerint a vérükkel etetik a másikat, mint a hagyomány szerinti pelikán. Driessen életművének ismeretében azonban ki merem jelenteni, hogy érzékcsalódásról van szó, amelyet az okoz, hogy a holland írónak mindössze ez a két, ráadásul egymást követő könyve jelent meg magyar fordításban. Ha valaki csak a *Folyókat* és *A pelikánt* olvasta, aligha ismerheti fel, hogy szerzőjük ezekben is inkább csak kísérletezett, eljátszott valamivel (történetesen a metaforikussággal), majd továbblépett. Driessen ugyanis, ha már a víznél tartunk, próteuszi alkat, folytonos alakváltás jellemző rá – noha kétségkívül igaz, hogy vannak állandóan visszatérő, szinte kényszeres témái (ilyen például az igazi hős, a szerepcseré, az összeláncoltság, az állatoknak, az növényeknek és tájaknak az emberi nyüzsgés néma szemlélőiként való szerepeltetése¹), és valószínűleg a tizenkilencedik század második felének német nyelvű irodalmához kötődik a legerősebben, olyan elbeszélőkhöz, mint Theodor Storm vagy Gottfried Keller. És persze – bár ezt a magyar olvasók nem tudják – Driessen a valóságos életében is igazi vízi ember, aki Dél-Hollandban egy lakóhajón él és ír.

Gondolom, van rá esély, hogy szép lassan az érdekes életmű többi darabját is lefordítják, bár abban már nem vagyok annyira biztos, hogy a *Folyók* a legjobb kedvcsináló. Nem igazán tesz jót a könyvnek, hogy olyan kontextusban jelent meg nálunk, amely csak még jobban felerősíti a metaforikusságát. A második történet jelképeisége amúgy is szinte már tolakodó. Noha nem az elbeszélő szólamában, hanem az egyik szereplő gondolataiban jelenik meg, hogy mit jelent „A Folyó”, de így is rettenetesen szájbarátságosnak hat, amit olvasunk, főleg, mert az addigiak alapján nehezen tudjuk elképzelni, hogy a szereplő ilyen cizellált mondatokban fogalmazza: „de még mindig ugyanaz a folyó. Fiúk voltunk a pataknál, legények a Majnán, férfiak a Rajnán. Szerettem, megcsaltam, körötte forgott az életem. De soha nem kerültünk közelebb egymáshoz, mint most, és pár órán belül öregemberként érkezünk a tengerhez, anélkül, hogy ismernénk egymást”. Nem mondhatnánk, hogy ez a megoldás ne szervesülne a cselekménybe: a szereplő mintegy a folyónak vall szerelmet vagy annak gyón, mit sem sejtő, megközelíthetetlen szerelme helyett, aki ott ül mellette a tutajon. Csakhogy attól kezdve, hogy a műben elhangzik ez a pár mondat, az olvasó nem tud szabadulni attól az érzéstől, hogy a szereplők nem a valóságos folyón utaznak (és utaztak), hanem az élet folyóján.

Nem tartom elképzelhetetlennek, hogy Driessen azt szerette volna, ha alig kendőzött metaforikusságával a középső szöveg kicsit kiválik a kötetből. Mégis inkább az első áll külön a többtől. A második és a harmadik történetben Driessen egy absztrakt helyzethez keresett szereplőket és helyszínt, amelyek sematikusak is maradnak, míg az elsőben egy figurát állít elénk. Ennél is fontosabb különbség, hogy a második és a harmadik írásnak nemcsak a cselekménye játszódik régebbi korokban, hanem a megidézett korok irodalmának a fogásait, hangulatait, valórlétét is használja az elbeszélő. Az első novella viszont mai történetként nem belesimul egy hagyományba, hanem játszik a különböző hagyományokkal, a szövegszerűséget hangsúlyozza a valóságosság ellenében (még ha azt termé-

¹ Mindazonáltal jellemző, hogy nagyon is emberi szemmel nézik az emberek csetlését-botlását (*A pelikán*ban „meg is szólal” egy kutya).

szetesen a másik két szövegben is csak a realista elbeszélői hagyomány által felkínált egyezményesség garantálja).

Driessen az első történetben is eljátszik olyan hagyományos irodalmi motívumokkal, mint mámor – józanság, sötétség – világosság, az otthon vonzása – úton lét, szárazföld – víz, sőt, víz feletti és víz alatti világ (a színész maga is olyan, mint egy üveg, kiürül és a folyóba fordulva megtelik vízzel), azonban minden ízében modern szövegről van szó. A novella hőse, a színész végig a színpadon érzi magát, és pedig nem csak azért, hogy a *Macbethet* memorizálja, illetve hogy annak egyes elemei mintegy elvonulnak előtte útja során (például a már említett három integető kislány ironikusan a három vész banyát idézi): néha arra is reflektál, hogy miként válik szöveggé vagy jelenik meg szöveggé az, amit éppen csinál. Például amikor bedobja a whiskysüveget a folyóba, egy kifejezés jut az eszébe: *gooit zijn eigen glazen in*, szó szerint, bedobja a saját üvegeit, átvitt értelemben, valaki keresi a bajt, maga alatt vágja a fát.² A színész azt mondja magában: „Micsoda elmebeteg képes beszéd!” (a magyarból sajnos a szóvicc és ennek megfelelően a kísérő kommentár is kimaradt – nehéz is lett volna megcsinálni –, mindössze annyit olvashatunk: „Nagyon kitolok magammal.”)

A színész nem éri be azzal, hogy félig kiürült üvegét színpadiasan eldobja a sötétben, ezzel pecsételve meg azt a szándékát, hogy leszokik az ivásról – annak csobbannia kell a vízben, ami végzetesnek bizonyul, helyesebben, szereplőnk ezzel is közelebb kerül a végzetéhez. A folyó megáradt, de a bizonyítani akaró színész olyan gyorsan evez, hogy leelőzi az üveget. Pontosabban, ezt nem látjuk a novellában, hanem egyszer csak megtudjuk, hogy az üveg „utolérte” – újabb, a nyelv, a konnotáció által is nyomatékosított üzenet, amit nem lehet félreérteni, aminek a hatálya alól láthatólag már nem lehet „elmebeteg képes beszéd”-felkiáltással kibújni. A színész megadja magát annak, amit a valóság „szöveges üzenetének” vél – ez annál is könnyebb, mivel lelke mélyén úgyis tudta, hogy milyen sors vár rá.

Az iszákosságával, illetve a folyóval, pontosabban az elemekkel: az útjába kerülő fákkal, állatokkal és az állatszámba vett emberekkel való viaskodását talán még mitikussá is dagaszthatja a színész, magát azonban nem sikerül felstilizálnia. Ezt jelzi a számos attribútum, amivel próbál valamit kezdeni az útja során – kicsit mint egy burleszkszínész az útjába kerülő, nemritkán ellenségesnek megtapasztalt tárgyakkal. A homlokára csatol egy lámpát, az iszákos Polüphemosz kerek szemét idézve (de nem lát vele a sötétben, és még elvakítani se nagyon tud másokat), besározódhat, Gólemnek képzelve magát, és így tovább. A novella ironikus törésben mutatja a színész küszködését, aki ha néha mást is mond, végig abból indul ki, hogy mindig lesz ismétlési lehetőség, hogy másnap ugyanazon a színpadon újra felgördül a függöny. És az elbeszélésmód valóban azt szuggerálja, hogy van olyan nézőpont, ahonnan mozgása, szinte már eszelős sietsége mozdulatlanoknak, egy helyben veszteglésnek látszik.

Egy harmadik jellegzetesség is megkülönbözteti a második két szöveget a nyitó novellától, ezek tudniillik nem is igazán novellák vagy elbeszélések, nyugodtan nevezhetnénk őket kisregénynek is. Regénysűrítmények, vagy, kritikusabban fogalmazva, regénykivonatokat, esetleg regényvázlatokat. A második történet főleg attól kelt ilyen képzetet, hogy elbeszélője folyton váltogatja a mikroszkopikus és a makroszkopikus nézőpontot, a konkrét cselekményelemek más betűvel szedett, sokszor nagyobb időtávot átfogó, eltávolító részekkel váltakoznak. A kötet harmadik darabjában motívumként is megjelenik a mikroszkóp, illetve a távcső – mint a puska teleszkópja, nagyító, szemüveg, tükör. De egy, a magasban elsüvítő repülő vagy a dombról nyíló kilátás is segíthet abban, hogy a szereplők, ha csak pillanatokra is, kilépjenek a konkrét helyzetből, maguk fölé emelkedjenek,

² Hollandul azért vicces, mert az üveg másik jelentésével játszik, a kifejezés eredete, hogy valaki bedobja a saját ablakát.

vagy felülemelkedhessenek a konfliktuson. És erre szolgál az a fogás is, hogy az elbeszélő rendre egy történelmi személyre vagy eseményre, illetve a szereplők által olvasott könyvekre tett, egymondatos utalással helyezi el a cselekményrészeket az időben. A harmadik történet cselekménye ugrál az időben, ezért itt talán kevésbé funkciótlan ez a megoldás, de ugyanolyan feltűnő. Mintha valósággal kérkedne vele Driessen – vagy az elbeszélő.

Nem hinném, hogy igaza lenne annak a holland kritikusnak, aki azt írta, hogy Driessen a szépség álcája mögé bújva veszélyes filozófiát terjeszt. Bírálataiban hosszan elemezte, hogy a *Folyók* retrográd üzenetet hordoz: mindhárom történet azt demonstrálná, hogy mindig visszaáll a természet vagy a világ rendje, bármit is próbál az ember, aki szeretné felszámolni vagy legalább kompenzálni az egyenlőtlenségeket férfi és nő, gazdag és szegény, rút és szép stb. között, vagy egyszerűen csak jobb életet szeretne magának; mindenkinek meg kell maradnia annak, aminek született, részeges, erőszakos, önsorsrontó teremtésnek, szegény tutajosnak vagy jobb sorsra érdemes agglégénynek.³ Magam inkább fordítva látom, jobban zavar, hogy ezekben a novellákban tagadhatatlanul pesszimizmus ember- és világképük ellenére is van valami mélységesen ódivatú pozitív irodalmiasság. A középpontba állított, hangsúlyosan nőneműként megjelenített folyó mindent kibír, a rosszul leúsztatott rönkfák támadását, az ár ellenében haladó, a hullámot hasító gőzhajókat, de azt is, hogy olajat öntenek rá és felgyújtják – mindig és mindenfelülkerekedik. Driessen a vízről beszélve előszeretettel használ fallikus utalásokat, de igazából külsődlegesebbek a folyót érő támadások, még behatolásról sincs szó. Pedig ha a „folyót” talán nem is, a folyót sajnos el lehet pusztítani.

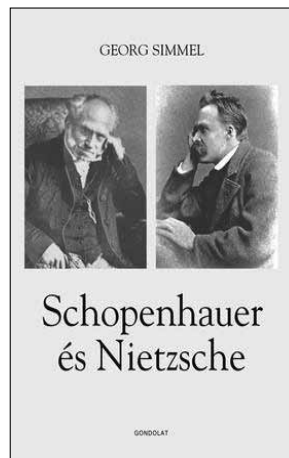
³ Christophe Van Gerrewey: Een leven als man. Mythisch realisme in Rivieren van Martin Michael Driessen. *De Gids*, 2017/1. <https://www.de-gids.nl/artikelen/een-leven-als-man>

„A GONDOLKODÓRÓL SZÓLÓ FILOZÓFIA”

Georg Simmel: Schopenhauer és Nietzsche. Előadás-sorozat

Georg Simmel *Schopenhauer és Nietzsche* című könyve, amely több mint száz év után először jelent meg most magyar nyelven, a filozófiát olvasó közönség fokozott érdeklődésére tarthat számot. Nemcsak azért, mert két, a szűkebb filozófiai szakma körén kívül is népszerű gondolkodó eszmerendszerét elemzi, hanem azért is, mert a könyv szerzője egyéb, magyarul korábban napvilágot látott művei révén szintén bizonyos közkeletűségnek örvendhet annak köszönhetően, hogy vitathatatlanul izgalmas témáit világos, jól érthető formában fejt ki. Aki a *Schopenhauer és Nietzsche* című előadás-sorozatot abban a reményben veszi a kezébe, hogy e könyv segít majd neki eligazodni a schopenhaueri és a nietzschei filozófia útvesztőiben, megvilágítva ezek bizonyos kérdéseit, nem is fog csalódní. A kötet azonban véleményem szerint elsősorban történeti szempontból, mint a 20. század eleji Schopenhauer- és Nietzsche-recepció dokumentuma, illetve Simmel gondolkodói útjának állomása bír jelentőséggel.

A könyv előszavában Simmel azt ígéri, hogy az általa tárgyalt „gondolkodó[k] filozófiájának pusztá bemutatásánál” többet fog nyújtani: mégpedig e „gondolkodó[k]ról szóló filozófiá[t]” (11.). Ezt a fajta ábrázolást maguk a választott tárgyak követelik meg, jóllehet eltérő okokból: Schopenhauer filozófiája túlzottan világos kifejtettsége, Nietzscheé pedig költői hangvétele miatt. Schopenhauertől Simmel azt is elvitatja, hogy filozófiája termékeny újraértelmezések alapjául szolgálhat: „Schopenhauer abszolút egyértelmű szerző. Gondolkodás- és kifejezésmódja a garancia arra, hogy tanításának olyasfajta »eredeti felfogása«, amely újraértelmezné mindazt, amit eddig érvényesnek véltünk – s Platón meg Spinoza, Kant meg Hegel esetében ez még mindig lehetséges –, teljesen kizárt” (11.). A filozófiában tehát nem árt bizonyos mértékű homályosság, a művek utóéletének mindenestre nem válik kárára, ha kifejtettségük bizonyos mértékig hiányos. Az értelmezés lehetősége azonban az olyan, talán túlzottan is egyértelmű szerzők esetében is adott, amilyen Schopenhauer, csupán itt más módszerekre van szükség, mint a kevésbé egyértelmű szerzőknél; itt a tanítást „kulturális tényekkel és lelki összeshövődésekkel, megismerési normákkal és etikai értékekkel való további összefüggésekbe kell [...] ágyaznunk” (11.). A követendő eljárás tehát bizonyos fajta kontextualizálás, és a könyvben valóban ezzel találkozunk. Simmel a schopenhaueri filozófia elgondolásait döntően a 19. századi filozófiák (Fichte, Schelling, Hegel és persze Nietzsche), valamint Kant és a Kant utáni német filo-

*Gondolat Kiadó
Budapest, 2020
230 oldal, 4000 Ft*

zófiai gondolkodásban fontos szerepet betöltő Spinoza tanainak elemeivel, valamint saját korának tapasztalati és pszichológiai megfigyeléseivel ütközteti, valóban kritikusan. Simmelnek a különböző kontextusok bevonásával ténylegesen sikerül tárgyait olyan megvilágításba helyezni, hogy könyve még a 21. század elején is érdekes olvasmány marad. Hiszen ugyanez a kontextualizáló, a filozófémákat a filozófiatörténeti és a kortárs nézetekkel ütköztető eljárás lesz a megoldás az ellentétes problémára is, vagyis arra, ha egy filozófia túlzottan tág teret enged az értelmezésnek.

Hogy Simmel nem tartja szerencsésnek ezt a végletet sem, azt egyértelműen mutatja, ahogy Nietzsche filozófiáját ítéli meg. E filozófia esetében, ahogy Simmel fogalmaz, „a pusztán logikai értelmezés [...] nem lehetséges. Ha itt költői vagy érzelmileg felfűtött nyelvezetét megpróbálom hűvösen tudományos szintre hozni, akkor nemcsak formai változtatásról van szó, hanem megnyilvánulásait olyan absztrakciós szinten kell újrafogalmazni, amelyre önmaguktól nem értek el, s amely ezért kikerülhetetlenül különböző irányokból fejthető ki” (11.). A költői nyelven megfogalmazott filozófia tehát tökéletlen, voltaképpen még nem filozófia, amelyet ezért az értelmezőnek kell a filozófia szintjére emelnie. Ennek a feladatkijelölésnek a háttérben Hegel művészet és filozófia viszonyát illető elgondolásai ismerhetők fel: a művészet, ugyanúgy, mint a filozófia az igazságra tör, de azt még nem tudja megfelelően megragadni, olyan köztes szint tehát, amelyen az igazságra törekvő tudat szükségyszerűen túllép.¹ A nietzschei filozófia megakadt ezen az előzetes fokon, és az értelmező segíti innen tovább a maga közegébe. A költői forma tehát nem szerves része a Nietzsche által megfogalmazott gondolatoknak, hanem olyan sallang, amit le kell vetnie, mivel akadályozza a befogadói megértést, és tág teret enged az ellentmondásoknak.²

Márpedig Simmel a filozófiai építmények ellentmondásainak kiküszöbölését a szelém-történeti elemzés feladatákként mutatja be. Ennek az elemzésnek gyakorlatilag a történelem egyszerűsítő és lényegkiemelő munkáját kell megelőlegeznie: a filozófiai munkák maradandó, időtálló elemeit kell kiemelnie, a lényegi gondolatokkal ellentétes momentumokat pedig egyszerűen figyelmen kívül hagyhatja. Ez a problematika a két, Simmel által e könyvben elemzett gondolkodói életmű közül nyilvánvalóan elsősorban a nietzscheit érinti, ahogy arra Simmel maga is utal, nyíltan beismerte, hogy Nietzsche írásaiban ezen írók általa képviselt értelmezésének kifejezetten ellentmondó helyek is fellelhetők. Az értelmezés helytállóságáról azonban nem ez dönt; az az „önmagában zárt gondolati sor”, amelyet Simmel szintén Nietzsche írásai által alátámasztva felmutat, mint tárgyilag jelentős, maradandó tanítás eme filozófia „lényegi magvának” mutatkozhat. Az értelmező feladata tehát egyfajta válogatás: a búza és az ocsú szétválasztása, és e válogatás révén mutatkozhat meg az adott filozófia a maga jelentőségében, míg a benne meglévő ellentmondásokért csupán szerzőjének emberi gyarlósága felelős. Hogy az értelmezés valóban helytálló-e, arról ebben a gondolati konstrukcióban nyilvánvalóan az idő dönt, a történelmi előrehaladás, mely az értelmezést utólag azáltal igazolja, hogy a válogatást az értelmezőhöz hasonlóan végzi el.

Ez a felfogás, amely a nietzschei életmű egy részét annak valódi mondanivalójával ellentétesnek és mint ilyet, lényegtelennek, ezen életmű számos darabjának költői formáját pedig a valódi mondanivaló elérésére alkalmatlannak és ezért leküzdendő akadálnak nyilvánítja, természetesen szemben áll az újabb Nietzsche-recepció kiindulópontjával, amely a költői formát a gondolatoktól nem elválaszthatóként, az ellentmondásokat pedig

¹ Lásd erről: Rüdiger Bubner: Einführung. In: Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *Vorlesungen über die Ästhetik*, Reclam, Stuttgart, 1971, 12–13.

² Úgy tűnik, a századforduló környékén még a Nietzsche stílusát egyébként elismerő szerzők is külön kezelik Nietzsche gondolkodói és költői teljesítményét. Lásd például Alois Riehl: *Friedrich Nietzsche. Der Künstler und der Denker*, Stuttgart, Frommans 1901; és Hans Vaihinger: *Nietzsche als Philosoph*, Berlin, Reuter & Reihard, 1902.

az életmű lényegi részeként kívánja kezelni. Ez a változás valószínűleg nem választható el attól, hogy időközben a filozófia és a költészet (illetve a művészet) viszonyának megítélése is megváltozott.³ Mindenesetre Simmel látószöge magyarázza, hogy a könyvben nincsenek utalások Nietzsche perspektivizmusára, ehelyett arról olvashatunk, hogy Nietzsche szilárd értékrend híve, és csupán korának uralkodó értékrendjét veti el. A mai recepció szempontjából szintén problémaként merül föl, hogy Simmel a teljes nietzschei életművet egységként kezeli, és ezt a problémát tetézi, hogy a könyvben mindenütt hiányoznak a forrásmegjelölések – a schopenhaueri filozófia esetében is. Ám ez a gyakorlat teljes mértékig összhangban áll az ellentétek kiküszöbölésének szándékával, amelyhez hozzátartozik, hogy Simmel az életműveket egységes egészekként kezeli, amelyeket felesleges is részekre (művekre) bontani. A lényeg éppen az egységes építmény, amelyen minden ellentmondás repedés, tehát hiba. Persze botorság lenne egy 20. század eleji interpretáción a későbbi recepció elveit számon kérni – nem is ez a célom. Sokkal inkább az, hogy megvilágítsam a simmeli nézőpont és a mai felfogás közötti történeti távolságot.⁴

Mi jellemzi azonban „a gondolkodóról szóló filozófiát”, amelyet Simmel nyújt *Schopenhauer és Nietzsche* című könyvének lapjain? Annyi már láthatóvá vált, hogy ez a fajta filozófia életművek bemutatására vállalkozik, amelyeket egységként kezel. Simmel ábrázolása szerint az életművet egyrészt a kor, amelyben létrejött, másrészt szerzőjének személyisége határozza meg.⁵ Szó sincs azonban arról, hogy az életmű a szerző életrajzából volna magyarázható; sőt, Simmel még mellékesen sem érinti a könyvben ábrázolt két szerző életének eseményeit. A személyiség sokkal inkább a mű tükrén keresztül válik megragadhatóvá, itt, a műben leplezi le magát. A művek megmutatják, mi az, ami szerzőjüket igazán foglalkoztatta, és ezáltal azt, milyen emberek voltak: így Simmel elemzései Nietzsche etikai és művészi, míg Schopenhauer esztétikai, de nem etikai érdeklődésére derítenek fényt. Persze az ilyen értékelések sem függetlenek a korabeli recepció értékítéleteitől: a Schopenhauer-recepciót például teljes egészében áthatotta az az igyekezet, hogy a schopenhaueri filozófiát szerzőjének jellemében horgonyozza le, és itt született meg az az elképzelés, hogy Schopenhauer személye rendszerének két ideálja közül nem a szent, hanem a zseni figurájához áll közel⁶ – ami megfelleltethető Simmel Schopenhauer jelleméről alkotott elképzelésének.⁷

A művek azonban másképp is árulkodnak szerzőjük személyiségéről: Simmel kimutatja, hogy a filozófiai elméletek alapjánál nagyon gyakran egymással ellentétes, teljességgel bizonyíthatatlan felfogások állnak, melyek között a szerző csupán személyiségére ha-

³ Lásd erről: Rüdiger Bubner: A jelenkori esztétika némely sajátosságáról. *Athenaeum* 1991/1. 151–189. Fordította Mesterházi Miklós.

⁴ Simmel korában sem volt azonban egyértelmű, hogy a nietzschei életművet egyetlen egységként kell tekinteni. Riehl és Vaihinger például számoltak Nietzsche fejlődésével. Vö. Riehl: i. m. 11–30. és Vaihinger: i. m. 44–56.

⁵ Persze az a nézet, hogy egy mű, akár egy filozófiai mű is jórészt szerzőjére visszavezetve magyarázható, a korban meglehetősen elterjedt volt, osztotta például Nietzsche is. Nietzsche ezzel kapcsolatos vélekedéseiről lásd korábbi tanulmányomat: Kővári Sarolta: A filozófia személyessége. Adalék az „Ecce homo” értelmezéséhez. *Pro Philosophia Évkönyv* 2015, 115–128.

⁶ Vö. például Otto Lindner: Arthur Schopenhauer. Ein Wort der Verteidigung. In: *Arthur Schopenhauer. Von ihm, über ihn*. Berlin, A. W. Hayn, 1863, 54–55.; 125–127.; Julius Frauenstadt: Memorabilien, Briefe und Nachlassstücke. In: *Arthur Schopenhauer. Von ihm, über ihn*. Berlin, A. W. Hayn, 1863, 137–138. és 273.

⁷ Ehhez hasonló, a korabeli recepcióból származó elképzelés, hogy Nietzsche jelleme filozófiájában az előkelőség moráljában ölt testet – ennek kapcsán maga Simmel is utal a szakirodalomra, melynek értékítéletét átveszi. Lásd ehhez: Riehl, i. m. 27. Simmel könyvében az ilyen, a korabeli recepcióra történő utalások nem ritkák, de e recepció állításai csak általános vélekedéseként jelennek meg; Simmel nemcsak pontos forrásmegjelöléseket nem ad meg, de még tulajdonneveket sem kapcsol ezekhez a vélekedésekhez.

gyatkozva dönt. Ilyen egymással ellentétes felfogások például az abszolútumot illetően, hogy az abszolútum része az általunk érzékelt világnak, azaz megmutatkozik annak minden részében, vagy mint a lényeges dolgok világa ezen a múlandó tapasztalati világon kívül helyezkedik el. „Ezen ellentétek gyökere nem a filozófiai spekulációban található, hanem a teljes lelki életben” – írja Simmel. „Itt két emberi alaptípus válik el egymástól” (33.). E két felfogás a filozófiában keveredhet – ez történik Schopenhauer rendszerében is, így személyiségét is az alaptípusok keverékékként kell látnunk.

A legfontosabb, Schopenhauer és Nietzsche filozófiájának egészét meghatározó ilyen ellentét azonban a könyv szerint pesszimizmus és optimizmus között feszül. E kétféle világszemlélet egyikét sem lehet objektíven megalapozni: „a létezés értéke vagy értéktelensége melletti kiállás a határozott, s az elveket szem előtt tartó természeteknél azon múlik, hogy lelkük legmélyén a boldogságra vagy a szenvedésre rezonálnak-e” (88.). Schopenhauert Simmel természetesen a pesszimizmus,⁸ Nietzschét az optimizmus képviselőjeként mutatja be,⁹ és ez az ellentételezés a könyv egészén végigvonul – annak ellenére, hogy Simmel az első előadásban az individuumok és a filozófiák összehasonlíthatatlanságát hangsúlyozza. Ez a sajátosság, kiegészülve azzal a momentummal, hogy *A pesszimizmus* című fejezet a Schopenhauer tanait bemutató fejezetek sorában központi helyet foglal el, rávilágít, hogy születésének pillanatában a könyv egyik fontos kontextusa a még zajló pesszimizmus-optimizmus vita volt.¹⁰ Ehhez a vitához Simmel maga is hozzászólt *Über die Grundfrage des Pessimismus in methodischer Hinsicht* (A pesszimizmus alapkérdéséről metodológiai szempontból) című 1887-es, valamint *Zu einer Theorie des Pessimismus* (A pesszimizmus elméletéhez) és *Pessimismus und Sozialismus* (Pesszimizmus és szocializmus) című 1900-as dolgozataival,¹¹ és a *Schopenhauer és Nietzsche* című előadás-sorozat maga is értelmezhető a vita dokumentumaként. Simmel írásaiban a pesszimizmus *ellen* foglal állást, a könyvben hasonló érveket sorakoztatva fel, mint a korábbi tanulmányokban: ilyen érv például, hogy nem lehet objektíve megadni, mennyi fájdalommal érdemes fizetni egy-egy örömrért, vagyis egyáltalán nem lehet azt mondani, hogy a világ számos fájdalma nem éri meg a benne található kevés örömet,¹² de ilyen érv maga az az itt már említett állítás is, hogy a pesszimizmus olyan értékítélet, amelyről nem a világ minemúsége, hanem az érté-

⁸ Ez az értékelés teljesen egybevág mind a korabeli, mind a mai Schopenhauer-recepció értékelésével. Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy a többi, Schopenhauer filozófiájának szentelt előadásban Simmel olyan tematikus szempontokat választ (az akarat metafizikája, az ember és akarat, művészet, morál), amelyek nagyjából megfeleltethetők a Schopenhauer fő művét tagoló fejezetek szempontjainak, ám ez alól a pesszimizmus-fejezet kivétel. Schopenhauer maga a világot negatívan ítélte meg, de pesszimizmusról jóval kevesebbet beszélt, mint a tanait elemző irodalom.

⁹ Ennek érdekében persze Simmel, kiindul elveinek megfelelően, figyelmen kívül hagyja Nietzschének az optimizmust ostromozó vagy a pesszimizmust jogosnak ítéelő kijelentéseit. Vö. például Friedrich Nietzsche: *A tragédia születése, avagy görögység és pesszimizmus*, Budapest, Európa, 1986, 148–151. Fordította Kertész Imre; Friedrich Nietzsche: Schopenhauer mint nevelő. In: Uő.: *Korszerűtlen elmélkedések*, Budapest, Atlantisz, 2004, 207., 225. Fordította Hidas Zoltán. Nem Simmel az egyetlen, aki a 19-20. század fordulóján Nietzschét a pesszimizmussal ellentétes oldalon helyezi el, Vaihinger például antipesszimizmusként értelmezi. Vö. Vaihinger, i. m. 31–33. és 57–64.

¹⁰ A vitáról lásd: Michael Paunen: *Pessimismus. Geschichtsphilosophie, Metaphysik und Moderne von Nietzsche bis Spengler*, Berlin, Akademie, 1997, 154–164.

¹¹ Georg Simmel: *Über die Grundfrage des Pessimismus in methodischer Hinsicht* <https://www.socio.ch/sim/verschiedenes/1887/pessimismus.htm>, Georg Simmel: *Zu einer Theorie des Pessimismus* <https://www.socio.ch/sim/verschiedenes/1900/pessimismus.htm>, Georg Simmel: *Sozialismus und Pessimismus* <https://www.socio.ch/sim/verschiedenes/1900/sozialismus.htm> (Utolsó megtekintés 2021. 02. 08.)

¹² Vö. Simmel: *Über die Grundfrage des Pessimismus...*, III.

kelő pszichológiai beállítottsága dönt.¹³ A pesszimista beállítódás aztán Simmel számára magyarázatul szolgál a schopenhaueri filozófia számos sajátosságára, így például az önmagukban értékes célok, illetve kötelességek elutasítására vagy az egyén erkölcsi fejlődésének elvetésére; ezzel szemben Simmel szerint Nietzsche-nél az emberi nem és az egyén fejlődésének pozitív értékelését, amely az életért vívott harc során bekövetkező negatívumokat (például a lelkiismeretlenség vagy a bírvágy győzelmét) figyelmen kívül hagyja, filozófiájának optimista irányultsága szabja meg.

Ugyanakkor a fejlődés ilyen fajta értelmezésében mintha Simmel is osztozna, a könyv első előadásában mindenesetre kijelenti: „Elvethetjük a fejlődélmélet darwini formáját, de az, hogy az élet, értelme szerint és legbensőbb energiáit követve magában foglalja a lehetőséget, törekvést és garanciát arra, hogy tökéletesebb formák felé, magánál többre törekedve és minden moston túllépve haladjon – ez mégiscsak a modern szellem nagy vigasza és elveszthetetlen sajátja, amely Nietzsche révén bevilágítja lelki tájainkat” (26.). Nemcsak az optimista kiindulópont nyomja rá tehát a bélyegét a fejlődésgondolat értelmezésére, hanem a fejlődésgondolat is meghatározó az optimizmus tekintetében, sőt, Simmel szerint éppen a fejlődésgondolat elfogadása teszi lehetővé Nietzsche számára – és a századforduló embere számára –, hogy a pesszimizmuson túllépjen, és optimistává váljon. Simmel tehát úgy érzel, hogy kora embere kezd felülkerekedni a pesszimizmuson. Ki is jelenti, hogy „[h]a [...] szembeállítjuk egymással a két gondolkodó legáltalánosabb törekvéseit, akkor nyilvánvaló, hogy a modern ember rokonszenve Nietzsche-t illeti” (26.). Tehát, a szellemi klíma változásával, a pesszimizmus-optimizmus vita is a végéhez közeledik. A Schopenhauert és Nietzsche-t egymás mellett bemutató előadás-sorozat azonban még értelmezhető a pesszimizmusra mért egyik utolsó csapásként és az optimizmus pozícióinak megerősítéseként.

Mindez arra világít rá, hogy a filozófia alapvető kérdéseiben a személyiség mellett valóban nagy hatása van a történelmi kornak is, amelyben a mű létrejön, ám maga a személyiség is visszahat művével a kor értékítéleteire. Az a momentum viszont, hogy bármely filozófia alapvető jegyeit szerzőjének a maga személyiségéből következő döntései határozzák meg, azt a Simmel által sem titkolt tény domborítja ki, hogy Simmel a filozófiai építményeket világszemléleteknek, világképeknek tekintette. Ezt a felfogást képviselte már Friedrich Albert Lange is a 19. század derekán, kantiánus alapon. Lange a dolgok valódi lényegének számunkra való megismerhetetlenségéből és a metafizikai rendszerek ebből következő megalapozhatatlanságából nem azt vezette le, hogy ezeket a rendszereket eleve el kellene vetni, hanem azt, hogy ezek az emberi gondolkodás különböző lehetőségeiként jogosultak, és a műalkotásokhoz hasonlóan, anélkül, hogy cáfolnák egymást, egymás mellett állhatnak. Lange a filozófiát olyannyira közel hozta a művészethez, hogy azt magát is a fogalmak területén űzött művészetnek nevezte¹⁴ – mindezzel hatást gyakorolt egyébként Nietzsche-re is.¹⁵ Simmel azonban Langénél (és Nietzsche-nél) nagyobb távolságot tételezett fel művészet és filozófia között, legalábbis erre utal, hogy Nietzsche filozófiájának költői formáját elégtelennek tekintette. Bár feltételezi, hogy a művészetben és a filozófiában van valami közös: „a titokzatos viszonyulás a dolgok abszolút voltához” (26.), ez még mindig értelmezhető a korábban jelzett hegeli keretek között: a filozófus és a művész ugyanúgy az igazságot keresik, de a művész nem tudja a fogalmi szintre hozni. Ám végeredményben a nagy filozófiai alkotók sem az igazságot ragadják meg, hanem „a létezés értelmezésének új lehetőségeit” érik el (45.). Így a gondolkodóról szóló filozófia a gondolkodó világnézetéről szóló filozófia lesz.

¹³ Vö. Uo., VII.

¹⁴ Vö. Friedrich Albert Lange: *Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart*, Iserlohn, J. Baedeker, 1866, 268–269.

¹⁵ Lásd erről Jörg Salaquarda: Nietzsche und Lange. *Nietzsche-Studien* 7. (1978), 237–260.

A CSELEKVÉS MŰHELYE

Gönczy László beszélgetése

Az itt következő interjú tárgyról, távlatairól, az érintendő kérdéskörök háttéréről, kérdezett és kérdező szakmai és emberi kapcsolatrendszeréről szerezhetsz benyomásokat az olvasó, ha – szokatlan, de praktikus módon – egy országos szakfolyóiratban hét éve megjelent írásomból idézek (*Muzsika*, 2014. március, 16–17. oldal):

„Közről figyelem a zenekar tevékenységét, különösen 2004 óta, amikor az addigi Pécsi Szimfonikus Zenekar új nevét felvéve jelképesen is korszakváltáshoz érkezett. Ma szinte heti munkakapcsolatban állok egyes tagjaival, menedzsmentjével. Az összeférhetlenség ebből fakadó elvénél mint kizáró oknál fontosabbnak tartom az érzelmi bevonódás tényét, azt, hogy az elmúlt évtized során Pécs városát illető tapasztalataimban az egyetlen, amelyet magamban fenntartások nélkül örömtelinek minősítek, éppen ehhez a műhelyhez fűződik. Pedig volt itt EKF programév a felkészüléssel, városrendezéssel és nagy tervekkel, évente POSZT, némi egyetem-fejlesztés, virágzott (majd elsorvadt) egy figyelemre méltó művészetkritikai folyóirat, és folytatható a sor. De a napok, amikor a Kodályközpontba szólít a munkám, derűsebbek a többinél: mintha valamiféle időutazást tennék, nem tudom, a múltba-e vagy a jövőbe, mindenesetre a hétköznapi abszurdításokból egy olyan közegbe, ahol nem a kockát gurítják, hanem a gömböt. Ritka élmény napjainkban: értelmes célok, ezekhez illeszkedő eszközök és innováció, önkritikus visszacsatolás, mindezek egy európai távlatokra támaszkodó minőség-igény jegyében.

[... E cikk apropója] a Pannon Filharmonikusok 2013. december 22. és 2014. január 5. között tett turnéja, melynek keretében fontos német és svájci koncert-színhelyeken léptek pódiumra összesen tíz alkalommal. A lipcsei *Gewandhaus*, a zürichi *Tonhalle*, a genfi *Victoria Hall*, a (számunkra már a MüPa miatt is különösen kedves) luzerni *KKL*, és persze a zenekar által legfőbb trófeának tekintett *Berliner Philharmonie* közönségének meghódítása valóban presztízs-növelő, öntudatot erősítő, a jövőre vonatkozó elképzeléseket sokban meghatározó eseménysorozat.

A fejlődés gyökereit keresve a nyolcvanas évek végéig kell visszatekinteni: *Howard Williams*, majd *Nicolas Pasquet* főzeneigazgatói státusában már kirajzolódott egy az akkori »vidéki zenekari« léten jócskán túlmutató fejlődési dinamika. 2003-ban foglalta el posztját *Horváth Zsolt* zenekar-igazgató, aki a már 2000 óta Pécsen tevékenykedő *Hamar Zsolt* vezető karmesterrel teljes egyetértésben látott hozzá egy akkor az irrealitás határán mozgó stratégia megvalósításához.

[...] Horváth és Hamar egy interjúbán (*Korszakváltás*, Echo 2003. október) lefegyverző pontossággal fejtik ki nézeteiket az elkerülhetetlen szemléleti változásokról. Azóta többszörösen igazolt téziseik: nem feltételezhetjük, hogy pusztán hagyomány- vagy érték-voltánál fogva bármi is védettséget élvezne, nincs olyan normaszegés, amit a fenntartó ne követhetne el, ha nem győzik meg újra és újra, hogy ne tegye.”

Gönczy László: – *Idén 210 éves a zenekar, tízéves az otthonotok, a Kodály Központ, és lassan húsz éve csirázott ki az átalakulás gondolata a zenekar legbelsőbb köreiből, ideje hát a számvetésnek.*

Emlékezetes interjú-beszélgetésünk során az átalakulás kezdeti fázisában Hamar Zsolttal karöltve fővázzalatosok egy világos jövőképét, és egy roppant átgondolt cselekvési programot is. Az eltelt két évtized során az akkori tervek mennyire bizonyultak reálisnak, megvalósíthatónak?

Horváth Zsolt: – Sok tekintetben jóval tovább jutott a folyamat, mint akkor terveztük. Azt kell mondanom, igen pontosan azonosította és fogalmazta meg ez a közösség a szándékait, céljait, a remélt folyamat kontextusát, mozgatóit. Így kevés vargabetű jellemzi az időszakot – nehézség persze annál több. Visszanézve ez meglepő, hiszen nemigen voltak előttünk modellek, legalábbis a hazai zeneéletben. És miközben a változások szépen beépültek a mindennapjainkba, kitekintve azt látjuk, hogy bár sokakat talán inspirál a példánk, de bőven vannak, akik ma ugyanúgy hátrítják a változás általunk bemutatott lehetőségeit, mint a kezdetekkor. Már a kérdésekkel sem óhajtának szembenézni, amelyekre a magunk válaszait kerestük.

– Soroljunk konkrétumokat! Megfogalmaztatok egy pontos helyzetértékelést, láttelepet a korábbi Pécsi Szimfonikus Zenekar helyzetéről, leltározatátok mindazt, amin változtatni kell. Például az „éhségturnék” gyakorlatán, amikor csotrogány buszokon hetekig zötykölődve, jelentéktelen karmesterek vezényletével jártatok a külföldet. Vagy azon, hogy egy-egy zenész csupán megjelenik a próbákon, letudja a „szolgáltatásokat” érdemi művészi igények, önálló gyakorlás nélkül... Vázlatok egy új szervezeti modellt, amiben a vezető karmester és a zenekar-igazgató feladatköre jól definiáltan elkülönül egymástól.

– Alapvető kiindulási pontunk volt, hogy Pécsről beszélünk. Ez olyan város, amely sajátos levegőjével – nehezen megfogalmazható okokból és módon – évszázadok óta egy mással összetéveszthetetlen ösztönző közeg. Sorolhatnánk az egyes művészeti ágakban a bizonyítékokat is, de ez túlterjed alkotók, művészek inspirációján, valamiképp megjelenik a legkülönbélebb foglalkozású polgárok attitűdjében, reflexeiben. Ezt az átalakulást bármelyik hasonló státuszú magyar városban aligha lehetett volna végigvinni. A lokálpatriotizmus és valamiféle zártság mellett munkál itt egyfajta alkotó energia, nyitottság is. Felmerül bennem a centrum–decentrum kérdéskör, amiről még a Monarchia idején, 1907-ben éppen Pécssett rendeztek konferenciát. Érdemes lenne ezt a témát újraértelmezni 21. századi nézőpontból – szerencsénkre az ezredforduló táján, a Pannon Filharmonikusok Zenekar indulásakor érezhetően reneszánszát élte. A centrum fogalma nyilvánvalóan rosszul definiált; használjuk és annyira evidensnek tekintjük, hogy nem élünk az összeolvasás vagy önreflexió lehetőségével. Centrumnak tekintendő-e Pécs? És mihez képest decentrum? Milyen értelemben centruma a környezetének? Ezek a PFZ önértékelése szempontjából is alapvető kérdések. Számomra attól válik egy hely centrummá, hogy felelősséget visel és inspirációt ad – ha nem gyakorol érzékelhető hatást a környezetére, a benne élőkre, akkor nem tekinthetjük centrumnak. Tudjuk, hogy az egyes centrumok hálózatba épülnek, interakcióban élnek egymással. Pécs igen régóta ennek tudatában, ebben az értelemben alakítja kultúráját, identitását. A zenekar elődjét 210 éve alapította az a Georg Lickl, aki életének felét töltötte Bécsben, felét itt, és pécsi időszakában annak ellenére nem került a periferiára, hogy Pécs tényszerűen olyan település volt, melyet az akkori úttörők, az osztrák, cseh, morva bevándorlók virágoztattak fel. A város óriási szerencséje volt, hogy Lickl friss szellemű, igényes muzsikusként folyamatos kapcsolatban maradt Béccsel pécsi harminchat éve alatt is, az itt komponált műveit is állandóan játszották Bécsben. Tehát keletkezett egy olyan tradíció, amelyben a város egyáltalán nem volt leszakadt állapotban. Ebben nyilván nem a méret, hanem a gondolkodásmód meghatározó, amely lehetővé tette, hogy két évvel a megírása után eljuttassanak itt valamely Beethoven-művet.

– Abban az időben, a 18. század vége táján egyik magyar város sem volt közelebb Bécshez, Buda vagy Pest sem. Dobszay Magyar zenetörténetében olvashatunk a „dunántúli iskoláról”, ezen belül Pécs akkori kedvező helyzetéről, éppen az általad említett hálózati szerveződés ékes példaként.

– Amikor e szellemben elköteleződünk a megújulás mellett, nem az vált elsődleges

kérdéssé, hogy a trombitás tud-e trombitálni. Nekünk azt kellett felismernünk, hogy a magyar, ezen belül pécsi tradíciók hiányos, megtört tradíciók. A Lajtától nyugatra az elmúlt kétszáz év szerves fejlődésben telt, aminek az eredményei élvezhetők az ottani szimfonikus zenekarok kultúrájában. A történelem eltérő alakulása okán nálunk ez másfajta fejlődési pályára került. Voltak és vannak nagy formátumú karmesterek, hozzájuk kötődő nagy eredmények, de nálunk arról, hogy mi a szimfonikus zenekar ethosza, évtizedek óta nincs párbeszéd.

Nekünk – és ez húsz éve folyamatosan érvényes szempont – legelőször is ki kellett emelnünk a zenekari zenészt abból a pozícióból, melyben számára ez csupán egy munkahely, ahová bejár, és letudja a szolgálatát, mert ez így nem szólhat a saját művészi kiteljesedéséről, és nem szól az egyéni felelősségvállalásáról sem. Ha egy művet nyolcvan embernek kell közösen megszólaltatnia, akkor a – mondjuk – tizenkét elsőhegedűs közül a hetediknek is tudnia, éreznie kell, hogy mi az ő helye a nagy egészben. Nekünk és minden zenekari tagnak folyamatosan át kell gondolnunk, hogy az egyes produkciókban mire milyen lehetőségek, felelősség vár, a rendszer részeként mivel tartozik a művészetnek és a többieknek is. Ehhez már az induláskor mérlegelnünk kellett azt is, hogy mi lehet a viszony lényege, tartalma karmester és zenekari zenészek között, hogy utóbbiak alkotótársak-e, vagy csak egyszerű végrehajtók. Mindez messze túlmutat a hangszerjáték és kottáolvasás színvonalán, bár már a kottát sem lehet jól olvasni, ha önmagunkat nem tudjuk értelmezni. A legfontosabbnak ezt a szervezetfejlesztést tartom, azt a párbeszédet és önreflexivitást, amely révén értelmiségi műhely alakulhat a zenekarból.

Ez akkoriban igencsak újszerű gondolat volt. Voltak már hazai példák jelentős zenekarok építésére, megújítására – gondoljunk a Fesztiválzenekarra és a Nemzeti Filharmonikusokra –, de ezek azon alapultak, hogy egy-egy jelentős, markáns karmester-egyéniesség a zenekar élére állva átgondolta és végre is hajtotta, amire meggyőződése szerint szükség van. Mi más utat választottunk, inkább a nyugati modellekhez igazodót, amelyben egy mindannyiunk által belakott műhely kialakítására törekedtünk. Nyilván nem lehet ennek egyformán részese százegynéhány zenész, ahogy nem lehet egy életpálya során diplomától nyugdíjig ugyanolyan intenzitással, nyitottsággal részt venni a folyamatokban. De hogy milyen a többség, hogy mi a közösség normarendszere, morálja, etikája, e többségnek van-e igénye a „megtapsoltak, tehát rendben vagyunk” szemléletnél valami emelkedettebbre, az meghatározza a színvonalat. Mindezek belátásából fakadt a felismerésünk, hogy a mindenkori zenei vezető szerepe másképp definiálandó, mint az a magyar hagyományból fakadna. Hamar Zsolt nélkül ez a változás el se kezdődhetett volna. Közösségteremtő alkat, aki képes volt a kollégákat kibillenteni a komfortzónájukból, meg tudott fogalmazni kérdéseket, és rendre olyan helyzetbe hozta a zenekar közösségét, hogy ezekre reagálni kelljen, még ha ezek egyáltalán nem kényelmes kérdések és válaszok is. Az ő jelenléte mellett nagyon kellett ehhez a mi generációnk, az akkor huszoneves, fiatal harmincas zenésztársaság, akik jó hangszeres képzettséggel a zenekarba kerülve úgy érezték, másképp, tartalmasabban akarják leélni a szakmai életüket. Abban talán személyes szerepem is volt, hogy az idősebbeket bevonjuk a folyamatba, hogy élesztgessük az elfojtott vagy csak elhalványult régi ambícióikat. Egy jól funkcionáló modern szimfonikus zenekarra vonatkozó vízióknak kialakításában nagy segítségemre voltak a bécsi tanulmányaim során szerzett tapasztalataim, ott szerzett szakmai szocializációm. Ott a fogalom legrétegzettebb értelmében elképesztő professzionalizmussal működnek a szimfonikus zenekarok. Megint nem arról van szó, hogy a trombitás tud-e trombitálni – merthogy ez evidencia –, hanem arról, hogy részletekig menően minden téren alaposan kigondolt, kifogástalanul működő szervezetek. Az ilyesminek végképp nem volt mintája itthon, de egyértelmű volt, hogy meg kell teremtenünk, ha fejlődni akarunk. Ki kellett építenünk a komoly menedzsmentünket, amely a maga kommunikációs és marketing-tudásával segíti a zeneművészet kibontakozá-

sát. Szerencsénk volt abban is, hogy az elgondolásaink kompatibilisek voltak a pillanatokkal később megszülető EKF-pályázati tervekkel, nézetekkel.

De akárhogy is nézzük, a történetek kulcsa az volt, hogy sikerült a kritikus tömeget meghaladó zenekari tagságot bevonni, magunk mellé állítani. Ezeknek a muzsikusoknak a nyitottsága alapfeltétel volt, hiszen nem lehetett lecserelni a tagságot...

– *Azért lezajlott itt egy komoly fiatalítási hullám...*

– Persze, és igyekeztünk is a legjobbat kihozni ebből. De ebben sem vagyunk összemérhető helyzetben a nyugati zenekarokkal, ahol profi muzsikusokból ma már olyan dömping van, hogy a jól megfizetett álláshelyekre akár százan játszanak próbát, és a százból huszonöt nagyszerű. Ez már rég nem arról szól, hogy ki a legjobb trombitás; személyiséget, intellektust keresnek, aki a legjobban illeszkedhet az adott gárda játékkultúrájába, aki gondolkodásmódjával a leghatékonyabban viheti előre a közös munkát. Ha nincs is ilyen széles merítésünk, azért pusztán a hangszeres tudás nekünk sem elég. Külön beszélgetés tárgya lehetne, hogy a felsőoktatásból kikerülő jelentkezők általában mennyit értenek ebből az egész működésből, rendszerből, aminek részévé akarnak válni. És az is, hogy léteznek olyan zenekarok, amelyek tagságát külön-külön nézve mondhatom, hogy ügyesebbek, képzetesebbek, felkészültebbek, a közös teljesítményük mégis messze elmarad a miénktől, mert az együttműködési kultúrájuk, az identitásuk, a jövőképük rendezetlen, összefésületlen. Senki nem ösztönzi őket, hogy ilyesmivel foglalkozzanak. Az átalakulás kezdetén mindenkivel megértettük, hogy épp ezekkel a kérdésekkel kell foglalkoznunk, miközben a szervezeti átalakulás igen gyorsan végbement.

Döntő volt ebben, hogy a fenntartóval, az önkormányzattal megtaláltuk azt a hangot, stílust, ami hatékonynak bizonyult. Nem a zeneművészetről beszélgettünk velük, hanem arról, hogy szeretnénk kiemelkedően sikeressé tenni a munkánkat. Prémiumterméket akarunk létrehozni, amelyet városmarketing-eszközként is jól lehet hasznosítani, ami identitásképző, amire büszke lehet Pécs. Az én feladatomból volt annak meghatározása és megértése, hogy ebben a törekvésben mik a gátló tényezők. Hogy például a fenntartó tanúsítson önmérsékletet, és ne az általam említett – szakmailag a világon semmit nem hozó – külföldi turnézásról szóló újsághírekkel akarjon büszkélkedni, nem ez a presztízs. Toller László akkori polgármester alakját örömmel idézem fel itt: pénzt ugyan nem tudott volna adni, igaz, nem is kértünk. Adott viszont három év szabadságot: magunkra csukhattuk az ajtót, dolgozhattunk a programunkon meggyőződésünk szerint, három éven át nem volt velünk szemben semmilyen teljesítményelvárás, sem a koncertek számában, sem a városon kívüli fellépésekben. Ez az igazi műhelymunka lehetőségét biztosította a számunkra. Akkor, fiatalon én ezt szinte természetesnek vettem, most, visszatekintve pontosan tudom, milyen rendkívüli dolog volt, egyfajta kegyelmi állapot. Ma ez elképzelhetetlen lenne.

– *Épp ez a stratégia vezetett oda, hogy egy évtizeddel később már Európa legnagyobb presztízsű koncerttermeiben játszottatok, s a nemzetközi szakkritika publikációi kapnak helyet a portfóliótokban...*

– Igen, de ezt akkor senki nem tudhatta biztosan. Át kellett gondolni, hogy a Pannon Filharmonikusok hová pozicionálja magát: hogy lokális igényeket szolgáló zenekar, vagy ennél többre, magasabbra törekszik, hogy akar-e az országos, netán európai művészeti térben elismert és tematizáló erővel bíró szakmai közösséggé válni. Egy Pécs méretű kulturális közösségben ez ma is valid kérdés: egy ekkora város – anyagi lehetőségei korlátossága okán – képtelen minden területen gazdája lenni olyan műhelyeknek, szervezeteknek, amelyek nemzetközi szintre kerülő produkciókra képesek. Viszont egy magát kulturálisan ekképp pozicionáló városnak egy-két témában igenis meg kell mutatnia magát tágabb horizonton is. És ezzel a mindenkori önkormányzatnak fontos dolga van: ha már itt a zene ilyen kiemelt, sokszorosan bizonyított pozícióba jutott, akkor biztosítani kellene az autonóm működés feltételeit. Ezzel párhuzamosan az országos térben is meg kellett nyitnunk az erről, rólunk szóló diskurzust. Amikor akkortájt Hamar Zsolttal évekig – elválaszthatat-

lan párosként – egy-egy sajtótájékoztatón, szakmai fórumon megjelentünk, amolyan támogató, de kedvesen lesajnáló mosollyal fogadtak mindenütt. Ellendrukkerünk nem volt, de a nagyúri szalonban évente párszor megjelenő szegény vidéki rokonnak járó fogadtatásban volt részünk – mindaddig, amíg az első eredmények nem mutatkoztak. Például amikor a pár építkező év múltán mindjárt 2004-ben koncertsorozatunk indult Budapesten – ami tulajdonképpen vakrepülés volt, fogalmunk sem volt, hogy lesz-e megfelelő közönségünk.

– *Csak hogy mindenki számára világos legyen, ez bő hat évvel a Kodály Központ átadása előtt, bőven a Park Moziban zajló munkakörülményekre épülő korszakban volt még.*

– Sőt, ez még a Müpa előtti korszakban, az Olasz Intézetben volt. A következő évben, 2005-ben nyitott a Müpa, azóta színhelye az önálló hangversenybérletünknek. És hogy egy ezeröttszáz fős teremben egy vidéki zenekar első nekifutásra teltházás bérletet tud összerakni, az szinte értelmetlenül volt akkor: ennyi Pécsről elszármazott szimpatizáns meg velünk tartó pécsi zenerajongó nem létezhet! Így nyomban látszott, hogy képesek lehetünk önálló entitásként, sajátos mondanivalóval megmutatkozni. A jövő azoké, akik releváns kérdéseket tudnak feltenni; az tematizál, aki kérdez, nem pedig, aki válaszol.

– *Manapság ez egyáltalán nem népszerű gondolat...*

– Ebben egyetértünk. De mi akkor azzal az attitűddel jártunk Budapestre fellépni, hogy jöttünk, hogy párbeszédet folytassunk a szakmával, a befogadókkal – mert ahol mi élünk, ott mi magunk vagyunk a szcéna. Ahhoz, hogy diskurzusba kerüljünk, oda kell mennünk az agorára. Ez erős azonnali hatással volt a környezetünkre, mindenkit abba a helyzetbe hozott, hogy valami módon reagálni kell rá.

– *Emlékszem, a szakkritika igen kedvezően fogadta ezt, elő lehet venni a Muzsika folyóirat számait...*

– Igen, mert itt nem egyfajta akadémikus „eljárásra” törekedtünk, amire a maga kerekei között mindenki képes. Érezhető volt, hogy mikor-miben szükséges még rengeteg munka, viszont az is, hogy alapvető igényünk az összefésültség, az artikulált játék, hogy stílusokban gondolkodunk, nem egy általános zenekari masszában. Ennek rengeteg olyan kívülről nem látható vetülete van, ami ebbe a beszélgetésbe nem fér bele, például a stíluskülönbségeket lehetővé tevő hangszerpark építgetése, ehhez forrásokat találni, és így tovább... Ami akkor különlegesen jól sikerült: a horizontot felrajzolni, a gondolati keretet kijelölni a magunk és a környezetünk számára. Hogy a lépések, legyenek bár aprók, jelentsek bár egy hosszú folyamat csekély részét, mégiscsak egy jól meghatározott irányba történnek. Ezt a kritika azonnal érezte. És itt megint csak Hamar Zsoltot kell említenem, aki habitusával, karizmájával kezdettől távol tudta tartani a zenekart az árral úzás tehetetlenségétől. A mai zenei vezetőknek már könnyebb dolguk van. Azt az energiát, amivel a tehetetlenségből kell kibillenteni egy közösséget, nekik már nem kell befektetniük.

– *Itt lappang a kérdés, hogy ez a szemlélet sokaknak miért nem rokonszenves a zenésztársadalomban. De ez is szélesebb társadalmi kontextusban értelmezhető a legjobban. Az adott munkaidőt így is, úgy is el kell tölteni, akár minőségérzettel, élményekkel, sikerekkel, akár unalmasan, gyötrelmesen – sőt, utóbbi esetben többnek tűnik. Sokan ennek ellenére soha nem vagy csak elvétve jutnak el az önjutalmazó motiváció uralta cselekvésekig. És mi áll a teljesítmény-visszatartásra, megújulásra épülő munkavégzés mögött? Állhat szignifikáns képességhiány, amikor is az illető nyilvánvalóan nincs a helyén, mással kellene foglalkoznia. Állhat túlhajszoltságból, kimerültségből fakadó negatív spirál is, az a helyzet, amiben a „túlélni akárhogyan” meg a „hagyjanak békén” már nem választás kérdése. A harmadik lehetséges ok a hungarikumként jól ismert tanult tehetetlenség, amely szerint mindig mások tehetnek mindenről, mindig mástól várjuk a megoldást a gondjainkra. Ezek az okok egymással kombinálódhatnak is, főként egy százvalahány tagú zenekarban.*

– A civil világban él az a fogalom, hogy „vállalati kultúra”. Ennek egy sor elemét kellett itt meghonosítania, művészközösségbe emelnie a menedzsmentnek; azt mondani például,

hogy bizonyos attitűdökre itt egyszerűen nincs tér – de soha nem despota módon, inkább a lehető legtöbb visszajelzést beépítve a munkába, minduntalan utalva az egyéni felelősség fontosságára. Alaptétel, hogy sikeresek csak közösen lehetünk, minden egyes résztvevő pozitív energiáira szükség van a minőségi munkához. Ehhez a zenekarnak mint szervezetnek minden szakmai támogatást biztosítania kellett; egyéni kurzusokat szerveztünk, ha kellett, diploma utáni tanuláshoz segítettünk zenekari zenészeket. Azt viszont soha nem fogadtuk el, hogy valaki energiavámpírként éljen közöttünk. Az elv: vagy tudsz és akarsz hozzátenni az egészhez, vagy nem itt a helyed! – és ez nem csak a szép szavak szintje, voltak korábbi tagjaink, akiktől emiatt váltunk meg. Száztíz zenész nem lehet homogén közeg: mindig vannak legjobbak, és mindig van „leggyengébb láncszem”, csakhogy esetünkben ma már a leggyengébbek szakmai tudása is bőven léc fölött van, a szellemi irányultságuk meg egyértelműen pozitív. Hogy húsz-harminc év munka után is friss maradjon az attitűd, ne kapjon teret a rossz értelemben vett zenekari rutin, abban rengeteg feladata adódik egy művészeti közösségnek, de nem lehetetlen a megoldás.

Leírhatnánk a PFZ-t egy Petri-csészés kísérletként is, ahogy hajlok arra is, hogy társadalmi analógiákkal közelítsek a zenekarhoz, mert tényleg rengeteg dolgot leképez a civil szerveződésekétől az önkifejezésen át a közösségért vállalt felelősséig. Ez rámutat arra is, hogy nem minden a pénz; a mi történetünk a „mi csak ennyit tudunk, mivel ilyenek a körülmények” önfelmentő hazugságának eleven cáfolata.

– Nagyon ide vág a tény, hogy a PFZ elképesztően széles stíluszpektrumban tevékenykedik. Gondolkodtam, hogy találunk-e Magyarországon még olyan szimfonikus zenekart, amely, ha kell, egy barokk produkciót képes barokkosan kiállítani. Budapesten tudok egyet, de azt hiszem, országosan is csak ennyi. Ebben persze Vass András karmesternek óriási érdemei vannak, de önmagában az, hogy itt vannak zenészek, akik időről időre hajlandók és képesek ebben velem tartani, egészen különleges szint ad ennek a zenekarnak. A spektrum túlsó vége meg a rengeteg kortárs mű, köztük ősbemutatók is rendszeresen! És ha az egy évadban újonnan megtanult műveket összeszámoljuk, netán a húsz év alatt tető alá hozott produkciókat, egyértelmű, hogy nemcsak vidéki, hanem országos viszonylatban is az egyik legaktívabb, legtöbb kihívást vállaló gárda a tiétek. Én ezt nagy büszkeségre okot adó ténynek tartom, közben azonban felmerül bennem a gondolat, hogy a – mi tagadás, elég rosszul fizetett – zenészek így kimagasló mennyiségi és minőségi követelményekkel néznek szembe. És erre még az olykor hivatástudatból, de többnyire megélhetési kényszerből vállalt ilyen-olyan tanítási tevékenységük is rárakódik. És lehet egy pont, amikor valaki azt mondja: én is csak ember vagyok, ezt így már nem bírom, vagy nem bírom azzal az igényszinttel, amit éppen ti ültetetek el bennem.

– Az első állításodat csak megerősíteni tudom. Valóban egyedi ma az, hogy – bár nem korabeli hangszereken, de hangzásában, artikulációjában, stilisztikájában autentikusan – barokkhoz nyúl a zenekar, a következő hónapban meg, mint most, a világ egyik élvonalbeli szerzője, Eötvös Péter nekünk írt és dedikált művének bemutatójára készül. A kortárs zene ismerői fel tudják mérni ennek értékét, azt, hogy ez az ősbemutató zenetörténeti pillanat lesz. Mi a fókuszunkba tettük ezt a fogalmat: művészzenekar. A szakmában ezt senki nem használja rajtunk kívül, mert nem is értelmezhető szokványosan. A színházi világban mindenki tudja, mit jelent a művészsínház, mit jelent a népszínház, alternatív színház és így tovább, ott ezek jól artikulálódnak. Pedig a zenében is könnyű lenne belátni, hogy mi-
ben különbözik egymástól, ha egy zenekar alapvetően a zeneművészet elérhető legigényesebb képviselőiből indul ki, és ehhez próbál társadalmi lábakat, befogadói közeget találni, építeni, illetve ha egy zenekar egy adott közösség felmerülő igényeit szolgálja ki, azaz játszik mindenkől egy kicsit, amire megítélése szerint a helyi közönségének igénye van. Fundamentális, ha úgy gondoljuk, felelősségünk van abban, hogy jó értelemben „neveljük” is a közönségünket, azaz nem direkt módon szolgáljuk ki a felmerülő igényeket, hanem új igényeket generálunk. Hogy mi a horizont, abban az írástudóknak felelősségük

van, ennek talán mégsem kellene úgy alakulnia, ahogyan azt a kereskedelmi tévék kijelölik. Erre utal a művészzenekar kifejezés, egy olyan állapotra, ami persze rengeteg folyamatos tanulóssal jár, hogy autentikusan legyünk képesek megjeleníteni azt a nagy zenei spektrumot, aminek a megmutatását, átörökítését fontosnak, nélkülözhetetlennek tartjuk. És arra, hogy képesnek kell lennünk levetni magunkról azt a rengeteg frusztrációt, ami a kulturális-társadalmi környezetből adódóan elfedi bennünk valamikori tiszta énünket, benne a meggyőződéssel, hogy Bachra szükség van. Az már a menedzsmest dolga, hogy mindez eltaláljon a közönséghez. Úgy kell a magunk közegeben élnünk, hogy megteremtődjön az igény a prezentált zene befogadására. A legtöbbet koncertező zenekarok egyike vagyunk az országban, de a Kodály Központban megnyitása óta egy olyat sem adtunk, ahol ne lett volna legalább 85 százalékos telítettség – egy ezerfős teremben, egy 150 ezres lakosságú városban, évente negyvenötször! Nagyon komoly bázist tudtunk felépíteni, ami főként hitellességi kérdés, minthogy a zenében – a színházi világgal ellentétben – nemigen létezik utánjátszás, mindig csak premier van, tehát a hallgató bizalmi alapon dönti el, hogy elmegy-e a következő koncertre, aminek a pontos tartalmával csak ott fog szembesülni. Ezért volt fontos a hankiturnék lerúgása. Nem lehet hiteles egy zenekar, amely a „fontos” koncertekre évente nyolcszor összeszedi magát, kipucolkodik, egyébként meg odahány valamit. Nincsen fontos meg kevésbé fontos koncert, ez nem működhet így, ha valóban értéket szeretnénk képviselni.

Láthatunk egy olyasféle sikertörténetet a miénkben, mint az egykori kaposvári színház, a Pécsi és a Győri Balett, és épp ezek közös tanulságából kiindulva fogalmaztuk meg Hamar Zsolttal már az elején: akkor fog célt érni a törekvésünk, ha eljut odáig, hogy már nem függ tőlünk, ha önjáró, ha túlélhet bennünket.

– Igen, az említettek egy periódusú történetek, amiknek valamilyen személyi feltétel változása nyomán szinte egy csapásra vége szakadhatott...

– A PFZ az elmúlt húsz évben – egy kivétellel – minden öt körülvevő és minősítő közegeben hitelesítette magát: szakmában, szakkritikában, társadalmi megbecsülésben, szponzorációban. Egy másodrangú vidéki zenekar státuszából alakult azzá, amit körüljártunk az előbb. Mint mondtam, egy kivétellel: a hivatalos kultúrpolitika általi legitimációja nem történt meg. Ha valamiben, hát ebben tévedtem: az európai hagyományok értelmében ez a hiányzó pecsét egyet jelentene a tevékenységünkhöz méltó költségvetési támogatással, és elképzelni sem tudtam, hogy ez az elismerés nem történik meg már jóval korábbi eredményeink láttán. Ma egyre kevésbé tudok bármilyen egzisztenciális ígéretet tenni a zenekar közösségének. Ez olyan beláthatatlan módon húzódik el, hogy egyik legfontosabb feladatunkká vált megtalálni a fiatalok között azokat, akik képesek és hajlandók tovább vinni a lángot, mert ha ez nem sikerül, a történetünk lezárul, felsorakozva az előbb említett nagy fellángolások mellé.

Hogy miért tévedtem ebben ekkorát, arra is van magyarázat. A magyar kultúrában nemzedékek sokaságán át örökített, mélységesen beágyazott, betokosodott képzetek élnek arról, hogy mit jelent a budapesti és a Budapesten kívüli élet, a centrum és a decentrum. És ez nem attól függ, kik vannak éppen kormányon. Mióta itt igazgató vagyok, legalább a hatodik kulturális államtitkár regnál, de azt kell mondjam, bizonyos értelemben nincs jelentősége, hogy éppen ki. Bár egymástól nagyon nagy mértékben különböztek, egy valamiben kontinuitás van: azonosulni tudnak azzal a képzetrel, amely szerint a magyar társadalom önképében élvonalbeli, innovatív, előremutató, az országot reprezentálni képes tudás, szervezőerő alapvetően csak Budapesten létezhet. Ez az egyetemi élettől a sztárséfékig bármely területen meghatározó. Pécs annak idején különleges lehetőséget kapott az EKF elnyerésével, hogy ezen az előítéleten áttörjön. Ha valamiben tényleg soha vissza nem térő, kihagyott alkalomnak láthatjuk a 2010-es évet, hát ebben. Mondhatnánk, hogy így is a PFZ jutott legmesszebbre, de nem ez a lényeg. Ami Ausztriában természetes,

nevezetesen, hogy Bécs mellett létezik egy Salzburg és még további fontos városok is, az a magyar közgondolkodásba nem fér bele. Pedig tudományos és kulturális nemzetközi hálózatokban érdemes gondolkodni. A PFZ legnagyobb fenyegetettsége ez: hogy elfogy az idő, az energia, hogy ezt sikerre vigyük. Mert a siker az lesz, ha elnyerjük a státuszt, aminek a kritériumait rég teljesítettük, és elmondhatjuk, hogy ebből a munkából meg lehet élni, nincsenek mellette egzisztenciális kényszerek. Egyetlen dolog kicsit sem változott az utóbbi húsz évben: mi ma pontosan annyira tudunk hozzáférni a közpénzekhez, mint bármely nemzeti minősítésű vidéki együttes. Létszámban ugyanakkorák vagyunk, mint hasonló megyeszékhelyen működő zenekarok, de minőségében jelentősen eltér a teljesítményünk. És épp emiatt sokak számára kényelmetlen ez a Petri-csészés kísérlet: rámutat, hogy bizonyos erőforrásokból mit lehet elérni, tehát akkor talán más is megpróbálhatná. Innen nézve tükröt tartunk, és borzasztó kínos is lehet...

De számunkra is kínos onnan nézve, hogy ha mostantól igen rövid időn belül nem sikerül a státuszunkban előrelépni, akkor nagy eséllyel egy „aranyoldalak”-fejezet leszünk csupán Pécs kultúrtörténetében, egy újabb kaposvári színház-sztori. Ez a mi élet-történetünk, ami a Park Moziból indul. De az, aki ma fiatakként pályázik egy zenekari székre, mivel találkozik? Látja, hogy ülünk az ország legjobb hangversenytermében, hogy elképesztő mennyiségű koncertet kell adni itt, hogy a barokktól a ma élőkig kell tudni bármit játszani, hogy egy Bogányi–Varga–Vass trió ül a tetején, akik nem kötnek minőségi kompromisszumokat – és ez így együtt a fiatalok számára komoly vonzerőt jelent. Aztán bejönnek a szobámba, megnézik a szerződésük tartalmát, és úgy érzik, hogy ezeket a tényeket képtelenség egymáshoz illeszteni. Mert a teljesítmény és a megélhetés jellemzői a húsz év alatt valahogy ellentétes irányba tartottak, és kezd a szakadék áthidalhatatlanná válni. Ez ma a fenntartóval, a társadalommal folytatandó diskurzus témája: hogy fiatalok híján egygenerációssá válik-e a PFZ élete? Hogy a gondatlanságból, de akár előre megfontolt szándékkal szétesni hagyott zenekar esete kinek és miért lesz jó?! Ez egy minden szempontból auditált top-szervezet, amely azonban Münchhausen báróként kénytelen magát feljebb tornászni, bevonva a hozzá kötődők szakértelmét, ügyszeretetét. Ez hosszú távon fenntarthatatlan, nemcsak azért, mert elfogynak az aranykort velünk együtt megélt, ezért bármire szinte semmiért hajlandó emberek, hanem azért is, mert így visszakanyarodna a zenekar ahhoz az állapothoz, amelyben egy közösség belső igényeiből fakadóan dolgozik egy célért. A profik világában kifizetik az ember munkáját, tudását. És ezt a témát valamennyi hivatalból érintett szereplő hártja, senki nem gondolja úgy, hogy dolga lenne menteni a helyzetet. A kérdés nem a PFZ-ről szól, a zenekar csak kikényszeríti a válaszadást: kedvezményezettje lesz-e egy pozitív döntésnek, vagy szétesik egy elutasító esetén. A kérdés lényege, hogy egyszer végre dönteni kell: akar-e a magyar kultúra kilépni megcsontosodottságából, képes-e megújulva válaszolni egy rendszeridegen jelenségre. Létezhet-e olyan „rendszeraváltás”, paradigmaváltás, ami valódi javulást hozhat a társadalmunk életébe: az országban élő sokmillió ember potenciáljában gondolkodni, vagy megelégedni Budapest hatáiraival, és csak az ott élőkre fókuszálni. Véleményem szerint nagyobb lehetőség rejlik az előbbiben. Az épp a napokban beadott új igazgatói pályázatomban írok bőven erről a témáról.¹

– A történehez az is hozzátartozik, hogy hiába „vidéki” az együttes, mindig sikerült valamilyen varázslatos módon nemzetközi szinten megoldanod a vezető karmester személyével, az utódlással kapcsolatos helyzeteket.

– Vannak olyan hibák, amelyek jelentősége miatt az első számú vezetőnek kell vállalnia a felelősséget. És ezzel persze máris tettünk egy alapvetést: ennek a zenekarnak az igazgató az első számú vezetője. Ebben is eltérünk a hazai tradícióktól: az igazgató nem

¹ A pályázat szövege nyilvános, elérhető a www.pfz.hu oldalon. – a szerk.

adminisztratív személyiség, nem gazdasági vezető. A zenekarvezetés kérdéskörnek nemzetközi szakirodalma van, mivel Toscanini óta elképesztően sokat változott e téren a helyzet. Erről is kezdettől fogva beszélni kellett, és bizonyos értelemben ez is vezetett az első komolyabb konfliktusokhoz, akár Hamar Zsolttal. Az igazgató adja a közösen megfogalmazott szakmai víziót, jövőképet a szervezetnek, nem pedig a vezető karmester, ebben alapvetően különbözünk a Fesztiválzenekar működésétől, amelyben nyilvánvalóan Fischer Iván határozza meg a koncepciót, nem a menedzser-igazgató, akit nagyon helyesen neveznek így. Ugyanakkor természetesen nálunk is a karmester a zenei vezető, ő kell, hogy a legtöbb zenei tudást ide csatornázza, ő dolgozik a zenekarral, kifelé ő a zenekar arca. Tehát az én felelősségem felmérni a szükséges irányokat, a vágányt, amelyen haladni kell, a középtávú, 3-5 éven belüli feladatokat, illetve azok következő lépcsőfokait. Ehhez jól kell értenem a zenekart: hogy épp most mire képes – amihez képest mindig csak egy lépéssel szabad előbb járni. És e szempontok alapján kell a legalkalmasabb, a megfelelő karmestert megtalálni. Itthon krakéler magatartásnak tűnhetett, amikor a kezdeti időkben hangoztattam, hogy a PFZ rendszerében a zenekarnak van karmestere, nem pedig a karmesternek zenekara. Ez tételmondattá vált, amiért rengetegen utálnak, mivel a magyar zeneélet alapvetően a fordított helyzetre épül.

– Ez persze természetes egy olyan országban, ahol az élet minden területét ez a fentről lefelé hierarchizálódás hatja át...

– Emiatt van rá példa, hogy a külföldi zenekaroknál, amelyek modelljét mi ezen a téren mintának tekintjük – azoknál, ahol a zenekar testületként, önálló entitásként, erős identitással, komoly szervező erővel lép fel –, az a jellemző, hogy a nagyszerű karmesterek is csak legfeljebb két ciklus erejéig maradnak. Utoljára a Berliini Filharmonikusoknál Karajan próbálkozott a régi autoriter munkamódszerrel, csak hogy azóta eltelt negyven év... Itt a PFZ-nél persze igencsak előre kell gondolkodni, hogy megtaláljuk azokat a szereplőket, akik nemcsak alkalmasak a zenekar optimális irányítására, hanem el is fogadják ezt az alapelvet. Mert az egyéni felelősségi körök kialakulása és megszilárdulása az összmunkában azt is jelenti, hogy ma ez a zenekar lerúgná magáról a karmestert, ha azzal a szándékkal lépne fel, hogy beszántsza a meglévő struktúrát. Ma nálunk mindenki pontosan ismeri a felelősségi körök határait és ennek megfelelően végzi a munkáját. Például a szólamvezetők a hangszeres próbajátékok során odáig mennek, hogy a szakmai alkalmaság ügyében döntenek – nélkülem! Viszont, ha az én szobámban ezen kívül álló okokból – a szerződési kondíciók, a pályázó egyéni illeszkedése a PFZ-jelenséghez – mégsem kötetik meg a munkáltatói szerződés, azért nem vonnak kérdőre.

Hamar Zsolt velünk töltött évei alatt ennek a rendszernek az alapjait lefektettük, az erre épülő működés elindult, megszilárdult. Távozását ő is, a zenekar is és személy szerint én is veszteségként éltük meg, de teljesen érthető, hogy ebben a munkában kimerülhetnek olyan energiák, keletkezhetnek olyan feszültségek, amelyek változást indukálnak. Tíz éven át dolgozott a zenekarral, és szó nincs arról, hogy félbehagyottként, torzóként tekintենék munkájára. Ez is egy érdekes kérdéskört érint: Bogányi Tibor és Vass András mindketten már ugyancsak tíz-tíz évet jegyeznek, ugyanakkor számunkra fel sem merül, hogy egy vezető karmesternek okvetlenül négy-öt évnél hosszabb ideig kellene velünk maradnia – ez kizárólag attól függ, hogy meddig marad inspiráló, napi tartalommal teli a közös munka. A magyar örökség ebben is más: itt általában ha valaki elnyert egy állást, azt hitbizományának tekintette ő is, munkatársai is – számos olyan területe van a szellemi életnek, ahol ez ma is meghatározó, pedig a nagyobb mobilitás sokszor az egyénnek és a szervezeteknek is jót tenne. A mi karmestereink e téren is kimagasló kvalitásúak, számukra a szakma, a munka egyáltalán nem arról szól, hogy ki hogyan szerezhet jobb pozíciót egy hierarchikus modellben, hogy gyűrheti maga alá mások szándékait és akaratát, nyitottságuk nagyon megkönnyíti az életünket. Azért kíváncsi lennék, hány olyan személyi-

séget találnánk a karmesterek között, akik, miként Bogányi, regnáló vezető karmesterként ne élnek meg presztízsvesztésként, hogy mellé kerül a zenekar élére egy kollégája, esetünkben Gilbert Varga.

– *Ahogy én látom, Bogányi nemcsak nyitott, jó értelemben bohém és életteli személyiség, hanem tökéletesen rendben van önmagával, a világgal, nincsenek önértékelési problémái, nagyon tisztán látja a helyét, az értékeit, tehát nem akar semmit bizonyítani, viszont mindig megtalálja azokat a lehetőségeket, amelyekben élhet a képességeivel.*

– Ráadásul a művészete is a pillanatban gyökerezik, éli a zenét, aki a koncertjeit hallgatja, biztosan úgy éli meg, hogy valós időben történik vele valami. Afféle reneszánsz ember, akiben semmiféle frusztráció nincs. Itt is számot vetett azzal, hogy Gilberttel ők csak erősíteni fogják egymást, és ez így is történt.

Varga Gilbert szerződöttese nagyon sok mindenről szól. Az ő története az apjánál kezdődik, akinek a hegedűművészi, hegedűtanári nagyságát elképesztő dokumentum- és kapcsolatrendszer támasztja alá. Fia saját tanítványaként, már fényes hegedűművészi karrierjét építő muzsikus volt, amikor egy baleset ennek végét vetett – és így lett belőle karmester, hihetetlenül virtuóz, színgazdag és eleven ritmusú muzsikus, aki apja révén pár áttétellel a brahmi kultúra örököse, és aki mellett jelenleg a francia zene kifinomultságában, villámgyors szín- és karakterváltásaiban mélyed el a zenekar.

Vass András az, aki leginkább kontinuitást képez a munkánkban. Ő először is hihetetlenül felkészült, széles intellektusú értelmiségi, ma már különlegesen ritka holisztikus látásmóddal értelmezi a valóságot, a világot, és ezen belül a zenét is. Igen magas együttműködési kultúrával bír, és talán a családjából, hitéből fakadóan távol áll tőle mindenfajta énközpontúság: ő minden pillanatban hasznos szeretne lenni, azt keresi, hogyan tudna hozzátenni valamihez. De az is ő, aki hihetetlenül pontosan és elfogulatlanul nyomon követi minden egyes zenekari tag pályafejlődését, aktuális állapotát, tele van program-alakítási ötletekkel arra fókuszálva, hogy adott ponton melyik vezető zenészünk milyen művel való találkozásából fakadhatna éppen kimagasló eredmény. És ott van még az elkötelezettsége, ahogy a stílusos barokk játék képességét felépítette a zenekarnál. A többiekre is vonatkozik, de Andrásra jellemző a leginkább, hogy nem a mennyiséget, hanem a minőséget keresi ebben a hivatásban. Tulajdonképpen viszonylag kevés koncertlehetősége van nálunk, de mindegyik ízig-vérig az ő portfóliója, aprólékosan végiggondolt, letisztult produkciók. Nélküle egész működésünk más lenne, sokkal nehezebb, jelenléte hatalmas érték a zenekar számára.

– *Hadd tegyem hozzá: bármely közös munkánk minden pillanatában azt éreztem, nagyon könnyű vele közösen gondolkodni: sziporkázik, empatikus és világosan kommunikál. És valóban nagyon pontosan érzi a lehetőségek határait. Most felmerült bennem, hogy tanár-kollégák és hallgatók hovatovább évtizedek óta sírnak-ríznak az ország különféle zenei felsőoktatási képzőhelyein, mert hol ezért, hol azért nem kellően hatékony a zenekari képzés – ha elképzelek egy egyetemi zenekart, amit ő venne kézbe... De nincs ilyen.*

– Áttekintve karmestereink körét, feltűnik, hogy Hamar Zsoltot kivéve egyikük sem itthon szocializálódott, ahogyan a Hamart váltó Peskó Zoltán sem, pedig ebben nincs tudatosság. Az ok keresésekor talán a mintázathoz jutunk el, amit a PFZ megvalósítani törekszik: az együttműködés kultúrája, a partneri viszony. Persze ennek az éremnek is van másik oldala. A húsz év alatt összesen ha öt olyan koncertünk volt, amelynek a próbafolyamatát követve komolyan aggódtam, hogy nem készülünk fel időben, és talán a negyediknél jöttem rá, hogy ez mindig az amerikai vendégkarmesterekkel történik. Az a már túlzó előzékenység, amellyel ők az utasíthatások halvány látszatát is el kívánják kerülni instruáláskor, egyszerűen nem motiválták kellően a mi itthon sokkal direkter módszereken felnőtt zenészeinket. Persze itt ne a megannyi történetből ismert verbális agresszióra, megalázásokra gondoljunk, a két véglet között léteznek hatékony, de a munka tárgyára irányuló próbamódszerek.

– *Úgy érzeltem, hogy itthon a verbális agresszió tere egyre bővül. Persze tudjuk, a Zeneakadémia hetvenes években ünnepelt zenekarvezető professzora rendszerszerűen csicskázta vagy porig alázta a hallgatókat, mikor melyiket érezte adekvátnak... Szóval alapjaikban alig változnak itthon a dolgok. Ebből eredően kicsit zavar, amikor Kocsis Zoltán kapcsán még ma is az ő sokszor igen kemény próbamódszerei kerülnek elő, anélkül, hogy összevetnénk azzal a felmérhetetlen értékkel, amit munkájával ránk hagyott.*

– *Ő ugyancsak sorsformáló munkát végzett a zenekarunkkal. Először is olyan zenei formátum volt, akinek a glóbusz is kicsi lehetett volna, de az „itt élned, halnod kell!” elvét vallotta. Viszont belakta a neki adatott teret, megszólalt az egyetemes és magyar zene, kultúra minden olyan kérdésében, amiről fontos mondandója volt, még ha ez sokaknak nem is volt ínyére. Láta és rámutatott, hogy egy brand, kiüresedett márkajelzés válhat Kodály szellemi hagyatékából, ahogy a forráskivonás szűkíti a minőségi kultúra tereit. Felelős tanító volt, ez vezette, amikor Kobajasi utódként belekezdett a Nemzeti Filharmonikusok felépítésébe, és alighanem ezért vette a nevére a PFZ-t is, bizonyos értelemben az NFZ megújulásának paraleltörténeteként. Két éven át hallgatott bennünket figyelmesen, utána szólistaként játszott velünk, majd a következő évtől a zenekar állandó vendégkar-mestere lett. Ez évi két produkciót jelentett, de nem a számosság volt a lényeg, hanem az, ahogyan név szerint megismerte és kiismerte a zenészeinket, és ívet képezett a repertoár-építésben. Vele eljátszani a Zenét (Bartók: Zene húros hangszerekre, ütőkre és cselesztára) igazi mesterkurzus volt, jóval több, mint egy koncertre való felkészülés: tíznapos műhelymunka. Amit ő tanított a zenekarnak, az belénk égett. Itt mindenki rajongott érte, a magyar zenei szcénában pedig ő lett az első számú szövetségesünk, nagykövetségünk. Mi valamilyen kétszáz kilométerre élünk attól a helytől, ahol a narratívák képződnek, ő viszont rendre, minden egyes alkalommal megszólalt, amikor olyan produkció lehetőségét látta, amire meggyőződése szerint éppen mi vagyunk alkalmasak. Nekünk ezért még külön is óriási veszteség a hiánya...*

– *...túl azon a veszteségen, amit a magyar és egyetemes zene elkönyvelhet a halálával...*

– *Igen, ami történik ma a zeneéletben, annak egy részére sor sem kerülne, ha ő közöttünk lenne, állást foglalna. Egy egyetemes zsenit, ugyanakkor egy arányokat és minőségeket pontosan felmérő, egyenes és igényes „apafigurát” veszített a teljes szakma.*

– *Nyilván egyfajta mérceként, igazodási pontként elsősorban a szakmán belül jelenthetne ez sokat, merthogy a hatalom általában nem szokott magába szállni mégoly meggyőző érvelés hallatán sem.*

– *A hatalomnak alaptermészete, hogy mindig betölt minden rést, ami kínálkozik számára. A társadalom szereplőiként a mi dolgunk a határok felmutatása: a szakmai cselekvések sora lépésről lépésre, a nagy fellángolások és bölcsességeket halmozó értekezletek utáni másnap, a következő hét, hónap és év aprómunkája. Hogy ebbe ki mennyi energiát, milyen színvonalon hajlandó fektetni, hogy képesek vagyunk-e végigvinni a terveinket, vagy első adandó alkalommal keresni kezdjük a felelőst, aki miatt kihátrálhatunk a dologból, rajtunk múlik.*

– *Nekem épp erről szól és ezért szép a PFZ története.*

– *Nekem is! Ezért látom jelentős társadalmi projektnek, függetlenül attól, hogy a zenéről szól. Legelső sajtótájékoztatónkon a pécsi Művészetek Házában, rengeteg érdeklődő előtt arról beszéltünk, hogy mi nem kérünk pénzt, nem kérünk semmi mást, csak lehetőséget. Nem most kezdjük el felsorolni, hogy ez kellene, az kellene – kérni majd három év múlva fogunk, ha már bizonyítottuk, hogy a magunk erejéből jutottunk valamire. Ez a cselekvés műhelye, és épp ebben látom nagyon másnak, mint a környezetünket. Nemhogy mintává nem váltunk, inkább egyre kellemtlenebbé váltunk sokak számára. Persze annak fényében, hogy a város tíz év alatt nem jutott el az EKF élményének, hozadékainak, sikereinek és kudarcainak alapos átbeszéléséig, ez kicsit sem meglepő. Most megalakult a*

polgármester munkáját segíteni hivatott Művészeti Tanács – ennek én is tagja vagyok –, meglátjuk, mennyire leszünk helyzetben ahhoz, hogy a város hagyományainak megfelelő kulturális arculatért tegyünk is valamit. Mert a színpalak mögött igencsak vegyes annak megítélése, hogy „a kultúra városa” szlogen mögé lehet-e, kell-e valós tartalmakat tenni, fenntartható-e európai igényszint legalább egyben-másban, nem lenne-e hasznosabb viszszaemerkülni a kényelmes és olcsó provincialitásba.

Hogy egy konkrét példával éljek, 2008-ban én döntöttem úgy, hogy a PFZ nem akarja üzemeltetni a Kodály Központot, és az akkori döntés indokai, okai ma is léteznek. Ma úgy látom, az, hogy a Kodály Központ az ötödik menedzsmentjénél tart, és hogy mindeközben nincs jól hasznosítva az épületben rejlő potenciál, nagyobb probléma, mint amiért akkor hátrítottam a lehetőséget. Ezért most javaslatot teszünk a szakmai vezetésre. Ez az épület csak azért ismert a nemzetközi kulturális térben, mert annyira remekül sikerült, hogy az itt fellépő művészek magukkal viszik a koncertterem hírét, és lehetőleg vissza is jönnek fellépni – ez így nem elég, ehhez a menedzsmentnek hozzá kellene tennie valamit, nem is keveset. Szakmai munkát, márkáépítést, a nemzetközi hangversenytermi hálózatba történő beépülést. A PFZ a hazai és nemzetközi zeneéletben számos koprodukciónak volt a központja, de a Kodály Központtal soha nem volt még közös projektünk. Mindent kifizetünk listaáron, miközben az egy kétmilliárdos szervezet...

– Milyen perspektívája lehet a fejlődésnek? Egy 210 éves együttes vezetőjeként, téged ismerve talán nem is kérdés, hogy a fejlődés mellett kötelezed el magad.

Fáy Miklós egy publicisztikájában tette fel egyszer – és válaszolta is meg – a kérdést, hogy meddig őrizheti majd Kocsis nélkül az NFZ, Fischer nélkül a Fesztiválenekar az arculatát. Senki nem szerette volna ilyen hamar próbára tenni Fáy feltevését, mint ahogy az Kocsis halálával bekövetkezett. Lehet azt mondani egy vezetőnek, hogy nincs idő szervesen építkezni, kívárni a természetes fejlődést, most mindjárt, holnap eredmények kellenek – de az így elért eredményeknek áruk van: ha nem volt elég idő az attitűdökig, reflexekig hatóan átalakítani a rendszert, a felívelés után újra és újra bekövetkezik a hanyatlás vagy összeomlás. Közgazdászként és művészként tudom, hogy létezik a szakmai és szervezeti felívelésnek az az útja, amit a PFZ járt be. Ezután egy olyan termékeny szakasz következhetne, ahol igazán maradandót lehet alkotni. Pécs zenei élete megérdemelné, hogy a PFZ évtizedeket töltsön ezen a termékeny szakaszon, és arra is képes ez a város, hogy megoldja a finanszírozását.

– Nem idealizmus ez? Az EKF előtt is erről beszéltünk, aztán mi lett belőle.

Értelmiségiként és menedzserként is az együttműködésben hiszek, és arra is fektetem a hangsúlyt a következő években is. Ez figyelhető meg a vezető karmestereink működésében, a zenekar belső szerveződésében, partneri magatartásában. A következő években számos kihívásnak nézünk elébe, melyek egyik legfontosabbika, hogy a zenekaron belüli jelentős generációváltást sikerrel, a színvonal esése nélkül megoldjuk. A korszakváltó muzikusok teszik ki az együttes felét. A következő években új vezetőgárdát kell kinevelnünk a kontinuitást mutató fejlődéshez. Ez a probléma összefügg a művészképzéssel, a Kodály Központtal, a decentrumban gondolkodás lehetőségével. Mély meggyőződés, hogy az országos zeneszakma, a kultúrpolitika és a város vezetésének együttműködésével a pénzügyi problémák áthidalhatók. E hármassal együttműködésben aktorok kívánunk lenni. A Covid után nagy kérdés, hogy mi a következő lépés. Hogyan áll fel újra a nemzetközi kontextusban értelmezendő zenei élet, és hogyan kívánunk alkotóként, előadóként és kulturális fogyasztóként mindebben a mindenkori „következő” lenni. A komolyzenében lenyűgöző, hogy nem tudsz elég idős lenni ahhoz, hogy kiiregedj belőle, és nem tudsz elég fiatal lenni, hogy ne szólna hozzád. Bele tudsz születni, de bele is tudsz érni. A 210 éves jubileum kapcsán NEXT címmel összművészeti együttműködést kezdeményezünk a városban és az országban élő társművészetekkel, hogy közös válaszokat

keressünk, új kérdéseket tegyünk fel. Új edukációs szemléletmódot szeretnénk meghonosítani a Kodály Központtal és a Filharmóniával karöltve. Kérdésedre válaszolva, lehet, hogy idealista vagyok. Olyan Magyarországnak hiszek, ahol mi, a zenében bízók képesek vagyunk együttműködni. Erről szól a műfajunk ugyanis. Együttműködés nélkül magányos hangok vagyunk csupán. Ne egymás konkurenciái, hanem egymás inspirációi legyünk. A PFZ így kíván dolgozni, bevonva azokat a fiatal művészeket, városlakókat is, akik az EKF idején még gyerekek voltak. Pécs nem azért a kultúra városa, mert volt az EKF, hanem azért volt az EKF, mert Pécs a kultúra városa. Ezt az identitást nem felülről, egy pályázati címként adták ennek a városnak, hanem mi, benne élő városlakók, művészek, a kulturális élet szereplői, az értelmiség és a kultúrát fogyasztók erősítették meg egymásban újra és újra. Ezért jött annak idején a zenekar-alapító Lickl György ide Bécsből. És ezért jöttem a Zeneakadémia után én is ide haza, szintén Bécsből. Ez a zenekar, ez a város, ha úgy tetszik maga egy idea. A magyar európaiság ideája.

PRINT

ELŐFIZETÉSI AKCIÓ – TAVALYI ÁRAKON

A Jelenkor folyóirat a 2021-es évre is az előző évi áron fizethető elő. A lap így fél évre 5940, egész évre 10 890 forintba kerül.

WEB

HAVI 500 FORINT AZ IRODALOMÉRT

A Jelenkor folyóirat PDF-formátumban is megvásárolható, lapszámonként mindössze 500 forintért. Sőt, aki a teljes 2021-es évre előfizet, kedvezményes áron, 5000 forintért hozzájut a folyóirat egész évfolyamához.

ZSOLNAY
KULTURÁLIS
NEGYED

10% kedvezmény pécsiéknek
a Zsolnay porcelántermékek,
étkészletek, ékszerek
és ezin áruk árából.

Pécs, Felsővámház u. 52.
Zsolnay Kulturális Negyed
Kézműves Boltok Utcája
Nyitva: kedd–vasárnap: 09.00–17.00-ig

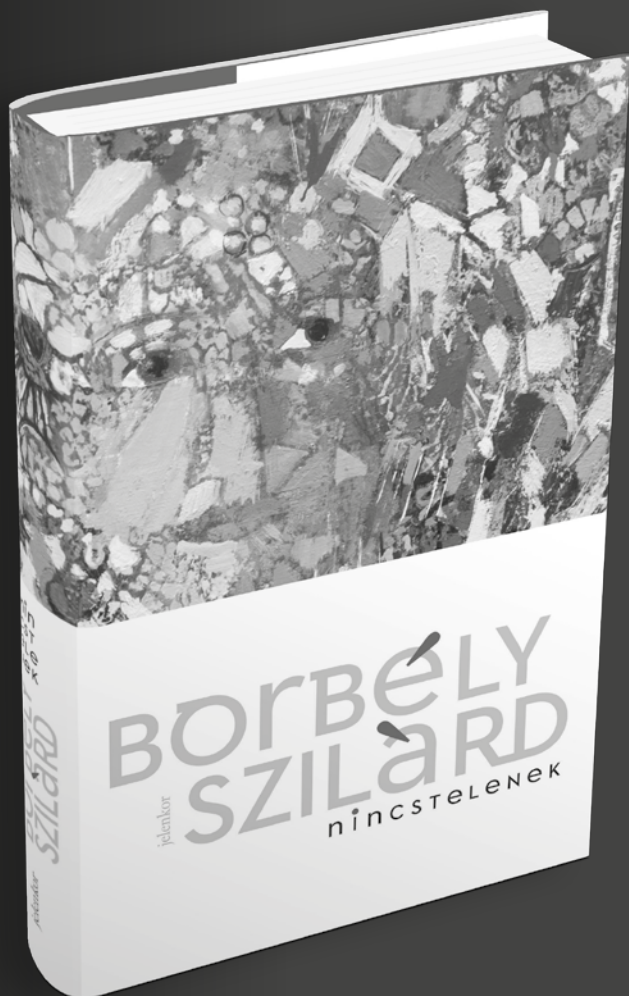
zsolnayshop@zsn.hu • Tel: 72 500 385

www.zsolnaynegyed.hu

PÉCSI SOR
PREMIUM LACER

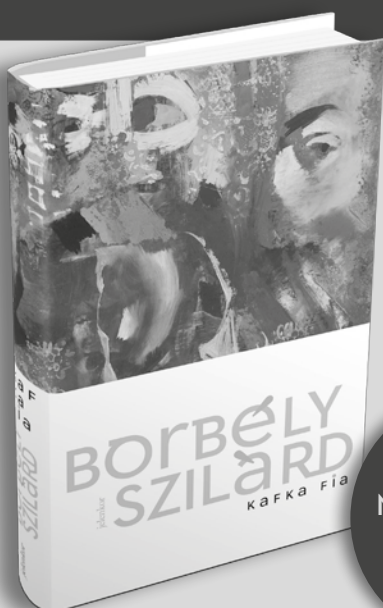

„Borbély Szilárd folyamatosan a gyengeségére emlékezteti az embert. A gyengeségre való emlékeztetésben rejlik az ereje. S hogy honnan ez az erő, arra talán új regénye, a *Nincstelenek* is választ ad.” – Győrffy Ákos (*litera.hu*, 2013.)

BORBÉLY SZILÁRD

2013-BAN MEGJELENT REGÉNYE
ÚJRA A KÖNYVESBOLTOKBAN!

A szerző hagyatékából származó befejezetlenül maradt regény kelet-európai apákról és fiúkról szól.

VÁRHATÓ
MEGJELENÉS:
2021.
JÚNIUS